

Actuele ontwikkeling van bedrijfsresultaten en inkomens in 2003

Ir. C.J.A.M. de Bont (red.)
Ir. A. van der Knijff

Projectcode 63007.00

December 2003

Rapport 1.03.05

LEI, Den Haag

Het LEI beweegt zich op een breed terrein van onderzoek dat in diverse domeinen kan worden opgedeeld. Dit rapport valt binnen het domein:

- Wettelijke en dienstverlenende taken
- Bedrijfsontwikkeling en concurrentiepositie
- Natuurlijke hulpbronnen en milieu
- Ruimte en Economie
- Ketens
- Beleid
- Gamma, instituties, mens en beleving
- Modellen en Data

Actuele ontwikkeling van bedrijfsresultaten en inkomens in 2003

Bont, C.J.A.M. de en A. van der Knijff (red.)

Den Haag, LEI, 2003

Rapport 1.03.05; ISBN 90-5242-873-5; Prijs € 18,- (inclusief 6% BTW)

106 p., fig., tab., bijl.

Deze rapportage geeft inzicht in de actuele bedrijfsresultaten en inkomens van de verschillende agrarische bedrijfstypen en het resultaat van de gehele land- en tuinbouw.

Voor de melkveebedrijven, de varkens- en pluimveebedrijven, de akkerbouwbedrijven, de glastuinbouwbedrijven en de champignonbedrijven wordt ingegaan op de ontwikkeling van opbrengsten, kosten, rentabiliteit en inkomens in 2003. Voor de groenteteelt in de open grond, de bloembollenteelt, de fruitteelt en de boomteelt wordt een eerste zicht op de resultaten in 2003 geboden. Tevens wordt ingegaan op de resultaten van bedrijven met vleesstieren, schapen en vleeskalveren. Voor de gehele agrarische sector worden voor het jaar 2003 de productiewaarde, de netto toegevoegde waarde en het inkomen geraamd.

Bestellingen:

Telefoon: 070-3358330

Telefax: 070-3615624

E-mail: publicatie@wur.nl

Informatie:

Telefoon: 070-3358330

Telefax: 070-3615624

E-mail: informatie@wur.nl

© LEI, 2003

Vermenigvuldiging of overname van gegevens:

- toegestaan mits met duidelijke bronvermelding
- niet toegestaan

Op al onze onderzoeksopdrachten zijn de Algemene Voorwaarden van de Dienst Landbouwkundig Onderzoek (DLO-NL) van toepassing. Deze zijn gedeponereerd bij de Kamer van Koophandel Midden-Gelderland te Arnhem.

Inhoud

	Blz.
Woord vooraf	7
Inkomensontwikkeling in vogelvlucht	8
Samenvatting	11
Summary	19
1. Inleiding	27
1.1 Doel	27
1.2 Methode	27
1.3 Uitgangspunten	28
1.4 Resultaten	29
2. Rundveehouderij	31
2.1 Melkveehouderij	31
2.1.1 Structuur	31
2.1.2 Opbrengsten en kosten	31
2.1.3 Rentabiliteit en inkomen	35
2.2 Vleesstierenhouderij	36
2.2.1 Structuur	36
2.2.2 Resultaten	38
2.3 Schapenhouderij	38
2.3.1 Structuur	39
2.3.2 Opbrengsten, kosten en saldo	39
2.4 Vleeskalverhouderij	40
2.4.1 Structuur	41
2.4.2 Rentabiliteit en inkomen	41
3. Intensieve veehouderij	43
3.1 Varkenshouderij	43
3.1.1 Structuur	43
3.1.2 Opbrengsten en kosten	44
3.1.3 Resultaat en inkomen van varkensbedrijven	47
3.2 Pluimveehouderij	50
3.2.1 Structuur	50
3.2.2 Opbrengsten en kosten	51
3.2.3 Rentabiliteit en inkomen van pluimveebedrijven	54

	Blz.
4. Akkerbouw	58
4.1 Structuur	58
4.2 Opbrengsten en kosten	59
4.3 Rentabiliteit en inkomen	61
5. Glastuinbouw	65
5.1 Structuur	65
5.2 Bedrijfsresultaten en inkomens in de glasgroenteteelt	66
5.3 Bedrijfsresultaten en inkomens in de snijbloementeelt	67
5.4 Bedrijfsresultaten en inkomens in de pot- en perkplantenteelt	69
5.5 Bedrijfsresultaten en inkomens in de glastuinbouw	71
6. Champignonteelt	74
6.1 Structuur	74
6.2 Opbrengsten en kosten	74
6.3 Rentabiliteit en inkomen	75
7. Tuinbouw in de open grond	78
7.1 Structuur	78
7.2 Groenteteelt in de open grond	79
7.3 Bloembollenteelt	80
7.4 Fruitteelt	82
7.5 Boomteelt	83
8. Agrarische sector	85
8.1 Productie en inkomen	85
8.2 Toegevoegde waarde en inkomen	88
8.3 Ontwikkeling van agrarisch inkomen en inkomen in het midden- en kleinbedrijf	91
8.4 Agrarisch inkomen in Europees perspectief	93
Literatuur	95
Bijlagen	
1. Toelichting op indicatoren	97
2. Aanvullende gegevens akkerbouw- en veehouderijbedrijven	100
3. Ontwikkeling van prijzen en productiviteit	102
4. Translation of table and figure headings	103

Woord vooraf

Het LEI verschaft elk jaar in december inzicht in de actuele ontwikkeling van de resultaten en inkomens van land- en tuinbouwbedrijven en van de totale sector. Ook worden de resultaten van de agrarische sector vergeleken met het Midden- en Kleinbedrijf (MKB) in Nederland en met de land- en tuinbouwsector in de andere, momenteel nog 14 EU-landen.

In deze rapportage wordt, zoals in eerdere jaren ook het geval was, gebruikgemaakt van het Bedrijven-Informatienet van het LEI (het Informatienet). In 2003 zijn evenwel de methoden en begrippen van het Informatienet drastisch veranderd. De betreffende wijzigingen ten opzichte van het tot dusver gehanteerde stelsel worden afzonderlijk in beknopte vorm toegelicht. Voor een nadere toelichting op de wijzigingen wordt verwezen naar de publicatie *Het Bedrijven-Informatienet van A tot Z*.

Deze rapportage en de daarin gepubliceerde berekeningen zijn opgesteld door:

- ing. J.H. Jager (rundveehouderij, hoofdstuk 2) en ing. J. Bolhuis (vleeskalverhouderij);
- ing. J.H. Wisman (intensieve veehouderij, hoofdstuk 3);
- J.H. Bakker en ing. J.H. Jager (akkerbouw, hoofdstuk 4);
- ir. J. Bremmer, ir. A. van der Knijff en ir. R.W. van der Meer (glastuinbouw, hoofdstuk 5);
- ir. A.J. van Roestel (PPO Paddestoelen) en ing. C.J.M. Vernooy (champignons, hoofdstuk 6);
- ir. L.W. Balk-Theuws, ir. J. Bremmer en ir. R.W. van der Meer (tuinbouw in de open grond, hoofdstuk 7);
- A.J. de Kleijn en drs. B. Koole (agrarische sector, hoofdstuk 8).

Ing. W.H. van Everdingen verzorgde de opzet van de methodiek van de berekeningen van de resultaten van de bedrijven op basis van de nieuwe uitgangspunten van het LEI. Ing. J. Bolhuis leverde een bijdrage door de raming en prognose van prijzen. De coördinatie en eindredactie van dit rapport was in handen van ir. C.J.A.M. de Bont.

Bij de berekening van de bedrijfsuitkomsten is gebruikgemaakt van de boekhoudingen waarvan de gegevens door de aan het Informatienet deelnemende ondernemers ter beschikking zijn gesteld. Ook werden gegevens beschikbaar gesteld door het CBS, het EIM, Eurostat en de VBN en er werd informatie benut van de Productschappen.

Het LEI dankt de betreffende ondernemers en instellingen voor het beschikbaar stellen van de gegevens.

Prof.dr.ir. L.C. Zachariasse
Algemeen Directeur LEI B.V.

Inkomensontwikkeling in vogelvlucht

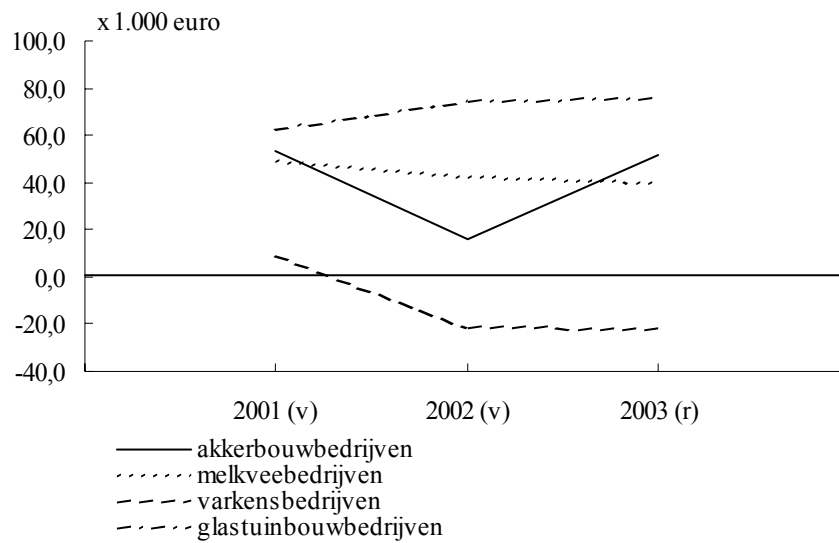
De ontwikkeling van het inkomen in land- en tuinbouw in 2003 ziet er in vogelvlucht als volgt uit:

Melkveehouderij	een verdere inkomensdaling vooral door lagere melkprijzen en toegenomen kosten. De voortdurende schaalvergroting in de melkveehouderij compenseert deze effecten onvoldoende. De verslechtering volgt op een sterke inkomensdaling in 2002.
Varkenshouderij	de inkomens blijven negatief door de lage opbrengstprijzen en dalen voor zeughouders opnieuw door lagere biggenprijzen. De voerprijsdaling is te gering om het inkomen op peil te houden. Vleesvarkenshouders zien door lagere biggenprijs het inkomen licht verbeteren. Varkenshouders ontsparen de laatste jaren grote bedragen.
Pluimveehouderij	door de vogelpest konden veel bedrijven lange tijd niet produceren. De ziekte leidde tot hogere eierprijzen en aanzienlijk hogere inkomens in 2003 voor leghennenhouders die continue konden produceren. Geruimde leghennenbedrijven kunnen een negatief inkomen hebben. Voor vleeskuikenhouders is 2003 opnieuw een matig jaar; voor geruimde bedrijven zeer negatief.
Akkerbouw	de inkomens verbeteren in 2003 voor veel bedrijven sterk door veel hogere prijzen van vooral consumptieaardappelen, graan en uien. De droge warme zomer zorgde in de EU voor een krap aanbod van graan en aardappelen. Op bedrijven met veel zetmeelaardappelen stijgt het inkomen veel minder sterk.
Glastuinbouw	voor glasgroente- en potplantentelers verbeteren de resultaten in 2003. Voor de snijbloemtelers echter daalt het inkomen dit jaar door bij de kostenontwikkeling achterblijvende opbrengsten.
Champignonenteelt	door lagere prijzen dalen de inkomens in 2003 opnieuw.
Tuinbouw opengrond	de groenteteelt, de fruitteelt en de bloembollenteelt boeken slechtere resultaten. Alleen de boomteelt kent een hoger inkomen dan in 2002.

Gehele land-
en tuinbouw

productiewaarde en inkomen van de sector veranderen in 2003 nauwelijks. Tegenover een stijging van de waarde van de plantaardige productie staat een daling van de veehouderij. De productiekosten blijven in 2003 ongeveer gelijk. Per saldo verandert het reële inkomen per bedrijf nauwelijks, na een forse daling in 2002.

De ontwikkeling van de resultaten van enkele bedrijfstypen wordt geïllustreerd met de volgende figuur over de ontwikkeling van het gezinsinkomen uit bedrijf in de melkveehouderij, akkerbouw, glastuinbouw en varkenshouderij (figuur 1).

Figuur 1 Ontwikkeling gezinsinkomen uit bedrijf 2001, 2002, 2003 in akkerbouw, glastuinbouw, melkveehouderij en varkenshouderij

Samenvatting

Deze rapportage geeft een beeld van de actuele inkomenssituatie in de Nederlandse land- en tuinbouw. Naast de ontwikkeling in de gehele sector wordt het reilen en zeilen van de verschillende bedrijfstypen onderbouwd met cijfers. Door het presenteren van ramingen van bedrijfsuitkomsten en sectorresultaten wordt een zo goed mogelijke inschatting van de werkelijke situatie in het jaar 2003 gegeven.

Algemeen beeld

2003 was voor de land- en tuinbouw in enkele opzichten een opmerkelijk jaar. In de eerste plaats door de plotselinge uitbraak van vogelpest. In de tweede plaats door de droge en warme zomer. De vogelpest hield de pluimveehouderij vanaf maart gedurende een aantal maanden in de greep; op veel bedrijven werden dieren geruimd en kon de productie lange tijd niet worden voortgezet. Deze ziekteuitbraak is zeer ingrijpend voor veel individuele bedrijven en voor de sector. De uiterst droge en warme zomer in Nederland en grote delen van Europa had vervolgens vooral tot gevolg dat de oogstomvang van een aantal akker- en tuinbouwgewassen geringer was dan verwacht werd. Ook heeft de droogte gevolgen voor de voedervervoorziening. De vogelpest en het extreme weer hebben beide invloed op het inkomen van veel bedrijven in 2003. Voor de toekomst geldt dat voor de in 2003 getroffen Europese besluiten over de hervorming van het landbouwbeleid. Momenteel zijn de stagnerende economie, de gestegen koers van euro en de prijzenoorlog tussen supermarkten nog van invloed op de gang van zaken in verschillende sectoren van de land- en tuinbouw.

Binnen de land- en tuinbouw lopen, mede door genoemde opmerkelijke ontwikkelingen, in 2003 de inkomens sterk uiteen. Terwijl van verschillende producten, zoals melk en varkens, de prijzen ook dit jaar onder druk stonden, zijn er, zij het vooral incidenteel, forse stijgingen van de prijzen, zoals van aardappelen, graan en eieren.

Opmerkelijk is dat met deze onverwachte ontwikkelingen in 2003 het inkomensresultaat voor de gehele sector land- en tuinbouw toch gemiddeld ongeveer gelijk is aan dat van 2002. Wel zijn er vooral door de uiteenlopende prijsontwikkelingen grote verschillen in de resultaten van de verschillende bedrijfstypen (tabel 1).

2002 betekende over een langere reeks van jaren een dieptepunt voor het inkomen in de gehele land- en tuinbouw (Berkhout en Van Bruchem, 2003). Nu er in 2003 nauwelijks of geen verbetering is en zich in een aantal sectoren zelfs een verdere verslechtering voordoet, neemt de zorg over de financiële positie van veel bedrijven toe. Dit geldt vooral voor de varkenshouderij, de door de vogelpest getroffen pluimveebedrijven en de melkveehouderij. Ook in andere sectoren zijn er veel bedrijven met al een aantal jaren een laag inkomen (Venema et al., 2001; Van Everdingen et al., 1999). Voor de akkerbouw is 2003 een mogelijk slechts incidentele verbetering, na een aantal overwegend matige jaren (De Bont en Jager, 2001).

Mede door de matige resultaten in opeenvolgende jaren in de verschillende sectoren, daalt het aantal bedrijven de laatste jaren fors. Dit is, volgens voorlopige cijfers van het CBS, ook in 2003 het geval, met een daling voor de gehele land- en tuinbouw van 4,5% (tabel 2). De zeer forse daling van het aantal bedrijven in de varkenshouderij met circa 15% kan voor een deel worden toegeschreven aan de regelingen gericht op bedrijfsbeëindiging (opkoopregelingen), terwijl de afname van het aantal pluimveebedrijven in 2003 met circa 25% incidenteel vooral te maken heeft met de ruiming in verband met de vogelpest. Het aantal leghennen was hierdoor bij de Landbouwtelling in het voorjaar van 2003 ten opzichte van het voorgaande jaar ruim 16% lager (na een daling met circa 10% in 2002) en het aantal vleeskuikens daalde met ruim 22%, na in 2002 nog met 8% te zijn toegenomen. Overigens is de afname van het aantal melkveebedrijven met bijna 5% in 2003 opnieuw hoger dan de gemiddelde daling voor de gehele land- en tuinbouw van 4,5%. In de plantaardige sectoren was er in 2003 een meer dan gemiddelde afname van het aantal bedrijven in de sectoren glasgroenten, champignons, bloembollen en fruit.

In 2003 daalde de totale omvang van de land- en tuinbouw, uitgedrukt in nge, met bijna 4% sterk. In de twee voorafgaande jaren was de daling per jaar circa 1,5% bij een afname van het aantal bedrijven met ongeveer 3%. Een en ander wijst er op dat ook in een krimpende agrarische sector het proces van schaalvergroting, zij het in geringere mate, wordt voortgezet.

Doorslaggevend voor het in 2003 ongeveer gelijke inkomensresultaat van de sector is dat de prijzen van de producten gemiddeld vrijwel in gelijke mate stegen als de productiekosten. De stijging van de productiekosten was in 2003 gematigd, mede door de daling van de inflatie en de waardeinstijging van de euro ten opzichte van de Amerikaanse dollar. Hierdoor kon voor veevoerders gemiddeld de prijs in 2003 dalen. Door de droogte en de lagere oogsten in 2003 stijgen deze prijzen inmiddels overigens sterk. Voor energiedragers, waaronder aardgas, heeft de onrust in het Midden-Oosten, met name in Irak, in 2003 tot een prijsstijging geleid. De prijs van aardgas, dat voor de glastuinbouw een belangrijke kostenpost is, steeg dan ook na een daling in 2002. De waardeinstijging van de euro heeft voor een aantal producten, onder meer sierteeltgewassen, overigens wel tot gevolg dat de export naar landen buiten de eurozone minder gemakkelijk verloopt.

Beeld per bedrijfstype

Rundveehouderij

Voor melkveebedrijven daalt, vooral door een lagere melkprijs, het inkomen in 2003 verder, na een forse daling in 2002 (tabel 1). De vergroting van de bedrijven door het wegvallen van bijna 5% van de melkveebedrijven, waardoor het gemiddelde bedrijf in 2003 de grens van 60 koeien heeft overschreden, en de stijging van de prijzen van slachtkoeien en nuchtere kalveren leveren hierbij onvoldoende tegenwicht. De kosten zijn, ondanks vrijwel gelijkblijvende voerkosten bij lagere krachtvoerprijzen, met 4% toegenomen. De opbrengsten-kostenverhouding daalt van 77 naar 74 en het gezinsinkomen uit bedrijf neemt af met 3.000 euro per ondernemer tot bijna 40.000 euro, na een daling met 7.000 euro in 2002. Hierdoor kunnen de bedrijven gemiddeld dit jaar, net als in 2002, minder besparen.

Voor het overigens nog beperkte aantal overgebleven vleesstierenhouders zal het resultaat afnemen, na een verbetering in 2002. Eerder al kenden de bedrijven een aantal moeilijke jaren waarin mede door de BSE- en MKZ-perikelen de resultaten aanzienlijk verslechterden. In 2003 stegen de opbrengstprijzen en daalden de voerprijzen licht, maar door de duidelijk hogere prijzen voor de aangekochte kalveren daalde het eindresultaat. Dit zal ook het geval zijn voor de producenten van rosékalveren. Voor vleeskalverhouders levert 2003 wel een verbetering van de resultaten op. Nadat de situatie vorig jaar nog was verslechterd door lagere contractvergoedingen en meer leegstand volgend op de uitbraak van MKZ in 2001, stijgen nu de vergoedingen en de opbrengstprijzen. Schapenhouders zien hun resultaten, na een verbetering in 2002, dit jaar teruglopen door een daling van de opbrengstprijzen.

Intensieve veehouderij

Voor de intensieve veehouderij (varkens en pluimvee) waren de resultaten in het voorgaande jaar (2002) al zorgelijk, met uitzondering van de leghennensector. In 2003 geldt dat in versterkte mate door de uitbraak van vogelpest en de lagere prijzen in de varkenssector. Alleen bedrijven met leghennen die niet werden geruimd in verband met de vogelpest, konden door een sterke stijging van de eierprijzen in 2003 goede resultaten boeken.

In de varkenshouderij, die te maken heeft met een cyclische prijsontwikkeling, zijn de prijzen van biggen en varkens in 2003 verder gedaald met respectievelijk ongeveer 11 en 6%, na prijsdalingen in 2002 met ruim 15%. Tegenover deze forse dalingen van de opbrengstprijzen staat slechts een lichte vermindering van de voerprijzen in 2003. Dit resulteert voor de zeughouders in een verdere verlaging van het saldo, tot 250 euro per zeug in 2003. Voor de vleesvarkenshouders is er weliswaar een lichte verbetering van het saldo door de sterke daling van de prijs van aangekochte biggen, maar het saldo van 45 euro per varkensplaats is nog erg laag. Voor alle groepen varkensbedrijven blijft het inkomen duidelijk negatief. Op de bedrijven zal gezien de resulterende forse ontsparringen het eigen vermogen opnieuw moeten worden aangesproken.

Voor de leghennenhouders, dit betreft slechts circa 40% van de bedrijven, die niet zijn geruimd, verdubbelt het saldo per hen door de ongekend hoge eierprijzen in 2003. Het inkomen van deze leghennenhouders wordt aanzienlijk hoger. Geruimde bedrijven echter kunnen, afhankelijk van de periode van leegstand waarin er geen opbrengsten waren, een negatief inkomen hebben.

Voor de vleeskuikenhouders zijn de opbrengstprijzen in 2003 vrijwel gelijk aan die in 2002. Hierdoor blijft het saldo met 0,20 euro per kuiken in 2003 laag. Het inkomen blijft dan ook opnieuw negatief. Evenals bij de varkenshouders leidt dit opnieuw tot grote ontsparringen.

Akkerbouw

In de akkerbouw verbetert in 2003 het inkomen duidelijk, na de terugval in 2002 en een redelijk resultaat in 2001, dat volgde op twee jaren (1999 en 2000) waarin het inkomen voor de meeste bedrijven zeer laag was. Met uitzondering van zetmeelaardappelen en suikerbieten, kennen vrijwel alle akkerbouwgewassen hogere prijzen voor de oogst van 2003. Gemiddeld is de prijsstijging ongeveer 18%. De rentabiliteit zal hierdoor bij een beperkte toename van de kosten stijgen van 80 in 2002 naar 96 in 2003. Het gemiddelde gezinsin-

komen uit bedrijf stijgt hierbij met ruim 35.000 euro in 2002 naar ruim 50.000 euro in 2003. De inkomensverbetering in de akkerbouw geldt vooral voor de kleigebieden.

Op de bedrijven met veel zetmeelaardappelen, zogenaamde Veenkoloniale bedrijven, is de stijging van het inkomen beperkt; de dit jaar door de krappe Europese oogst hogere graanprijzen zorgen hier voor enige verbetering.

Door de inkomensverbetering kunnen veel akkerbouwbedrijven in 2003 middelen reserveren voor investeringen en het voldoen van financieringsverplichtingen. Dit is van belang omdat in de meeste voorgaande jaren (1999, 2000 en 2002), het weerstandsvermogen van veel bedrijven flink op de proef is gesteld.

Glastuinbouw en champignons

De glastuinbouw is in 2003 geconfronteerd met een forse stijging van de gasprijs. Onder meer hierdoor kan de verbetering van het inkomen, die zich in 2002 voordeed, niet in alle takken van de glastuinbouw worden voortgezet. De snijbloemenbedrijven zien door bij de kosten achterblijvende opbrengsten de rentabiliteit met 3%-punt dalen. Voor de glasgroenten- en potplantentelers verbetert de rentabiliteit wel, zij het licht. Gemiddeld blijft het gezinsinkomen uit bedrijf voor het glastuinbouwbedrijf met ruim 70.000 euro per bedrijf ongeveer gelijk aan het niveau van 2002. Potplantentelers hebben, evenals in 2001 en 2002, gemiddeld hogere inkomens dan de telers van snijbloemen en groenten. Bij alle glastuinbouwtypen geldt dat de resultaten van de individuele bedrijven sterk uiteen lopen door met name verschillen in de prijsontwikkeling van de geteelde producten. Zo daalden in 2003 de gemiddeld ontvangen prijzen voor tomaten en aubergines en stegen zij voor komkommers en (rode) paprika's vrij sterk. De prijzen van snijbloemen stonden in 2003 onder druk, mede door de sterke koers van de euro en hogere vluchttarieven.

De champignonbedrijven zien in 2003 de resultaten verder teruglopen door lagere prijzen, vooral door toegenomen concurrentie vanuit het buitenland. De opbrengsten blijven duidelijk achter bij de kostenontwikkeling. De rentabiliteit daalt van 95 naar 93 en het gezinsinkomen uit het bedrijf komt in 2003 op gemiddeld ruim 50.000 euro. Hierbij kunnen, bij gemiddeld bijna twee ondernemers per bedrijf, veel bedrijven geen besparing realiseren.

Tuinbouw open grond

Voor de groenteteelt in de open grond wordt voor 2003 een lager resultaat verwacht dan in 2002 door hogere kosten en in het algemeen tegenvallende prijzen. Een gunstige uitzondering vormt de aardbeienteelt. De bloembollenteelt zal in 2003 door wat achterblijvende prijzen van met name tulp en lelie een wat minder goed resultaat boeken dan in 2002.

De fruitteelt heeft in het afzetseizoen 2003/04 waarschijnlijk, wanneer de prijzen op peil blijven, weliswaar hogere opbrengsten, maar ook hogere kosten dan vorig jaar. De bedrijfsresultaten zijn hierdoor iets lager dan in 2002. In de boomteelt resulteren de gemiddeld hogere opbrengsten bij beperkt stijgende kosten in 2003 in een verbetering van het inkomen.

Beeld voor de gehele sector

Voor de gehele agrarische sector zal 2003 resulteren in een inkomen dat ongeveer gelijk of iets hoger is dan in 2002. Het productievolume is per saldo licht gedaald (met circa 1%), terwijl de prijzen van de producten met ongeveer 1% zijn gestegen. Prijsstijgingen zijn er vooral voor aardappelen, eieren, graan, fruit en rundvee. Prijsdalingen vooral voor melk en varkens. De opbrengstprijzen in de tuinbouw (groenten, bloemen en dergelijke) zijn gemiddeld nauwelijks veranderd; per gewas zijn er wel veranderingen.

Per saldo blijft de productiewaarde van de gehele sector ongeveer gelijk; deze blijft, inclusief agrarische diensten, sinds een aantal jaren ongeveer 20 miljard euro bedragen. Binnen dit totaal neemt de waarde van de plantaardige productie dit jaar toe met circa 400 miljoen euro (4%), terwijl de waarde van de veehouderijproductie afneemt met ruim 500 miljoen euro (7%). Hierdoor is de totale productiewaarde van de tuinbouw (8 mld. euro) inmiddels groter dan van de veehouderij (7,5 mld. euro), terwijl die van de akkerbouw, inclusief voedergewassen, dit jaar 2,7 mld. euro bedraagt.

De kosten van door de land- en tuinbouw aangekochte goederen en diensten dalen in 2003 licht door een afname van het volume bij een gemiddelde prijsstijging van ruim 1%. Door een ongeveer 6% lager verbruik van veevoeders, als gevolg van de afname van vooral de varkensstapel en de leegstand in de pluimveehouderij, en circa 2% lagere voerprijzen

Tabel 1 Rentabiliteit en inkomen op agrarische bedrijven in 2002 en 2003

Bedrijfstype	Opbrengsten- kostenverhouding			Gezinsinkomen uit bedrijf per bedrijf (x 1.000 euro)		
	2002 (voorl.)	2003 (raming)	mutatie	2002 (voorl.)	2003 (raming)	mutatie
Melkveebedrijven	77	74	-3	42,5	39,5	-3
Fokvarkensbedrijven	78	72	-6	-11,5	-33,5	-22
Vleesvarkensbedrijven	74	77	3	-25,5	-10,5	15
Gesloten varkensbedrijven	79	77	-2	-25,5	-24	1,5
Leghennenbedrijven a)	93	121	26	40	176	136
Vleeskuikenbedrijven a)	92	92	0	-13,5	-2	11,5
Akkerbouwbedrijven	80	96	16	16	51,5	35,5
Glastuinbouwbedrijven	98	97	-1	74,5	75,0	0,5
w.v. glasgroentebedrijven	97	99	2	65	78	13
snijbloemenbedrijven	96	93	-3	72	54	-18
pot- en perkplantenbedrijven	102	103	1	104	111	7
Champignonbedrijven	95	93	-2	63	55	-8

a) Exclusief door vogelpest geruimde bedrijven.

Bron: Bedrijven-Informatienet van het LEI.

dalen de voerkosten met circa 250 mln. euro. De energiekosten daarentegen stegen, door een wat hoger verbruik en circa 5% hogere prijzen, met ruim 100 mln. euro. Per saldo daalt de netto toegevoegde waarde van de sector weinig, met circa 1%. Het inkomen dat resteert na de betaalde factorkosten (rente, lonen en pacht) in rekening te hebben gebracht neemt tenslotte af met ruim 1% tot ongeveer 2,8 miljard euro. Hierbij is rekening gehouden met de vergoedingen voor de vogelpest in 2003. Door de inflatie van bijna 3% en de relatief sterke daling van het aantal niet-gesalarieerde werkers (ondernemers en gezinsleden) in de landbouw met circa 5% neemt de koopkracht per bedrijf uiteindelijk in 2003 nauwelijks toe. Al met al is het in 2003 bereikte inkomensniveau (reëel, gemiddeld per bedrijf) nog zeer laag. Het inkomen in 2002 was het laagste sinds 1993.

Een vergelijking met het midden- en kleinbedrijf (MKB) leert dat de inkomens in de land- en tuinbouw vooral in 1998 en 1999 achter zijn gebleven. Vervolgens werd de opgelopen achterstand enigszins ingelopen, maar in 2002 nam de achterstand weer toe. In 2003 zal er, zoals in de land- en tuinbouw, ook in het MKB vrijwel geen reële inkomensverbetering optreden. Bepalend hiervoor zijn de in 2003 nog sterk gestegen arbeidskosten en voor sommige sectoren de koersstijging van de euro, waardoor de export minder oplevert.

Tabel 2 Ontwikkeling aantal bedrijven per type

Jaar	1990	2000	2002	2003	Mutatie 2002-2003 (%)
Totaal land- en tuinbouw	124.900	97.480	89.580	85.510	-4,5
Melkveebedrijven	39.550	26.820	24.000	22.860	-4,8
Varkensbedrijven	9.200	6.060	5.100	4.340	-14,9
w.v. fokvarkensbedrijven	3.500	2.090	1.830	1.660	-9,3
vleesvarkensbedrijven	3.690	2.420	1.970	1.590	-19,3
gesloten varkensbedrijven	2.010	1.550	1.300	1.100	-15,4
Leghennenbedrijven	780	670	590	450	-23,7
Vleeskuikenbedrijven	630	540	530	390	-26,4
Akkerbouwbedrijven	16.260	13.750	12.760	12.620	-1,1
Glastuinbouwbedrijven	10.240	7.910	7.080	6.770	-4,4
w.v. glasgroentebedrijven	4.220	2.640	2.330	2.190	-6,0
snijbloemenbedrijven	4.420	3.610	3.270	3.130	-4,3
pot- en perkplantenbedrijven	1.600	1.650	1.470	1.460	-0,7
Champignonbedrijven	790	520	440	400	-9,1
Opengrondsgroentebedrijven	2.500	1.460	1.240	1.200	-3,2
Bloembollenbedrijven	1.750	1.340	1.200	1.110	-7,5
Fruitbedrijven	2.810	2.210	1.990	1.870	-6,0
Boomkwekerijbedrijven	2.930	2.810	2.650	2.610	-1,5

Bron: CBS Landbouwtelling, 2003 voorlopige gegevens.

Vergeleken met de inkomensontwikkeling in de land- en tuinbouw in andere EU-landen scoort Nederland in 2003 ongeveer gelijk met het Europese gemiddelde. Terwijl de stijging vooral in het VK en België groter is, heeft de landbouw in vooral Denemarken en Duitsland te maken met een sterke daling van het inkomen.

Summary

This report presents a picture of the current income situation in agriculture and horticulture in the Netherlands. Besides discussing the trend in the sector as a whole, it contains statistical information on the ups and downs of the different types of enterprise. Presenting estimates of the results of these enterprises enables us to assess the actual situation for the year 2003 as accurately as possible.

General picture

2003 was an interesting year for agriculture and horticulture in a number of respects; firstly due to the sudden outbreak of fowl plague, and secondly due to the hot, dry summer. The fowl plague outbreak in March took a firm grip on poultry farming for several months. Animals on many farms were destroyed and production was at a standstill for a long time. This disease outbreak had major consequences for many individual farms and for the sector as a whole. The extremely hot and dry summer experienced by the Netherlands and much of the rest of Europe resulted in a smaller than expected harvest of a number of agricultural and horticultural crops. The drought also had consequences for fodder. The fowl plague and the extreme weather both had an impact on the income of many farms in 2003. As far as the future is concerned, this applies to the European decisions passed in 2003 regarding the reform of the common agricultural policy. At present, the stagnating economy, the rising value of the euro and the supermarket price wars still have an influence on developments in various sectors of agriculture and horticulture.

Due in part to the notable developments mentioned above, incomes within agriculture and horticulture have shown strong variation. While the prices of various products - such as milk and pigs - were also under pressure this year, there have been significant price increases (albeit occasional) for products like potatoes, grain and eggs.

It is striking that these unexpected developments in 2003 have resulted in an income result for the entire agricultural and horticultural sector that is - on average - approximately equal to that of 2002. There are, however, large differences in the results of the different types of farm, particularly due to the divergent price developments (table 1).

Compared with the preceding several years, 2002 represented a low point for incomes in the entire agricultural and horticultural sector (Berkhout and Van Bruchem, 2003). With little or no improvement now in 2003, and even a further worsening of the situation in a number of sectors, worries about the financial position of many businesses are growing. This is particularly true for pig farms, dairy farms and the poultry farms affected by the fowl plague. Many enterprises in other sectors have also had a low income for several years (Venema et al., 2001; Van Everdingen et al., 1999). For arable farming, 2003 may only be a temporary improvement following a number of predominantly mediocre years (De Bont and Jager, 2001).

The number of enterprises has decreased drastically in recent years, due partly to the mediocre results in the various sectors in successive years. According to interim figures from the CBS (Statistics Netherlands), this is also the case in 2003, with a decline of 4.5% for the entire agricultural and horticultural sector (table 2). The huge decline in the number of pig farms (a decline of about 15%) can be partly attributed to the schemes aimed at farm closures (purchasing schemes), while the incidental reduction in the number of poultry farms by approximately 25% in 2003 was chiefly due to the destruction of birds as a consequence of the fowl plague. As a result, the number of laying hens during the agricultural census in spring 2003 was more than 16% less than in the previous year (following a reduction of about 10% in 2002) and the number of broilers declined by more than 22%, having seen an increase of 7% in 2002. Incidentally, the reduction in the number of dairy farms by almost 5% in 2003 is once again greater than the average decline by 4.5% for the entire agricultural and horticultural sector. In the vegetable sectors, 2003 showed a greater than average decline in the number of enterprises in the greenhouse vegetable, mushroom, flower bulb and fruit sectors.

Incidentally, the total magnitude of the agricultural and horticultural sector - expressed in dsu - declined significantly in 2003, by almost 4%. In the two preceding years, the annual decline had been approximately 1.5%, with a decline of about 3% in the number of enterprises. All this indicates that the trend of increases in scale is still continuing in the shrinking agricultural sector, albeit at a reduced level.

The decisive factor in the achievement of such similar income results by the sector in 2003 was the fact that the product prices rose on average at almost the same rate as the production costs. The increase in the production costs was moderate, partly due to inflation and the increase in the value of the euro in relation to the American dollar. The average price of cattle feed dropped in 2003, partly due to the rising price of the euro. As a consequence of the drought and the reduced harvests in 2003, these prices are now increasing again sharply. With regards to fuels, including natural gas, the turmoil in the Middle East (in Iraq in particular) has resulted in price increases. The price of natural gas, which represents a major cost item for greenhouse horticulture, rose again, having fallen in 2002. Incidentally, the increase in the value of the euro has resulted in more difficulties in exporting to countries outside the eurozone.

Picture per type of enterprise

Cattle farming

Incomes in dairy farming in 2003 have decreased still further following a sharp drop in 2002, in particular due to a lower milk price (see table 1). The expansion of farms ensuing after 5% of dairy farms had folded (resulting in the threshold of 60 cows being exceeded by the average farm in 2003) together with the rise in the price of beef cattle and newborn calves do not sufficiently compensate for this. In spite of feed costs remaining almost the same (due to lower prices of concentrated feed), the costs have risen by 4%. The yield-cost ratio has dropped from 77 to 74 and the family income from an enterprise has decreased by 3000 euro per entrepreneur, to just under 40,000 euro. This follows a 7,000 euro drop in 2002. As a result, this year (like last year) farms are able to save less.

With regards to the still limited number of remaining beef farmers, results will decline in spite of an improvement in 2002. The farms had experienced a number of difficult years in the past, when results deteriorated significantly following the BSE and foot-and-mouth crises. In 2003, the yield prices increased and feed prices dropped a little. However, due to the much higher prices for the calves that had been purchased, the final results were lower. This will also be the case for rosé veal producers. 2003 has been a year of better results for veal farmers. With the situation last year having worsened due to lower contract payments and more vacant properties following the outbreak of foot-and-mouth disease in 2001, those payments and yield prices are now rising again. Following an improvement in 2002, sheep farmers are seeing their results falling again this year due to a drop in yield prices.

Intensive livestock production

The results for intensive livestock production (pigs and poultry) were worrying enough in the previous year (2002), with the exception of the egg production sector. This was even more of an issue in 2003 as a result of the fowl plague outbreak and the low prices in the pig farming sector. Only egg producers whose birds had not been destroyed during the fowl plague crisis were able to achieve good results in 2003, thanks to the sharp rise in egg prices.

In pig farming, which has to cope with a cyclical price development pattern, the prices of pigs and piglets fell still further in 2003, by 6 and 11% respectively, following a price drop of over 15% in 2002. This sharp drop in yield prices is tempered only by a slight reduction in feed prices in 2003. This results in a further reduction in the margin for the sow farmers, down to 250 euro per sow in 2003. It is true that there has been a slight improvement in the margin of pig farmers due to the sharp drop in the price of purchased piglets, but the margin of 45 euro per pig is still very low. For all groups of pig farms, incomes remain negative. In view of the drawn on again.

For the egg producers whose birds were not destroyed (only about 40% of the enterprises), the margin per hen has doubled due to the unprecedented high egg prices in 2003. The income of these egg producers rose considerably. However, depending on the vacancy period during which there were no yields, enterprises where the birds were destroyed may have a negative income.

For broiler farms, the yield prices for 2003 were virtually the same as they were in 2002. Consequently, the margin remains low, at 0.20 euro per bird. Incomes are therefore negative once again. In common with pig farmers, this also leads to major dissavings.

Arable farming

Incomes in arable farming improved significantly in 2003, following the drop in 2002 and a reasonable result in 2001 which followed a period of two years (1999 and 2000) in which most enterprises had very low incomes. With the exception of starch potatoes and sugar beet, higher prices apply to almost all arable crops harvested in 2003. The average price increase is approximately 18%. If there is limited increase in costs, profitability will therefore increase from 80 in 2002 to 96 in 2003. The average family income from an enterprise thus increased from a little over 35,000 euro in 2002 to more than 50,000 euro in 2003.

The improvement in the level of income in arable farming was concentrated in the clay areas.

The rise in the income of enterprises producing a lot of starch potatoes - the so-called peat district enterprises - was limited; some improvement will be seen in this respect thanks to this year's higher grain prices, a consequence of the poor European harvest.

The improvements in incomes in 2003 mean that many arable farms can reserve funds for investments and to fulfil financial obligations. This is important because the endurance of many enterprises was severely tested for most of the preceding years (1999, 2000 and 2002).

Greenhouse horticulture and mushrooms

In 2003, greenhouse horticulture was confronted with a sharp increase in the price of gas. As a result of this, amongst other things, the improvements in incomes which occurred in 2002 cannot be perpetuated in all branches of greenhouse horticulture. The cut flower enterprises have seen profitability decrease by 3 percentage points due to yields lagging behind the costs. Profitability is improving for greenhouse vegetable growers and pot plant growers, albeit to a limited degree. On average, the family income from an enterprise remains roughly equivalent to that in 2002 at a little over 70,000 euro per enterprise. On average, plant pot growers have higher incomes compared to cut flower and vegetable growers, as was also the case in 2001 and 2002. For all types of greenhouse horticulture, the results of the individual enterprises vary greatly, chiefly due to differences in the price trends of the products grown. For example, the average prices paid for tomatoes and aubergines in 2003 fell while the prices of cucumbers and red peppers increased significantly. The prices of cut flowers came under pressure in 2003, partly due to the strength of the euro and higher airline carriage rates.

Mushroom growers have seen their results decline even further in 2003 as a result of lower prices, due mainly to increased competition from abroad. The yields lag a long way behind the cost developments. The profitability has dropped from 95 to 93 and the family income from an enterprise in 2003 was on average around 50,000 euro. In cases with an average of almost two entrepreneurs per enterprise, many enterprises were thus unable to achieve savings.

Open-air vegetable cultivation

Open-air vegetable cultivation is expected to achieve lower results in 2003 than in 2002 due to higher costs and the generally disappointing prices. Strawberry cultivation is a favourable exception. The flower bulb cultivation results in 2003 will be a little lower than in 2002 due to lower prices for tulips and lilies in particular. Yields in the fruit cultivation sector are expected to be higher in the 2003-4 retailing season, if the prices remain stable, but costs are also expected to be higher than last year. Consequently, the trading results are a little lower than in 2002. On average, tree nurseries had higher yields in 2003 which resulted in improvements in incomes where costs only rose to a limited extent.

Picture for the whole sector

In 2003, the income of the agricultural sector as a whole will be similar to or slightly higher than in 2002. On balance, the output volume is slightly less (by about 1%), whereas the product prices have risen by about 1%. The prices of potatoes, eggs, grain, fruit and cattle in particular have risen. Milk and pig prices have fallen. On average, the yield prices in the horticultural sector (vegetables, flowers etc.) have remained relatively stable. However, differences can be seen between the individual crop types.

On balance, the production value of the sector as a whole has remained more or less stable; for a number of years, it has remained at around 20 billion euro, including agricultural services. Within this total, the value of vegetable production increased this year by around 400 million euro (4%), while the value of the livestock production sector fell by over 500 million euro (7%). As a result, the total production value of the horticultural sector (8 billion euro) is now greater than that of livestock production (7.5 billion euro), while the production value of arable farming (including fodder crops) amounts to 2.7 billion euro this year.

The costs of goods and services purchased by the agricultural and horticultural sectors have fallen slightly in 2003, due to a reduction in volume in cases with an average price-rise of more than 1%. Feeding costs have dropped by about 250 million euro, due to a 6% reduction in the use of feed - as a result of the reduction in the pig population in par-

Table 1 Profitability and incomes on agricultural farms in 2002 and 2003

Type of farm	Yield-cost ratio			Family income from an enterprise, per enterprise (x 1,000 euro)		
	2002 (interim)	2003 (estimate)	change	2002 (interim)	2003 (estimate)	change
Dairy farms	77	74	-3	42.5	39.5	-3
Pig breeding farms	78	72	-6	-11.5	-33.5	-22
Pig farms (pork production)	74	77	3	-25.5	-10.5	15
Closed pig farms	79	77	-2	-25.5	-24	1.5
Egg production enterprises a)	93	121	26	40	176	136
Broiler farms a)	92	92	0	-13.5	-2	11.5
Arable farms	80	96	16	16	51.5	35.5
Greenhouse horticultural farms	98	97	-1	74.5	75.0	0.5
of which: greenhouse vegetables	97	99	2	65	78	13
cut flowers	96	93	-3	72	54	-18
pot plants & border plants	102	103	1	104	111	7
Mushroom farms	95	93	-2	63	55	-8

a) Exclusive of enterprises where the birds were destroyed due to the fowl plague outbreak.

Source: Farm Accountancy Data Network (LEI).

ticular and the vacant properties in poultry farming - together with feed prices that are about 2% lower. Energy costs on the other hand have risen by over 100 million euro due to increased energy consumption and prices that are about 5% higher. On balance, there has been only a slight reduction in net added value of the sector: about 1%. The income remaining after deduction of the factor costs (interest, salaries and lease) has also fallen by more than 1%, to around 2.8 billion euro. This figure takes into account the compensatory payments relating to the fowl plague outbreak of 2003. Inflation (at a level of almost 3%), and the relatively sharp drop in the number of non-salaried workers (entrepreneurs and family members) in agriculture by about 5%, have scarcely resulted in any increase at all in the purchasing power of an enterprise. All in all, the actual average income level achieved per enterprise in 2003 is still very low. Incomes in 2002 were at their lowest level since 1993.

A comparison with small and medium sized enterprises (SMEs) shows us that incomes in agriculture and horticulture have been lagging behind. This was especially true in 1998 and 1999. Since then, some of that lost ground has been made up, but more ground was lost in 2002. Neither SMEs nor agricultural and horticultural enterprises will see much real improvement in their incomes in 2003. Two major factors in this are the cost of labour, which rose sharply in 2003, and in some sectors also the rise in value of the euro, which has reduced profits from exports.

Table 2 Development of the number of enterprises per type

Year	1990	2000	2002	2003	Change 2002-2003 (%)
Total agriculture and horticulture	124,900	97,480	89,580	85,510	-4.5
Dairy farms	39,550	26,820	24,000	22,860	-4.8
Pig farms	9,200	6,060	5,100	4,340	-14.9
of which: pig breeding	3,500	2,090	1,830	1,660	-9.3
pork production	3,690	2,420	1,970	1,590	-19.3
closed pig farms	2,010	1,550	1,300	1,100	-15.4
Egg production enterprises	780	670	590	450	-23.7
Broiler farms	630	540	530	390	-26.4
Arable farms	16,260	13,750	12,760	12,620	-1.1
Greenhouse horticultural farms	10,240	7,910	7,080	6,770	-4.4
of which: greenhouse vegetables	4,220	2,640	2,330	2,190	-6.0
cut flowers	4,420	3,610	3,270	3,130	-4.3
pot plants & border plants	1,600	1,650	1,470	1,460	-0.7
Mushroom farms	790	520	440	400	-9.1
Open air vegetable enterprises	2,500	1,460	1,240	1,200	-3.2
Flower bulb growing enterprise	1,750	1,340	1,200	1,110	-7.5
Fruit farm	2,810	2,210	1,990	1,870	-6.0
Tree nursery	2,930	2,810	2,650	2,610	-1.5

Source: CBS (Statistics Netherlands) Agricultural Census, 2003 interim figures.

Compared with income trends in agriculture and horticulture in other EU countries, the Netherlands scored about the same as the European average. Though income increase was particularly strong in the UK and Belgium, agricultural incomes suffered a strong decrease in Denmark and Germany in particular.

1. Inleiding

1.1 Doel

Het LEI rapporteert met regelmaat over bedrijfsuitkomsten in de land- en tuinbouw en over de ontwikkeling van het inkomen van de agrarische sector. Elk jaar wordt in december een raming gepresenteerd. De raming geeft een actueel beeld van de te verwachten bedrijfsresultaten en inkomens in het lopende, bijna afgesloten jaar.

Deze publicatie is een nieuwe editie in deze reeks. In de hoofdstukken 2 tot en met 7 wordt met gegevens per bedrijfstype inzicht geboden in de ontwikkeling op bedrijfsniveau. De gehanteerde begrippen sluiten aan bij de onlangs door het LEI opnieuw geformuleerde uitgangspunten en definities van het Bedrijven-Informatienet (het Informatienet). Dit betekent dat in dit rapport uitkomsten van bedrijven worden gepresenteerd die niet volledig vergelijkbaar zijn met die in eerdere edities van deze rapportage en in het *Landbouw-Economisch Bericht*. De belangrijkste wijzigingen in de uitgangspunten en definities worden in dit rapport toegelicht in paragraaf 1.3 en in bijlage 1.

Evenals in de editie 2002 wordt voor alle bedrijven gerapporteerd over een kalenderjaar; in eerdere rapporten hadden de uitkomsten voor de akkerbouw- en veehouderijbedrijven nog betrekking op een boekjaar van 1 mei tot 30 april. Bij de vaststelling van prijzen van de bewaarproducten, zoals aardappelen, wordt overigens ook nu nog rekening gehouden met de te verwachten verkoopresultaten na 31 december 2003. Daarmee wordt afgeweken van de systematiek van de EU in de landbouwrekeningen. Hierdoor kunnen er voor deze producten prijsverschillen optreden. In hoofdstuk 8 wordt een globaal beeld geschetst van de ontwikkeling van productie, prijzen en inkomen van de totale land- en tuinbouwsector in 2003. Deze sectorraming is overeenkomstig het systeem van de op EU-niveau geharmoniseerde landbouwrekeningen, die voor Nederland door het CBS worden opgesteld. De gegevens voor de jaren tot en met 2002 zijn dan ook afkomstig van het CBS. De raming voor 2003 is, in overleg met het CBS en het CPB, opgesteld door het LEI. Door de in Europees verband geharmoniseerde methode voor de raming voor de gehele sector kunnen de uitkomsten voor Nederland ook worden vergeleken met die van andere EU-landen.

1.2 Methode

In dit rapport wordt verslag gedaan over kalenderjaren 2001, 2002 en 2003. Voor de resultaten per bedrijf in de jaren 2001 en 2002 is gebruikgemaakt van de boekhoudgegevens van de bedrijven die deelnemen aan het Informatienet. Omdat de resultaten nog niet zijn gebaseerd op gegevens van alle deelnemende bedrijven hebben de cijfers een voorlopig karakter. In de betreffende hoofdstukken zijn zij dan ook aangemerkt met '(v)' achter het jaartal.

Van het lopende jaar 2003 zijn opbrengsten- en kostenontwikkelingen geraamd op basis van volume- en prijsgegevens van externe bronnen, zoals het CBS, Productschappen, VBN en bedrijven in de agrarische toelevering, verwerking en afzet en de agrarische prijzen die het LEI verzamelt. De in rekening gebrachte prijzen van de verschillende producten en productiemiddelen zijn door het LEI afgestemd op het prijspeil zoals dat thans bekend is en (voor de akkerbouw, fruit en open grondsgroenteteelt) voor de resterende maanden van het oogst- en afzetjaar 2003/2004 te verwachten is. Gezien het moment van presentatie hebben de gegevens van het jaar 2003 het karakter van een raming. In de tabellen in deze publicatie is dit aangegeven door '(r)' achter het jaartal te plaatsen.

De in deze publicatie gepresenteerde resultaten worden in de loop van 2004 aangepast met de dan beschikbare nadere informatie en gepubliceerd op de website van het LEI (Binternet). Voorts zal met regelmaat via *Agri-monitor* per bedrijfstype verslag worden gedaan van de ontwikkeling van de opbrengsten, de kosten, het inkomen en de financiële positie van bedrijven.

1.3 Uitgangspunten

In deze rapportage worden de met betrekking tot het Informatienet recentelijk aangepaste methoden en begrippen toegepast. In bijlage 1 zijn enkele van deze begrippen kort uiteengezet. Deze zijn hierbij tevens geharmoniseerd voor de verschillende bedrijfstypen in land- en tuinbouw, waardoor er geen sprake meer is van een verschillende benadering per bedrijfstype. Bedrijven worden ingedeeld naar bedrijfstype met de NEG-typering (Van Everdingen, 1998).

Bedrijfstypering en waarnemingsveld

De door het LEI voor recentere jaren vastgestelde Nederlandse grootte-eenheden (nge) per hectare gewas en per dier, die voor de bedrijfstypering en voor de bepaling van de bedrijfsomvang worden gehanteerd, zijn te vinden op de LEI-website. Vanaf 2001 is het waarnemingsveld van het Informatienet aangepast, zodat nu meer bedrijven worden gerepresenteerd. Bedrijven kleiner dan 16 ege (dit is gelijk aan circa 14 nge, dit was 16 nge) en groter dan circa 1.050 nge (1.200 ege, Europese grootte-eenheden) worden niet door het Informatienet gerepresenteerd (Vrolijk et al., 2002). De bovengrens lag eerder op 800 nge. Op deze wijze worden de resultaten van in totaal ruim 65.000 land- en tuinbouwbedrijven in 2003 gepresenteerd (steekproefpopulatie).

In de structuurparagrafen zijn gegevens gebruikt uit de CBS-Landbouwtelling, waarbij de gegevens van 2003 voorlopig zijn. Hierin wordt als ondergrens 3 nge gehanteerd en is er geen bovengrens. De CBS-Landbouwtelling betreft dan ook meer, in totaal namelijk ruim 85.000 bedrijven in 2003, dan wordt gerepresenteerd door de steekproefpopulatie van het Informatienet. Vooral in de akkerbouw komen relatief veel bedrijven, namelijk bijna 4.000 ofwel ruim 30% van alle (gespecialiseerde) akkerbouwbedrijven, voor tussen de genoemde ondergrenzen van 3 en circa 14 nge.

Berekening bedrijfsresultaten

In de gehanteerde wijze van berekening van de bedrijfsresultaten (winst- en verliesrekening) worden de berekende arbeids- en vermogenskosten buiten beschouwing gelaten. De opbrengsten van het bedrijf betreffen voornamelijk de verkoop van producten en voor de veehouderij naast omzet ook aanwas. Omdat de veestapel en andere biologische activa worden gewaardeerd tegen de reële waarde, in het algemeen de marktprijs per balansdatum, kan dit leiden tot een stijging of daling van de opbrengsten. Op deze opbrengsten worden vervolgens de betaalde kosten, inclusief betaalde rente en betaald loon, en de afschrijvingen in mindering gebracht om de bedrijfswinst (uit normale bedrijfsvoering) vast te stellen. Op productierechten, zoals melkquota, vindt evenwel nu geen afschrijving meer plaats. Op basis van de bedrijfswinst bij normale bedrijfsvoering wordt, na verrekening van de buitengewone baten en lasten uit bedrijf, vervolgens het gezinsinkomen uit bedrijf vastgesteld.

Om de totale kosten van het bedrijf te bepalen en om de opbrengsten-kostenverhouding te berekenen, worden naast de betaalde kosten en afschrijvingen verder de berekende kosten wat betreft arbeid (op basis van CAO-loon) en vermogen (rente) vastgesteld. Voor eigen grond en gebouwen in de akkerbouw en veehouderij wordt daarmee niet langer uitgegaan van kosten op pachtbasis.

Voor het vermogen wordt per bedrijf een vermogenskostenvoet (rentepercentage) berekend, gebaseerd op de werkelijk betaalde rente over het vreemd vermogen en het rendement van staatsobligaties vermeerderd met een risico-opslag over het eigen vermogen. Deze vermogenskostenvoet wordt rechtstreeks toegepast op de gemiddelde balanswaarde van biologische en monetaire activa. Voor de andere activa (behalve grond) wordt deze vermogenskostenvoet gecorrigeerd met de inflatie. Voor grond wordt bovendien 2-procentpunten extra in mindering gebracht, wat overeenkomt met het langjarige verschil tussen inflatie en grondprijsontwikkeling. Als minimumrentepercentage is 0,5% aangehouden. Dit heeft tot gevolg dat per bedrijf de hoogte van de rentekosten uiteen kan lopen in relatie tot de omvang van het bedrijfsvermogen; de vermogenskostenvoet per bedrijf houdt derhalve rekening met de solvabiliteit van het bedrijf en de werkelijk betaalde rente.

In de kosten wordt de arbeid van het gezin gewaardeerd tegen CAO-loon, inclusief werkgeverslasten. Voor 2003 wordt gerekend met ruim 20 euro per uur.

De opbrengsten en kosten zijn voor alle bedrijven op basis van de werkelijke BTW-situatie weergegeven; ook in dit opzicht is het verschil tussen de landbouw- en de tuinbouwbedrijven weggenomen.

Bijlage 2 geeft de prijsontwikkeling van de niet-sectorspecifieke kosten. De invloed van de inflatie is hierin te herkennen. De meeste productiemiddelen stijgen hierdoor in prijs.

1.4 Resultaten

De rapportage geeft zicht op de resultaten van de gehele land- en tuinbouw, de primaire agrarische sector en van de afzonderlijke bedrijfstypen. Het gaat bij de resultaten van de

bedrijven vooral om opbrengsten, kosten en inkomen. Het gezinsinkomen uit bedrijf is een van de centrale kengetallen in deze rapportage; dit resultaat wordt in het algemeen als zodanig aangegeven. Per bedrijfstype wordt ook het gemiddelde aantal ondernemers vermeld om de context van de inkomensvorming aan te geven.

Door genoemde veranderingen in de uitgangspunten en methoden van berekening zijn de uitkomsten niet eenvoudig vergelijkbaar met die in eerdere rapportages van het LEI. Zo zijn door het niet meer afschrijven op aangekochte melkquota de inkomens in de melkveehouderij substantieel hoger, terwijl de veranderingen in de methodiek van rentekosten, afschrijvingen en omzet en aanwas en dergelijke tot minder gemakkelijk te kwantificeren verschillen leiden voor de verschillende bedrijfstypen. In verschillende hoofdstukken wordt dit ook zichtbaar in de figuren inzake de ontwikkeling van inkomen en rentabiliteit vanaf 1990. Deze figuren zijn met name opgenomen om de veranderingen in de bedrijfsresultaten gedurende de laatste jaren te plaatsen in het perspectief van de afgelopen ruim tien jaar.

In eerdere rapporten werden per bedrijf het totale gezinsinkomen, inclusief de inkomsten van buiten het bedrijf, en de besparingen vermeld. Bij het laatste gaat het om wat van het totale gezinsinkomen resteert na de gezinsbestedingen en de betaalde belastingen. In dit rapport is dienaangaande in enkele hoofdstukken slechts een kwalitatieve indicatie gegeven. Hierbij geldt overigens dat het niveau van besparingen afhankelijk is van de organisatie van het bedrijf. Zo heeft een bedrijf met meer dan een ondernemer en ondernemersgezinnen in het algemeen een hoger bestedingsniveau. De gezinsbestedingen betreffen onder meer ook verzekeringspremies voor ziektekosten en dergelijke. De resterende besparingen per bedrijf kunnen dus gelden voor meer dan één ondernemers(gezin).

Bij de gepresenteerde gemiddelde resultaten per bedrijfstype zijn de opbrengsten-kostenverhouding (rentabiliteit) en het gezinsinkomen uit bedrijf per bedrijf de centrale indicatoren. Voor een toelichting op de in de rapportage gebruikte indicatoren wordt verwezen naar bijlage 1.

2. Rundveehouderij

2.1 Melkveehouderij

2.1.1 Structuur

De afname van het aantal melkveebedrijven in Nederland zet zich voort. In 1990 waren er nog bijna 40.000 melkveebedrijven (tabel 2.1). In 2003 is dit aantal gedaald tot bijna 23.000 melkveebedrijven (-42%). In 2003 is de daling met bijna 5% evenals in 2002 en 2001 sterker dan in de jaren negentig (gemiddeld 3,5-4% per jaar). Door de stijgende melkproductie per koe bij een door de Europese quotering per lidstaat vastgestelde productieomvang nam het aantal koeien per bedrijf geleidelijk toe van 43 in 1990 naar inmiddels ruim 60 in 2003.

Tabel 2.1 Ontwikkeling aantal melkveebedrijven en aantal melkkoeien

	1990	1995	2000	2001	2002	2003 (v)
Aantal melkveebedrijven	39.550	33.300	26.820	25.550	24.000	22.860
Aantal melkkoeien	1.877.700	1.704.900	1.504.100	1.545.800	1.485.500	1.477.800
w.v. op melkveebedrijven (%)	90	93	93	93	93	94

Bron: CBS-Landbouwtelling, gegevens 2003 zijn voorlopig.

2.1.2 Opbrengsten en kosten

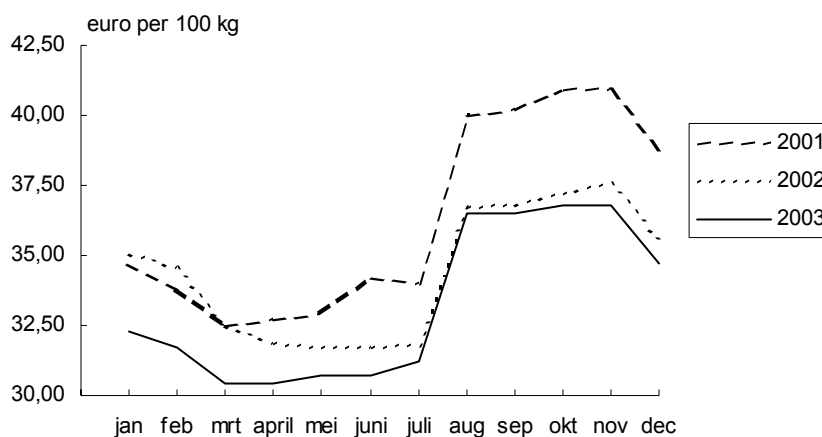
Opbrengsten

De geproduceerde hoeveelheid melk per bedrijf stijgt in 2003 met meer dan 5%. Ook de melkgift per koe zal naar verwachting verder stijgen (tabel 2.2). Op basis van productiegegevens blijkt de melkaanvoer in 2003 tot en met september hoger te zijn dan in dezelfde periode van het voorgaande jaar. In 2002 was de melkproductie over dezelfde periode relatief laag zodat naar verwachting het quotum zal worden volgemolken. Voor het hele kalenderjaar 2003 wordt landelijk een 2% hogere melkproductie voorzien. De melkprijzen liggen in 2003 op een lager niveau dan in het voorgaande jaar (figuur 2.1). Naar het zich laat aanzien zal de uiteindelijke melkprijs op 34 euro per 100 kg uitkomen (tabel 2.3). De melkprijs is 4% lager dan in 2002.

De prijsdaling van melk in 2003 volgt op een ongeveer gelijke daling in 2002. Oorzaak van de lagere opbrengstprijzen van melk is vooral de toegenomen concurrentie op de Europese zuivelmarkt, mede als gevolg van het tijdelijk wegvallen van de economische

groei. Ook de door de koersstijging van de euro ten opzichte van de dollar moeizamer verlopende export naar derde landen speelt hierbij een rol. Hierdoor is de prijs van kaas, na een tot 2002 gunstige marktontwikkeling, onder druk gekomen. Aangezien circa 60% van de door de Nederlandse veehouders geleverde melk wordt verwerkt tot kaas, heeft dit een grote invloed op de ontvangen prijzen. In de tweede helft van 2003 lijkt de inmiddels toegenomen vraag naar kaas in onder meer Duitsland weer wel tot een prijsherstel te leiden. Ook de prijzen van melkpoeders stonden de afgelopen tijd onder druk en kwamen enige tijd niet boven het interventieprijsniveau uit, terwijl de boterprijs op peil kon blijven in 2003. De in november 2003 ontbrande melkprijsoorlog tussen de supermarkten in Nederland heeft voor de door de melkveehouders in 2003 gemiddeld ontvangen melkprijs nog vrijwel geen invloed. Gezien het beperkte aandeel van de Nederlandse melk, ongeveer 15%, dat tot consumptiemelkproduct wordt verwerkt, zal die invloed ook in 2004 waarschijnlijk bescheiden blijven, tenzij hierdoor ook de prijzen van andere zuivelproducten, zoals van kaas, onder druk komen. Een eventuele prijzenoorlog voor dit product zal zeker gevolgen voor de uitbetalingsprijzen hebben.

Door de eerdergenoemde toename van het aantal melkkoeien per bedrijf is de totale melkopbrengst per bedrijf met 2.000 euro toegenomen.

Figuur 2.1 Ontwikkeling van de melkprijs (incl. BTW)

De post omzet rundvee zal op bedrijfsniveau met circa 2.000 euro weer iets toenemen. Melkkoeien brengen bij verkoop gemiddeld ongeveer 3% ofwel ruim 10 euro meer op. De opbrengstprijzen van nuchtere kalveren loopt in 2003 sterker op, met bijna 40% ofwel met 40 euro naar 150 euro. Door een daling van de aanwas zal de totale omzet en aanwas uitkomen op circa 230 euro per koe. Dit is circa 45 euro minder dan in 2002.

De opbrengsten op melkveebedrijven uit de varkenshouderij nemen in 2003, na een sterke daling in 2002, verder af met 6%. De slachtpremies, die in het kader van Agenda 2000-besluiten zijn ingesteld, blijven in 2003 gelijk aan die van 2002.

Bovenstaande ontwikkelingen resulteren in een vrijwel gelijk bedrag aan geldopbrengsten per bedrijf. De lagere prijs van melk wordt gecompenseerd door een toe-

name van de gemiddelde bedrijfsomvang (in kilogram melk) en hogere afzetprijzen voor het vee.

Kosten

De droge zomer van 2003 had in de melkveehouderij tot gevolg dat in de loop van augustus in sommige gevallen het eerder ingekuilde ruwvoer moest worden aangesproken. Na een koude start in 2003 was het voorjaar in 2003 zonnig, zacht en droger dan gemiddeld. In de grasmaand mei was het weer wisselvallig en vrij koel. Pas aan het eind van de maand liep de temperatuur op tot zomerse waarden. De kwaliteit van de voorjaarskuilen die in deze maand werden binnengehaald waren erg afhankelijk van het weertype in de oogstperiode en de omvang van de snede. Gemiddeld waren de voorjaarskuilen van mindere kwaliteit: minder droge stof, minder voederwaarde en minder eiwit. Dit blijkt uit onderzoeksresultaten van Bedrijfslaboratorium voor Grond- en Gewasonderzoek in Oosterbeek. Voor de zomerkuilen is het beeld gunstiger. Meer droge stof en voederwaarde en een hoog suikergehalte door de vele zonuren. Door het aanhoudende droge weer bleef de totale droge stof opbrengst per hectare wel aanzienlijk achter. De snijmaïs is dit jaar van mindere kwaliteit. Wel is het drogestofgehalte vrij hoog. Door een prijsdaling (2,5%) van krachtvoer (tabel 2.3) nemen, ondanks een toename van de krachtvoergift door de mindere kwaliteit van het ruwvoer, de kosten van krachtvoer per koe iets af. De prijs van ruwvoer en vochtrijke diervoeders is evenwel gestegen. De totale voederkosten per koe zullen in 2003 dan ook nauwelijks veranderen. Door de sterkere daling van de melkprijs in vergelijking met de krachtvoerprijs is de prijsverhouding tussen melk en krachtvoer ongunstiger geworden.

Tabel 2.2 *Ontwikkeling van krachtvoerkosten, stikstofkosten (uit kunstmest), veebezetting en melkproductie op melkveebedrijven*

Jaar	Krachtvoer per melkkoe (euro)	Meststoffen per hectare voedergewas (euro)	Kg melk per melkkoe	Koeien per ha voedergewas	Kg melk per ha voedergewas
2001 (v)	377	137	7.415	1,70	12.305
2002 (v)	377	128	7.410	1,61	11.634
2003 (r)	375	132	7.468	1,62	11.792
Mutatie (%)	-1	4	1	1	1

Bron: Informatienet.

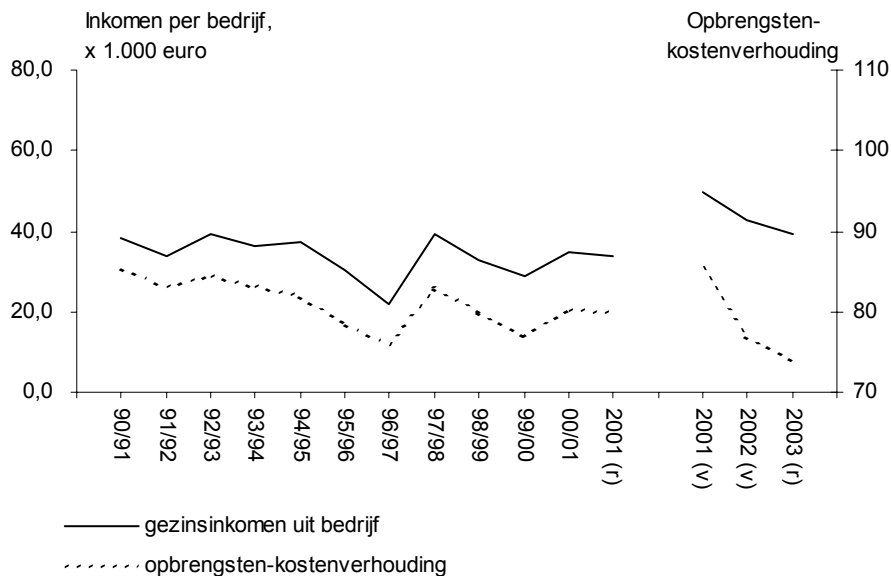
De kosten van meststoffen nemen, bij een gelijke kunstmestgift in 2003, met bijna 4% toe na een daling in 2002 (tabel B2.2). De grond- en gebouwenkosten en werktuigenkosten (inclusief berekende rente) nemen op bedrijfsniveau 7% toe door een voortdurende stijging van de grond- en pachtprizen (+5%), stijgende ingerekende rentekosten en bedrijfsvergroting. De melkveehouders investeren in 2003 tot en met oktober veel meer in quotum dan in het jaar ervoor. Wellicht wordt nu al vooruitgelopen op het feit dat er in de

toekomst (2007) een ontkoppeling plaatsvindt tussen de steun en de melkproductie. Een andere oorzaak voor de quotumverkopen kan zijn dat de mogelijkheden om het quotum te verhuren (lease) binnenkort (met ingang van 2004) flink aan banden worden gelegd. Structureel verleasen is niet meer mogelijk omdat minstens 70% van het quotum door de melkveehouder zelf moet worden benut. De hoeveelheid leasemelk is in 2003 tot en met oktober mede hierdoor ongeveer 18% lager dan vorig jaar. De quotumkosten (inclusief lease) nemen onder invloed van de gedane transacties en hogere (ingerekende) rente (+20%) toe met 3.500 euro. De betaalde rente neemt naar verwachting met 10% af. De totale kosten nemen met ruim 4% toe tot 257.800 euro per bedrijf.

Tabel 2.3 Prijsontwikkeling van melk, krachtvoer en vee op melkveebedrijven (euro, incl. BTW)

Jaar	Melk (bij werkelijke gehalten)	Krachtvoer a)	Verhouding melk/krachtvoer	Melk-koeien	Nuchtere kalveren
Euro per 100 kg, resp. per stuk					
2001 (v)	37,10	15,80	2,35	359	115
2002 (v)	35,45	16,30	2,17	341	108
2003 (r)	34,00	15,90	2,14	353	148
mutatie (%)	-4	-2	-2	3	37

a) LEI prijzenstatistiek.
Bron: Informatienet.

Figuur 2.2 Ontwikkeling resultaten melkveebedrijven (vanaf 2001(v) gelden nieuwe definities van de kengetallen)

Bron: Informatienet.

2.1.3 Rentabiliteit en inkomen

Rentabiliteit

In 2003 daalt de rentabiliteit van 77 naar 74 (tabel 2.4, figuur 2.2). De lagere melkprijs in combinatie met een lagere aanwas zijn daar met name debet aan. Door de toename van de gemiddelde bedrijfsomvang is de brutoproductiviteit met ruim 3% toegenomen. Door stijging van de prijzen van arbeid, ingerekende rente en grond en daling van de melkprijs is de ruilvoet verslechterd met 7,5%. Het gezinsinkomen uit het bedrijf komt uit op 39.500 euro (-3.000 euro) en ligt hiermee onder het langjarig gemiddelde vanaf 1990 (tabel 2.4 en figuur 2.2).

Tabel 2.4 *Bedrijfsresultaten en inkomen op melkveebedrijven (x 1.000 euro)*

	2001 (v)	2002 (v)	2003 (r)	Index 2002-2003
Aantal bedrijven	24.367	23.600	22.703	96
Melkkoeien per bedrijf	60,3	59,4	62,1	105
Oppervlakte (ha per bedrijf)	37,10	38,40	40,00	104
Nge per bedrijf	98	97	98	101
Ondernemers per bedrijf	1,71	1,71	1,71	100
Opbrengsten	197,1	190,3	190,5	100
w.v. melk	159,3	149,8	151,5	101
omzet en aanwas rundvee	12,2	16,1	14,0	87
varkens	7,7	5,9	5,6	94
overig	17,9	18,4	19,4	106
Totaal betaalde kosten en afschrijving	150,6	153,9	156,8	102
w.v. kosten dierlijke en plantaardige activa	55,8	55,3	57,9	105
w.v. veevoer	34,1	32,6	34,0	104
immateriële activa a)	5,3	4,8	4,3	90
materiële activa b)	44,5	47,6	49,7	104
energie	3,9	3,7	4,0	108
financieringskosten (incl. betaalde rente)	19,2	19,6	17,7	90
betaalde arbeidskosten	1,9	2,0	2,1	103
werk door derden	10,3	10,8	11,1	103
algemene kosten	9,6	10,0	10,1	101
Bedrijfswinst normale bedrijfsvoering	46,6	36,5	33,5	92
Buitengewone baten en lasten	3,0	6,0	6,0	100
Gezinsinkomen uit bedrijf	49,7	42,5	39,5	93

a) Onder meer huur melkquotum, b) Onder meer afschrijvingen en eigenaarslasten.
Bron: Informatienet.

Tabel 2.5 *Bedrijfseconomisch resultaat op melkveebedrijven (x 1.000 euro)*

	2001 (v)	2002 (v)	2003 (r)	Index 2002-2003
Opbrengsten	197,1	190,3	190,5	100
Betaalde kosten en afschrijving (excl. rente)	131,8	134,7	139,6	104
Berekende arbeid	72,2	75,5	77,8	103
Rente	26,5	36,5	40,4	111
Totaal kosten	230,5	246,7	257,8	104
Opbrengsten-kostenverhouding	86,0	77,0	73,9	96

Bron: Informatienet.

Inkomensvorming en -besteding

Rekening houdend met het aantal ondernemers en het inkomen van buiten het bedrijf, zal het totale gezinsinkomen in 2003 op het gemiddelde melkveebedrijf nauwelijks veranderen. Door de daling van het inkomen in 2002 ten opzichte van het voorafgaande jaar zullen de belastingbetalingen in 2003 naar verwachting iets lager zijn dan in 2002. Rekening houdend met de bij een afgenomen inflatie licht toenemende gezinsbestedingen zal per bedrijf gemiddeld een besparing resteren die niet veel afwijkt van het voorgaande jaar. In de jaren voorafgaand aan 2002 waren de besparingen veelal duidelijk hoger.

2.2 Vleesstierenhouderij

In deze paragraaf wordt ingegaan op de het resultaat van het houden van vleesstieren. Hierin staan de veranderingen in de aan- en verkoopprijzen van de dieren en de voerkosten (aangekocht voer) centraal. Daarnaast zijn de snijmaïspremie (Agenda 2000), stierenpremie en slachtpremie van belang.

2.2.1 Structuur

Het aantal bedrijven met vleesstieren is de laatste jaren sterk teruggelopen; het is in dertien jaar tijd meer dan gehalveerd. In 1990 waren er volgens de Landbouwtelling van het CBS namelijk nog ruim 18.000 bedrijven met vleesstieren (tabel 2.6), terwijl er in 2003 nog ruim 8.400 waren (-54%). Het aantal stieren liep nog sterker terug, van 446.000 naar 123.600 (-72%). Het gemiddeld aantal dieren per bedrijf daalde daardoor van 24,5 in 1990 tot 14,7 in 2003. In 2003 is het aantal stieren 14% lager dan in 2002. Deze daling is meer dan in de jaren negentig (-9%). Het aantal bedrijven met stieren is na een incidentele toename in 2001 als gevolg van de MKZ-uitbraken, waardoor tijdelijk geen dieren konden worden afgevoerd, in 2003 verder afgenomen. Doordat de daling van het aantal bedrijven met stieren en het aantal stieren gelijk op gaat, blijft het aantal stieren per bedrijf constant op 14,7.

Tabel 2.6 Ontwikkeling aantal stieren en aantal bedrijven met stieren

	1990	1995	2000	2002	2003 (v)
Aantal bedrijven met stieren	18.157	15.602	9.672	9.758	8.434
W.v. > 75 stieren (%)	7,2	7,0	5,0	3,3	3,2
Aantal stieren	445.705	369.261	181.513	143.115	123.584
w.v. op bedrijven > 75 stieren (%)	48	48	40	30	33
% nge stieren op alle bedrijven	14	11	10	9	.
id. op bedrijven > 75 stieren (%)	52	46	41	36	.
Aantal stieren per bedrijf	24,5	23,7	18,8	14,7	14,7
Idem op bedrijven > 75 stieren	165,3	161,3	151,1	133,0	150,1

Bron: CBS-Landbouwtelling, 2003 voorlopig.

Tabel 2.7 Ontwikkeling enkele kengetallen van de vleesstierenhouderij, bedragen in 1.000 euro

	2001 (v)	2002 (v)	2003 (r)	Index 2002-2003
Gemiddeld aantal stieren	145	145	145	100
Aandeel (%) verkochte stieren	85	85	85	100
Verkoop stier (euro/kg geslacht gewicht)	1,88	2,21	2,44	110
Aankopen nuka (euro/kg)	2,12	2,36	3,23	137
Stierenpremie (per stier)	185	210	210	100
Slachtpremie per stier (euro) a)	77	115	115	100
Snijmaïs premie (euro per ha, regio 2)	413	384	370	96
Prijs krachtvoer (euro/100 kg)	16,55	16,70	16,50	99
Prijs ruwvoer (euro per kVEM)	11,56	11,79	11,91	101
Opbrengsten vleesvee	91,3	107,4	118,6	111
Kosten vleesvee	37,1	40,8	54,1	130
Opbrengsten stierenpremie	10,1	11,4	11,4	100
Opbrengsten slachtpremie	9,5	14,2	14,2	100
Opbrengsten snijmaïs premie	2,8	2,6	2,8	107
Kosten krachtvoer vleesvee	22,4	22,6	22,3	99
Kosten ruwvoer vleesvee	7,7	7,8	7,9	101
Saldo opbrengsten-kosten	46,4	64,4	62,7	97
Effect ten opzichte van voorgaand jaar b)		17,9	-1,7	

a) Inclusief aanvullend bedrag uit de nationale enveloppe (Agenda 2000-besluit); b) Alleen effect van de in de tabel vermelde kengetallen op het resultaat.

De meeste bedrijven hebben slechts een beperkt aantal vleesstieren. Op steeds minder bedrijven vindt de stierenhouderij op een grotere schaal plaats (3,2% van de bedrijven heeft meer dan 75 stieren). Deze bedrijven houden 33% van alle stieren in Nederland. De

afname van het aantal bedrijven is het relatief het grootst bij de grote bedrijven. Deze bedrijven houden gemiddeld wel meer stieren.

De vleesstierenhouderij is op de kleinere bedrijven duidelijk een neventak, vaak naast de melkveehouderij. Ook de grotere bedrijven hebben veelal een gemengd karakter. Daar worden stieren behalve naast melkvee ook naast akkerbouw en varkens gehouden.

2.2.2 Resultaten

Het herstel van de prijs van de verkochte stieren zet zich met 10% door in 2003 (tabel 2.7). Daar staat tegenover dat ook de prijs van het uitgangsmateriaal, de kalveren, fors toeneemt. Dit heeft tot gevolg dat de opbrengsten uit omzet en aanwas per saldo met bijna 2.000 euro afnemen.

Het premiebedrag per stier blijft in 2003 210 euro. Naast de stierenpremie kan voor de stieren ook een slachtpremie worden verkregen. Deze bedraagt 80 euro per stier met een aanvulling van 35 euro uit de nationale enveloppe. Dit laatste bedrag is onder voorbehoud van het aantal slachtingen. De huidige bedragen zijn gebaseerd op het aantal in 1998. Is het aantal in 2003 hoger dan daalt het bedrag per dier. Alle dier- en gewaspremies samen zijn in 2003 nauwelijks veranderd.

De krachtvoerpreizen zijn in 2003 iets lager (-1%). Het ruwvoer bevat afhankelijk van op welk moment dit is ingekuuld meer of minder KVEM. De prijs hiervan is gemiddeld iets hoger. De totale voerkosten zullen licht afnemen.

Voorgaande ontwikkelingen van de opbrengsten en kosten, waarbij de hogere opbrengstprijzen van de aan- en verkopen het belangrijkste zijn, resulteren uiteindelijk in een lichte afname van het inkomen uit de vleesstierenhouderij voor een bedrijf met 145 stieren (tabel 2.7). Deze afname komt na een aanzienlijke verbetering die in 2002 heeft plaatsgevonden. In eerdere jaren was er mede door de MKZ en BSE-perikelen een verslechtering van de inkomens uit de vleesstierenhouderij.

Door het veelal gemengde karakter van de bedrijven met stieren kan de ontwikkeling van het resultaat van het gehele bedrijf overigens afwijken van de beschreven ontwikkeling voor vleesstieren.

2.3 Schapenhouderij

De bedrijven met schapen hebben over het algemeen een gemengd karakter, waarbij de schapenhouderij vaak maar een klein deel uitmaakt van de totale bedrijfsomvang. Om die reden wordt de weergave van de resultaten beperkt tot opbrengsten, toegerekende kosten en saldo per gemiddeld aanwezige ooi. Bij de voerkosten betreft het uitsluitend de betaalde kosten. Het gras of hooi van eigen bedrijf is niet gemeten of gewaardeerd, terwijl het meeste opgenomen voer wel uit deze eigen producten bestaat. De bedrijfsresultaten worden besproken aan de hand van bedrijven met meer dan 25 schapen. De resultaten voor 2003 zijn berekend aan de hand van externe prijs- en volumeontwikkelingen.

2.3.1 Structuur

Het aantal bedrijven met schapen blijft teruglopen. In 1990 waren er volgens de CBS-Landbouwtelling ruim 25.000 bedrijven met schapen in Nederland (tabel 2.8). In 2003 waren dit er nog ruim 14.700 (-42%). De gemiddelde afname is circa 3,5% per jaar. Van de bedrijven met schapen heeft circa 55% minder dan 25 schapen per bedrijf. De circa 6.600 bedrijven in 2003 met meer dan 25 schapen hebben gezamenlijk 85% van de schapen. Het totaal aantal schapen is in 2003 nauwelijks gedaald. Het aantal rammen is met 17% gestegen. Het totaal aantal schapen bestaat, ten tijde van de landbouwtelling, voor de helft uit ooiën, 48% uit lammeren en 2% uit dekrammen. Het aantal schapen per bedrijf neemt in 2003 toe tot ruim 80 per bedrijf. Bedrijven met meer dan 25 schapen hebben gemiddeld ruim 150 schapen.

Tabel 2.8 Ontwikkeling aantal schapen en aantal bedrijven met schapen

	1990	1995	2000	2002	2003 (v)
Aantal bedrijven met schapen	25.246	21.758	17.592	15.254	14.731
w.v. > 25 schapen (%)	40	43	45	44	45
Aantal schapen	1.702.406	1.677.781	1.307.557	1.185.916	1.184.566
w.v. op bedrijven > 25 schapen (%)	79	81	84	83	85
Aantal schapen per bedrijf	67,4	77,1	74,3	77,7	80,4
idem op bedrijven > 25 schapen	132,3	146,3	137,4	147,1	151,4

Bron: CBS-Landbouwtelling, 2003 voorlopig.

2.3.2 Opbrengsten, kosten en saldo

De resultaten in de schapenhouderij hebben zich in 2001 en 2002 mede als gevolg van de BSE- en MKZ-problemen in de rundveehouderij positief ontwikkeld. Een deel van de consumenten in de EU koos toen voor schapenvlees in plaats van rundvlees. In 2003 zijn de prijzen gedaald door een afnemende binnenlandse vraag, door de warme zomer en een tegenvallende export omdat een aantal landen zelf in hun behoefte kan voorzien. Vlees uit Engeland wordt tegen lagere prijzen afgezet. De omzet en aanwas neemt hierdoor af (tabel 2.9). De ooi premie staat nu vast en de overige opbrengsten van de schapenhouderij (onder andere wol) blijven vrijwel gelijk. De totale opbrengsten per ooi zullen door deze ontwikkelingen met 4% dalen.

Tabel 2.9 *Opbrengsten, toegerekende kosten en saldo schapenhouderij, voor bedrijven met meer dan 25 ooiën (in euro per gemiddeld aanwezige ooi)*

	2001 (v)	2002 (v)	2003 (r)	Mutatie 2002-2003(%)
Gemiddeld aanwezige ooiën	106	106	106	
Opbrengsten, totaal	133	146	140	-4
Omzet en aanwas	112	112	105	-6
Premie	10	23	23	0
Overig	11	11	11	0
Toegerekende kosten, totaal	35	37	37	1
Voeder	19	20	20	-1
Overig	16	17	17	3
Saldo	98	109	102	-6

Bron: Informatienet.

De kosten van het aangekochte ruwvoer zijn met ruim 1% toegenomen terwijl de prijzen van krachtvoer met 1% dalen. Mede door de prijsstijging van de diergezondheidskosten door de toenemende inflatie nemen de totale toegerekende kosten met 1% toe. In combinatie met de lagere opbrengsten resteert zodoende een 6 euro lager saldo per ooi (tabel 2.9).

2.4 Vleeskalverhouderij

De situatie op de kalfsvleesmarkt is in 2003, na de moeilijke periode in de voorgaande jaren vanwege de nasleep van BSE en MKZ, verder verbeterd. Het consumentenvertrouwen in rund- en kalfsvlees in de voor Nederland belangrijke afzetlanden keerde weer terug en had een positief effect op de prijsontwikkeling. De consumptie in Nederland is volgens de PVE in de eerste helft van het jaar daarentegen 5% lager dan in 2002. De ontwikkeling van de Nederlandse consumptie, het verbruik bedraagt circa 1,3 kg per hoofd van de bevolking, speelt op de internationale kalfsvleesmarkt echter nauwelijks een rol van betekenis. Van de Nederlandse kalfsvleesproductie wordt circa 90% uitgevoerd. De belangrijkste afzetlanden zijn Italië, Frankrijk en Duitsland. Deze nemen samen meer dan 80% van de export voor hun rekening nemen.

In de loop van dit jaar is een akkoord bereikt met de Franse sectororganisatie over de definitie van kalfsvlees. De Franse sector had vorig jaar de definitie vastgesteld op een maximum leeftijd van 195 dagen wat goed aansloot bij de Franse omstandigheden omdat de kalveren daar op jongere leeftijd worden geslacht. In het nieuwe akkoord wordt het kalfsvlees in twee categorieën ingedeeld: blank kalfsvlees dat geproduceerd wordt op basis van voornamelijk melkproducten met een leeftijdsgrens van maximaal 230 dagen en 'alter-

natief kalfsvlees (rosé) wat overwegend met ruw- en krachtvoerders wordt geproduceerd met een leeftijdsgrens vanaf 230 dagen tot 12 maanden.

De premie voor vleeskalveren bedraagt dit jaar 50 euro. Daarbij is de leeftijdsgrens van de kalveren om voor de premie in aanmerking te komen verhoogd van 7 naar 8 maanden. In juni 2003 is een akkoord bereikt over hervorming van het gemeenschappelijk landbouwbeleid. In 2005 komt er een bedrijfstoelage in plaats van de meeste huidige premies. De voorkeur van het Nederlandse bedrijfsleven gaat er naar uit om voor de kalfsvleesproductie de koppeling in stand te houden.

2.4.1 Structuur

Het aantal bedrijven met vleeskalveren neemt de laatste jaren weer toe. Deze ontwikkeling valt vooral te verklaren doordat veel stierenmesters zijn overgestapt naar de rosékalverhouderij. Het aantal gespecialiseerde bedrijven met vleeskalveren komt dit jaar al in de buurt van de 1.200. Volgens de landbouwtelling van het CBS waren er in totaal 731.500 vleeskalveren in ons land. Hiervan waren 560.000 bestemd voor de witvleesproductie en 171.000 duizend voor de rosévleesproductie.

Vanaf 1 januari 2004 dienen alle kalveren in de EU in groepen te worden gehuisvest. In ons land is deze ombouw vrijwel gerealiseerd. Een aantal bedrijven die de overstap niet hebben gemaakt zullen de productie beëindigen. In andere productielanden (Frankrijk en Italië) waren begin van dit jaar minder dan de helft van de kalveren in groepen gehuisvest.

2.4.2 Rentabiliteit en inkomen

In de vleeskalverhouderij wordt verreweg het belangrijkste deel van de vleeskalveren op contract gehouden. De aangevoerde kalveren blijven eigendom van de contractgever die tevens het voer levert tijdens de mestperiode. Wanneer de dieren slachtrijp zijn, wordt door de contractgever het tijdstip van afleveren bepaald. De contracten worden meestal voor een aantal rondes afgesloten. De kalverhouder ontvangt voor de verrichte arbeid, huisvesting enzovoort een vergoeding per kalverplaats.

Deze contractvergoeding wordt bepaald door de ontwikkeling van de kosten (nuchtere kalveren en kalvermelkpoeder) en de prijsontwikkeling van het kalfsvlees. Volgens de jaarlijkse enquête van het vakblad *De Kalverhouder* zijn de vergoedingen in de tweede helft van vorig jaar verhoogd tot 166 euro per kalf. De ontwikkelingen voor dit jaar zijn over het algemeen positief en bieden uitzicht op een verbetering van het inkomen.

Als gevolg van de ontwikkelingen op de grondstoffenmarkt was er aan het begin van het jaar een daling van de prijs van kalvermelkpoeder. Na een langdurige periode van stabilisatie liep de prijs in het laatste kwartaal weer op. De prijs van de nuchtere kalveren lag gedurende het eerste halfjaar op een hoog niveau. Door de krimpende melkveestapel komen er minder kalveren beschikbaar voor de vleesproductie. De grotere vraag naar kalveren voor de roséproductie dreef de prijzen op. In juli viel de vraag aanzienlijk terug en daalden de prijzen fors. De vraag wordt in deze periode erg beïnvloed door de verwachte prijsontwikkeling van de vleeskalveren die na de jaarswisseling worden afgeleverd. De nuchtere kalveren waren in de tweede helft van het jaar aanzienlijk goedkoper dan in het

Tabel 2.10 Prijsontwikkeling van vleeskalveren (euro per kg geslacht gewicht), nuchtere kalveren (euro per kg levend gewicht en kunstmelk, incl. BTW)

Jaar	Vleeskalveren 2e kwaliteit	Nuchtere zwartbonte stierkalveren 1e kwaliteit	Kunstmelk voor vlees- kalveren (1995=100)
1995	4,25	3,90	100
1996	3,76	2,81	97
1997	4,04	3,25	98
1998	4,58	4,12	105
1999	4,52	3,78	99
2000	4,43	4,07	105
2001	3,90	2,24	108
2002	3,84	2,67	99
2003 (r)	4,31	3,62	96

Bron: LEL.

eerste halfjaar. Over het hele jaar gezien liggen de prijzen 45 tot 50 euro per stuk hoger dan in 2002. De prijzen van kalfsvlees lagen in het eerste kwartaal op een hoog niveau. De vraag vanuit de voor Nederland belangrijke afzetlanden was goed waardoor de voorraden flink werden afgebouwd. Vanaf het voorjaar vertoonden de prijzen een dalende tendens maar na het vakantie seizoen trokken de prijzen weer aan. Traditiegetrouw laten de prijzen meestal tot de Kerst een stijgende tendens zien.

De prijzen van de rosékalveren lagen in de eerste helft van het jaar op een hoog niveau. Vanaf juni zijn de prijzen echter aanzienlijk gedaald waardoor het prijsniveau dit jaar nauwelijks beter is dan vorig jaar. Daarentegen lagen de prijzen van de aangekochte nuchtere- en startkalveren 45 tot 55 euro hoger dan vorig jaar. De premie blijft dit jaar gehandhaafd op 80 euro per kalf.

3. Intensieve veehouderij

3.1 Varkenshouderij

3.1.1 Structuur

Het aantal bedrijven met varkens nam ook in 2003 sterk af. Het aantal bedrijven met varkens was in 2003 nog maar ruim een derde van het aantal in 1990. Het aantal gespecialiseerde varkensbedrijven nam vanaf 1990 weliswaar minder sterk, maar toch ook met meer dan de helft af. Tussen 1990 en 2000 was al een derde van het aantal gespecialiseerde varkensbedrijven verdwenen. Tussen 2000 en 2003 bedroeg de afname nog eens bijna 30%. Vooral in 2003 was de daling met circa 15% fors. De versnelde daling in de afgelopen jaren heeft grotendeels te maken met de twee succesvolle opkoopregelingen in het kader van de Regeling Beëindiging Veehouderijtakken. Daarnaast waren de slechte economische resultaten voor een aantal ondernemers aanleiding om te stoppen, zeker als er geen opvolger beschikbaar was. Bij de gespecialiseerde varkensbedrijven is vanaf 2000 vooral het aantal vleesvarkensbedrijven relatief sterk gedaald.

Tabel 3.1 Ontwikkeling van het aantal varkensbedrijven en aantal varkens

	1990	1995	2000	2002	2003 (v)
Aantal bedrijven met varkens	29.210	22.390	14.520	11.850	10.730
Aantal varkensbedrijven	9.200	7.710	6.060	5.100	4.340
w.v. fokvarkensbedrijven	3.500	2.870	2.090	1.830	1.660
vleesvarkensbedrijven	3.690	2.960	2.420	1.970	1.590
gesloten varkensbedrijven	2.010	1.870	1.550	1.300	1.100
Aantal varkens totaal (x 1.000)	13.915	14.397	13.118	11.648	11.172
Aantal zeugen (x 1.000)	1.272	1.287	1.129	1.007	950
w.v. op fokvarkensbedrijven (%)	47	47	51	52	54
op gesloten varkensbedrijven (%)	21	25	28	26	25
Aantal vleesvarkens (x 1.000)	7.025	7.125	6.505	5.591	5.368
w.v. op vleesvarkensbedrijven (%)	32	28	33	34	31
op gesloten varkensbedrijven (%)	19	23	25	25	25

Bron: CBS-Landbouwtelling, gegevens 2003 voorlopig.

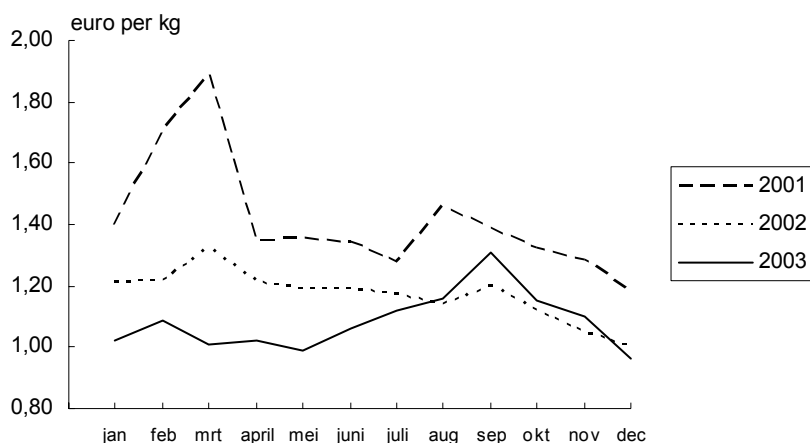
Het aantal zeugen en vleesvarkens daalde in de afgelopen jaren ook, zij het in een lager tempo dan het aantal bedrijven. In 2003 was het aantal vleesvarkens 4% lager dan in 2002 en het aantal fokvarkens bijna 6%. Het aantal varkens is nu weer terug op het niveau

van de beginjaren tachtig. Wel zijn de bedrijven gemiddeld veel groter dan vroeger. In 2003 werd ruim de helft van de zeugen gehouden op gespecialiseerde fokvarkensbedrijven. Bijna eenderde van de vleesvarkens werd gehouden op gespecialiseerde vleesvarkensbedrijven. De groep gesloten varkensbedrijven bezit in 2003 ongeveer een kwart van de varkensstapel. Naast de gespecialiseerde varkensbedrijven zijn er nog bijna 6.400 bedrijven die een neventak varkens hebben. Deze gecombineerde bedrijven hebben in 2003 nog maar ongeveer 20% van de zeugen en 44% van de vleesvarkens. In 1990 waren die aandelen nog ongeveer een derde respectievelijk de helft. De specialisatiegraad in de sector is in de loop van de jaren dus sterk toegenomen.

3.1.2 Opbrengsten en kosten

Markt en prijzen

De varkensprijzen staan de laatste jaren behoorlijk onder druk. De opbrengstprijzen zijn veel lager dan in 2001 (figuur 3.1). De productie in Nederland is de laatste jaren behoorlijk gedaald, mede door de opkoopregelingen. In andere EU-landen is er, ondanks enige daling in 2003 ten opzichte van 2002, nog steeds sprake van een relatief grote varkensproductie. Daarnaast is het aanbod op de wereldmarkt sterk toegenomen, vooral vanuit Canada, Brazilië en de VS. In de EU wordt voor geheel 2003 het aanbod iets lager geraamd dan in 2002. De daling vindt vooral plaats in het vierde kwartaal en zet zich volgens de PVE voort in 2004. Een herstel van de prijzen is dan ook pas in de loop van 2004 te verwachten, zij het dat onder meer in Denemarken de productietoename voorlopig doorgaat. In het Verenigd Koninkrijk is overigens na de MKZ en door de slechte prijzen de varkensproductie in 2003 met circa 10% sterker afgenomen dan de afname in Nederland met circa 5% (bron: PVE). De consumptie van varkensvlees in EU is in 2003 iets toegenomen mede door de hoge temperaturen in de zomermaanden en de lagere prijzen. De export naar landen buiten

Figuur 3.1 Verloop van de prijs van varkensvlees (inclusief BTW)

Bron: LEI.

de EU is door de relatief dure euro moeilijker geworden. Het aanbod uit andere exportlanden is ook sterk concurrerend, mede door de invoerbepalingen van Japan en Rusland. De varkensprijzen blijven daardoor onder druk staan.

In 2003 zijn de opbrengstprijzen door genoemde ontwikkelingen op de varkensmarkt verder gedaald dan de prijsverlaging die al in 2002 het geval was. Momenteel heeft de sector te maken met een langdurend laag prijsniveau in de varkenscyclus. Andere EU-landen die in 2001 vrij bleven van MKZ hebben destijds langer van de hoge prijzen geprofiteerd dan Nederland. Een aantal landen heeft mede daardoor de productie verder uitgebreid. Dit extra aanbod kon onvoldoende worden opgenomen door de markt, die minder groeit door de economische recessie. Dat heeft mede geleid tot een lang aanhoudend laag prijsniveau voor de varkenshouders.

Opbrengsten en kosten zeugenhouderij

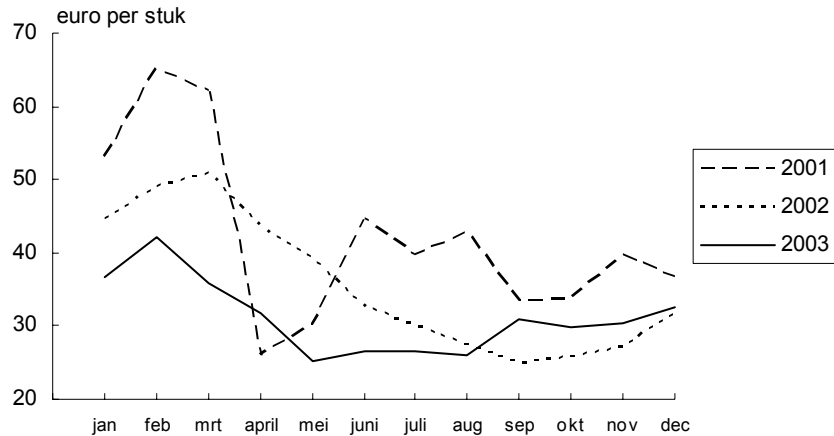
Door de opnieuw tegenvallende biggenprijzen in 2003 zullen de bedrijfsresultaten in de zeugenhouderij verder dalen, na het ook al matige jaar 2002 (tabel 3.2). Op jaarbasis zal in 2003 de biggenprijs 11% lager zijn. De daling zette al medio 2002 in en de biggenprijzen bereikten het laagste niveau in de zomer van 2003. De biggenprijzen trokken daarna wat aan, maar omdat de varkensmarkt niet veel verbeterde was er geen sprake van een echt prijsherstel (figuur 3.2). Eind november was het aanbod van varkens nog groot. Verwacht wordt echter dat de biggenprijzen in december stabiel blijven, deels door de vraag naar speenbiggen in Zuid-Europa.

Tabel 3.2 Resultaten van bedrijven met zeugen (incl. BTW)

Jaar	Euro per zeug per jaar			Groot-gebrachte biggen (per zeug per jaar)	Prijs krachtvoeder (euro/100 kg)	Opbrengstprijs (euro/big)
	omzet en aanwas	toegerekende kosten	saldo			
2001 (v)	980	570	410	21,1	22,70	47
2002 (v)	870	540	330	21,8	22,90	41
2003 (r)	780	530	250	22,0	22,40	36

Bron: Informatienet.

De voerprijzen zijn in kalenderjaar 2003 per saldo ongeveer 2% gedaald. Tot november 2003 was het prijsverloop van het mengvoer vrij stabiel nadat vanaf halverwege 2002 de voerprijzen enige tijd daalden. De grondstoffenprijzen stijgen in de tweede helft van 2003 vanwege de kleinere oogsten. Daardoor is ook het mengvoer eind 2003 duurder geworden. Op jaarbasis zijn de voerkosten in 2003 nog wel lager en zorgen voor een kleine daling van de productiekosten. Daarnaast zijn de prijzen van de aangekochte opfokzeugen iets lager dan in 2002. Maar omdat de omzet en aanwas ook sterk dalen, zal het saldo per zeug uiteindelijk 80 euro lager uitkomen op 250 euro.

Figuur 3.2 Verloop van de biggenprijs (inclusief BTW)
Bron: LEI.

Opbrengsten en kosten vleesvarkenshouderij

In de vleesvarkenshouderij is het saldo in 2003 iets gestegen, zij het dat het erg laag is gebleven (tabel 3.3). In 2003 zal het saldo naar verwachting met 7 euro toenemen tot 45 euro per vleesvarken per jaar. Deze toename is vooral te danken aan de lagere prijzen voor de aangekochte biggen en in iets mindere mate aan de lagere voerprijs. De opbrengstprijis van vleesvarkens daalde weliswaar ook met 6%, maar de omzet en aanwas is iets toegenomen dankzij de lage biggenprijzen, die de zeugenhouders hebben ontvangen. Naast de kosten van de biggen bepalen de voerkosten voor een groot deel de ontwikkeling van de productiekosten op korte termijn. De voerprijs van de vleesvarkens ligt in kalenderjaar 2003 gemiddeld 3% lager dan in 2002. De mestafzetkosten zijn in 2003 opnieuw gedaald dankzij lagere afzetprijzen per ton mest. De mestmarkt was in 2003 redelijk goed in evenwicht waardoor de afzetprijzen onder neerwaartse druk staan. Ook de prijzen die voor de mestafzetcontracten van 2003 zijn afgesloten, waren lager.

Tabel 3.3 Resultaten van bedrijven met vleesvarkens (inclusief BTW)

Jaar	Euro per vleesvarken per jaar			Voeder- verbruik per kg groei	Prijs kracht- voeder (euro/ 100 kg)	Opbrengst- prijs (euro per kg geslacht gewicht)
	omzet en aanwas	toegerekende kosten	saldo			
2001 (v)	207	150	57	2,87	18,40	1,36
2002 (v)	190	152	38	2,73	19,10	1,18
2003 (r)	192	147	45	2,70	18,60	1,11

Bron: Informatienet.

3.1.3 Resultaat en inkomen van varkensbedrijven

Tot de groep varkensbedrijven behoren bedrijven die ten minste twee derde van de productie (gemeten in nge) in de varkenshouderij hebben. In de presentatie is onderscheid gemaakt tussen gespecialiseerde fokvarkensbedrijven, vleesvarkensbedrijven en gesloten varkensbedrijven. De gemiddelde omvang van deze bedrijven is duidelijk verschillend; de gesloten varkensbedrijven zijn (in nge) ruim tweemaal zo groot als de vleesvarkensbedrijven.

Rentabiliteit

De bedrijfsresultaten en inkomens van de fokvarkensbedrijven en de gesloten varkensbedrijven zullen in 2003 opnieuw slechter zijn, nadat deze in 2001 en 2002 ook al teleurstellend laag waren, door MKZ en vervolgens het aanhoudend lage prijsniveau (tabel 3.4 en 3.6). De opbrengsten-kostenverhouding zal in 2003 gemiddeld met 3 procentpunten verslechteren tot 74%. In kalenderjaar 2003 zal de kostendekking op de fokvarkensbedrijven het meest dalen, gevolgd door de gesloten varkensbedrijven (tabel 3.5 en 3.7). Daardoor zal ook het gezinsinkomen uit bedrijf met ruim 20.000 euro dalen op de fokvarkensbedrijven. Op de gesloten varkensbedrijven blijven deze ongeveer gelijk, dus duidelijk negatief. Het gezinsinkomen uit bedrijf van de vleesvarkensbedrijven zal in 2003 iets minder slecht zijn dan in 2002. Dat komt omdat bij de vleesvarkensbedrijven de daling van de opbrengstprijzen wordt gecompenseerd door de goedkopere biggen. Bij de gesloten varkensbedrijven blijft die compensatie achterwege omdat die bedrijven de biggen niet aankopen, maar zelf opfokken. De totale kosten (inclusief de biggenproductie) van het bedrijf moeten daarom worden gedekt door de opbrengsten van de verkochte vleesvarkens.

Tabel 3.4 *Bedrijfsresultaten en inkomens op fokvarkensbedrijven (bedragen x 1.000 euro)*

Jaar	2001 (v)	2002 (v)	2003 (r)
Aantal bedrijven	1.490	1.490	1.340
Aantal zeugen	295	299	305
Aantal vleesvarkens	220	170	180
Nge per bedrijf	113	109	94
Ondernemers per bedrijf	1,8	1,8	1,8
Opbrengsten	353	320	298
w.v. omzet en aanwas varkens	339	308	287
Totaal betaalde kosten en afschrijving	352	338	336
w.v. veevoer	178	166	165
betaalde mestkosten	18	16	11
energie	14	14	16
financieringskosten (incl. betaalde rente)	26	24	22
betaalde arbeidskosten	19	19	20
Bedrijfswinst normale bedrijfsvoering	0,5	-18,0	-38,0
Buitengewone baten en lasten	3,0	6,5	4,5
Gezinsinkomen uit bedrijf	3,5	-11,5	-33,5

Bron: Informatienet.

Tabel 3.5 *Bedrijfseconomisch resultaat op fokvarkensbedrijven (x 1.000 euro)*

Jaar	2001 (v)	2002 (v)	2003 (r)
Opbrengsten	353	320	298
Betaalde kosten en afschrijving (excl. rente)	327	314	315
Berekende arbeid	61	65	67
Rente	25	29	31
Totaal kosten	412	408	414
Opbrengsten-kostenverhouding	86	78	72

Bron: Informatienet.

Tabel 3.6 *Bedrijfsresultaten en inkomens op vleesvarkensbedrijven en gesloten varkensbedrijven (bedragen x 1.000 euro)*

Jaar	Vleesvarkensbedrijven			Gesloten varkensbedrijven		
	2001 (v)	2002 (v)	2003 (r)	2001 (v)	2002 (v)	2003 (r)
Aantal bedrijven	1.720	1.720	1.460	1.350	1.350	1.150
Aantal zeugen	0	0	0	219	214	218
Aantal vleesvarkens	1.010	1.010	1.030	1.080	1.030	1.050
Nge per bedrijf	55	58	43	133	130	107
Ondernemers per bedrijf	1,6	1,6	1,6	1,7	1,7	1,7
Opbrengsten	219	195	201	460	395	384
w.v. omzet en aanwas varkens	202	178	181	431	371	356
Totaal betaalde kosten en afschrijving	224	218	212	435	419	407
w.v. veevoer	135	134	128	253	237	229
betaalde mestkosten	15	13	10	27	23	16
energie	7	7	8	17	17	18
financieringskosten (incl. betaalde rente)	18	16	14	31	30	27
betaalde arbeidskosten	0	0	0	7	8	8
Bedrijfswinst normale bedrijfsvoering	-5,0	-23,0	-11,5	24,0	-24,0	-23,0
Buitengewone baten en lasten	6,5	-2,5	1,0	-1,0	-1,5	-1,0
Gezinsinkomen uit bedrijf	1,5	-25,5	-10,5	23,0	-25,5	-24,0

Bron: Informatienet.

Kleine veranderingen in de prijzen hebben grote gevolgen voor het inkomen, gezien de smalle marges in de bedrijfstakken (bijlage B2). Als bijvoorbeeld de vleesvarkensprijs 1% hoger uitvalt heeft dat een positieve invloed van circa 2.000 euro op het gezinsinkomen per bedrijf. Een hogere voerprijs van 1% heeft een ruim 1.000 euro lager gezinsinkomen per bedrijf tot gevolg.

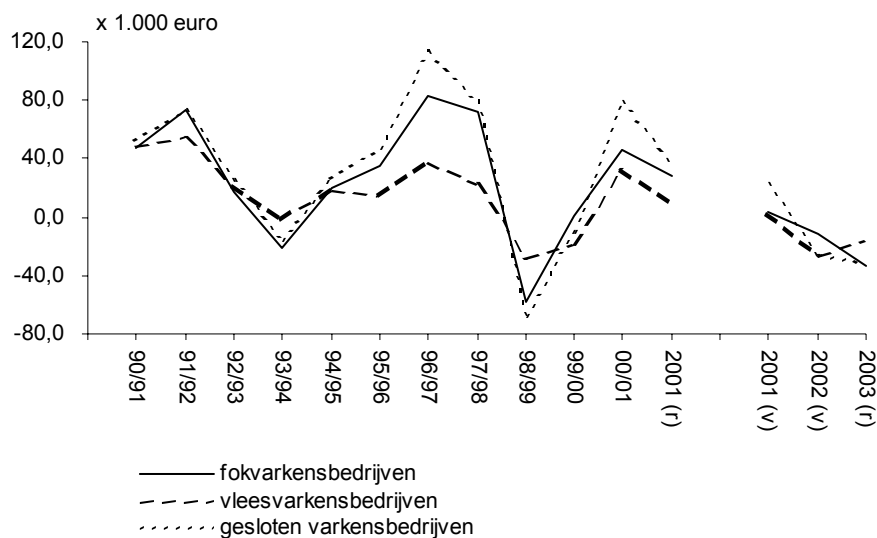
Figuur 3.3 laat zien dat het gezinsinkomen voor de drie onderscheiden groepen varkensbedrijven zich over een langere reeks van jaren in grote lijnen vergelijkbaar heeft ontwikkeld. De fluctuaties van de gezinsinkomens uit bedrijf op de gesloten varkensbedrij-

ven zijn wel forser (in euro gemeten), vooral vanwege de veel grotere bedrijfsomvang. De fokvarkensbedrijven kampen in 2003 met de laagste gezinsinkomens, nog iets lager dan die van de gesloten varkensbedrijven. Het gezinsinkomen uit bedrijf van de gespecialiseerde vleesvarkensbedrijven in 2003 met een bedrag van ongeveer -10.000 euro per bedrijf nog het minst slecht.

Tabel 3.7 *Bedrijfseconomisch resultaat op vleesvarkensbedrijven en gesloten varkensbedrijven (x 1.000 euro)*

Jaar	Vleesvarkensbedrijven			Gesloten varkensbedrijven		
	2001 (v)	2002 (v)	2003 (r)	2001 (v)	2002 (v)	2003 (r)
Opbrengsten	219	195	201	460	395	384
Betaalde kosten en afschrijving (exclusief rente)	207	203	199	405	390	381
Berekende arbeid	39	41	42	73	77	80
Rente	16	19	21	27	33	37
Totaal kosten	262	263	262	506	500	498
Opbrengsten-kostenverhouding	84	74	77	91	79	77

Bron: Informatienet.

Figuur 3.3 *Ontwikkeling gezinsinkomen uit bedrijf (vanaf 2001(v) gelden nieuwe definities van de kengetallen)*

Bron: Informatienet.

Inkomensvorming en -besteding

Rekening houdend met het inkomen van buiten bedrijf, lagere belastingbetalingen en gezinsbestedingen, zullen de ontsparingen voor de fokvarkens- en gesloten bedrijven verder toenemen. De ontsparingen op de vleesvarkensbedrijven zullen iets kleiner zijn in 2003, vooral dankzij de ontwikkeling van het gezinsinkomen (tabel 3.6). De belastingbetalingen zullen naar verwachting lager zijn, maar de gezinsbestedingen iets hoger door de inflatie. Anderzijds is er nauwelijks ruimte voor hogere gezinsbestedingen omdat er al jaren achtereen wordt ontspaard. Door de lange periode van ontsparingen is de financiële weerstandskracht van de bedrijven aangetast en de continuïteit wordt ondermijnd. Bedrijven moeten per saldo nieuwe leningen afsluiten met hun financiers of soms de aflossingen en rentebetalingen staken. Liquiditeitsproblemen door te lage kasstroom en te hoge verplichtingen kunnen uiteindelijk de nekslag betekenen voor een aantal bedrijven. Ondernemers die zich hebben aangemeld voor de opkoopregeling, zijn met een redelijk gunstige financiële afwikkeling uit de sector verdwenen. Veel varkensbedrijven staan in de komende jaren nog wel voor grote investeringen op het gebied van welzijn en milieu. Zoals investeringen als gevolg van het Varkensbesluit en de ammoniakwetgeving. De verplichte aanpassing van de milieuwetgeving zal de mestafzet bemoeilijken, vooral voor intensieve bedrijven.

3.2 Pluimveehouderij

3.2.1 Structuur

Het aantal gespecialiseerde pluimveebedrijven nam tot de uitbraak van de vogelpest in 2003 in een gematigd tempo af (tabel 3.8). Tussen 1990 en 2000 is bijna 15% van de bedrijven verdwenen en tussen 2000 en 2002 nog eens bijna 10%. Deze versnelde daling kan voor een groot deel worden toegeschreven aan de opkoopregelingen in die jaren.

Tabel 3.8 Ontwikkeling van het aantal (gespecialiseerde) pluimveebedrijven, aantal leghennen en vleeskuikens

	1990	1995	2000	2002	2003 (v)
Aantal bedrijven met pluimvee	6.080	5.510	4.150	3.610	2.670
Aantal pluimveebedrijven	2.140	2.010	1.830	1.670	1.250
w.v. leghennenbedrijven	780	720	670	590	450
vleeskuikenbedrijven	630	600	540	530	390
Aantal leghennen (x 1.000)	33.199	29.297	32.573	28.703	23.947
w.v. op leghennenbedrijven (%)	69	76	77	78	83
Aantal vleeskuikens (x 1.000)	41.172	43.828	50.937	54.660	42.289
w.v. op vleeskuikenbedrijven (%)	60	63	67	66	67

Bron: CBS-Landbouwtelling, gegevens 2003 voorlopig.

Mede door de uitbraak van vogelpest zijn er bij de Landbouwtelling in het voorjaar van 2003 ongeveer 25% minder (gespecialiseerde) pluimveebedrijven geregistreerd. Hetzelfde geldt voor het totaal aantal bedrijven met pluimvee. Een deel van de bedrijven dat toen werd geruimd heeft in het najaar evenwel de productie weer hervat en zal weer als pluimveebedrijf worden geteld bij de Landbouwtelling in 2004. Een deel van de producenten van broedeieren voor slachtrassen (vermeerderaars) is intussen overgeschakeld op de productie van (scharrel)eieren. Door de vogelpest heeft de inleg van broedeieren voor één-dagskuikens in de besmette gebieden enige tijd stil gelegen.

Het aantal leghennen schommelde de afgelopen jaren tussen de 29 en 33 miljoen stuks, maar viel door de vogelpest in 2003 met een zesde deel terug naar 24 miljoen (zie ook kader). In 2002 was overigens het aantal leghennen ook al met 10% gedaald, vooral door de opkoopregelingen.

Het aantal vleeskuikens daalde in 2003 onder invloed van de leegstand door vogelpest nog sterker (23%), nadat het aantal vleeskuikens in 2002 nog met 9% steeg tot een recordniveau van bijna 55 miljoen stuks. Ten opzichte van 1990 waren er in 2002 nog ruim 30% meer vleeskuikens in Nederland. Dat was vooral te danken aan de gestegen consumptie van pluimveevlees in de EU en de goede concurrentiepositie van de vleeskuikensector. Het aandeel vleeskuikens dat op gespecialiseerde vleeskuikenbedrijven wordt gehouden is minder sterk toegenomen dan bij leghennen.

Vogelpest en enkele effecten

Door de uitbraak van klassieke vogelpest (Aviaire Influenza) eind februari zijn in Nederland ruim 30 miljoen stuks pluimvee geruimd, waarvan ruim 17 miljoen leghennen en 12 miljoen vleeskuikens. Onder genoemde dieraantallen vallen ook de enige miljoen stuks pluimvee die vanwege welzijnsproblemen zijn opgekocht door de overheid. Met name de ruiming van leghennen, op circa 60% van de bedrijven, was aanzienlijk. Het betekent dat de in dit hoofdstuk gepresenteerde resultaten van de legpluimveebedrijven slechts representatief zijn voor circa 40% van de bedrijven.

Verder zijn in totaal 130 miljoen eieren vernietigd en ruim 80 miljoen broedeieren afgevoerd naar de eiproducentenindustrie. Er zijn 1.145 bedrijven geruimd met in totaal ongeveer 1.350 locaties. Volgens het PVE zal de eierproductie in Nederland in 2003 ongeveer 35% lager uitkomen dan vooraf werd verwacht. Het aanbod van vleeskuikens van Nederland zal in 2003 circa 20% lager uitkomen dan in 2002.

Op de effecten voor de bedrijfsresultaten en het inkomen wordt nog in een afzonderlijk kader ingegaan.

3.2.2 Opbrengsten en kosten

Leghennen

De bedrijven met leghennen die niet werden geruimd in verband met de vogelpest konden door de sterke stijging van de eierprijzen erg goede resultaten behalen. Dit betreft evenwel slechts circa 40% van de bedrijven.

Door de uitbraak van vogelpest en de uit de markt genomen eieren kwamen de prijzen van eieren in de loop van 2003 op een jaren lang ongekend hoog niveau (figuur 3.4). Verwacht wordt dat de eierprijzen nog enige tijd boven het gemiddelde niveau van de laatste jaren zullen liggen. Over geheel 2004 wordt de productie in de EU ongeveer 3% hoger

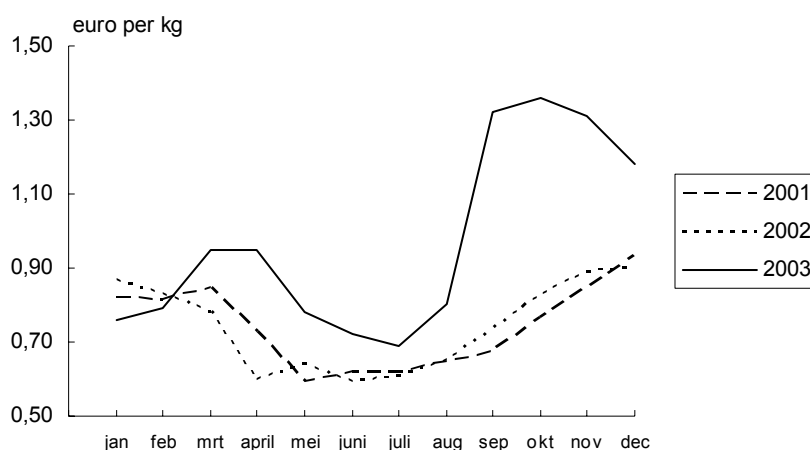
geraamd dan in 2003 en is dan weer ongeveer gelijk aan de productie in 2002 volgens het PVE.

Het saldo per leggen op de bedrijven, waar ononderbroken is geproduceerd, zal naar verwachting met ruim 5 euro stijgen tot 9 euro per jaar, een recordniveau (tabel 3.9). Vooral de 30% hogere eierprijzen zijn verantwoordelijk voor het uitzonderlijk hoge saldo. Uit figuur 3.4 blijkt dat op het hoogtepunt van de vogelpestcrisis in maart en april 2003 de eierprijzen ruim 20% duurder werden. In de zomermaanden leek de eiermarkt weer enigszins te stabiliseren, mede door de traditionele lagere consumptie in de zomerperiode. Daardoor daalden de prijzen naar een normaal niveau. De eiproduktenindustrie had aanvankelijk nog voorraden en kon daarnaast goedkoop de overtollige broedeieren inkopen die door het exportverbod niet mochten worden uitgevoerd. Pas in september stegen de eierprijzen tot grote hoogten, toen duidelijk merkbaar werd dat de Nederlandse eierproductie fors was afgenomen, terwijl de vraag redelijk constant was. In Duitsland was in de eerste helft van

Tabel 3.9 Resultaten van bedrijven met leghennen (inclusief BTW), diverse houderijsystemen a)

Jaar	Euro per leggen per jaar incl. BTW			Prijs kracht- voeder (euro/ 100 kg)	Eierpro- ductie per hen	Eier- prijs (euro/ 100 st.)
	opbrengsten	toegerekende kosten	saldo			
2001 (v)	16,00	11,50	4,50	19,60	298	5,00
2002 (v)	14,90	10,50	4,40	18,90	302	4,90
2003 (r)	19,80	10,80	9,00	18,80	303	6,40

a) Gegevens voor 2003 gelden voor bedrijven die niet door de vogelpestmaatregelen zijn getroffen; dit betreft circa 40% van de bedrijven. Op de andere bedrijven moet van een duidelijk lager saldo worden uitgegaan.
Bron: Informatienet.

Figuur 3.4 Verloop van de prijs van eieren (incl. BTW)

Bron: LEI.

2003 de eierproductie met circa 5% gedaald, deels door de verplichte vergroting van het kooioppervlak per hen per 1 januari 2003. Eind 2003 vertoont de eierprijs weer een dalende tendens doordat in Nederland de geruimde bedrijven geleidelijk aan weer in productie komen. Normaal was december voor de afzet van eieren een gunstige maand, want voor de feestdagen worden veel eieren door de eiproductenindustrie gevraagd.

Vleeskuikens

In de vleeskuikenhouderij is het saldo in 2003 op een vergelijkbaar laag niveau gebleven als in 2002 (tabel 3.10). Dit geldt alleen voor de bedrijven die niet hebben geleden onder de gevolgen van vogelpest. Bedrijven die zijn geruimd in 2003 hebben uiteraard slechtere resultaten behaald. Voor sommige bedrijven kan de vogelpest het besluit om te stoppen versnellen. De kuikenprijzen zullen in 2003 naar verwachting iets dalen (figuur 3.5). Dat wordt gecompenseerd door de daling van de voerprijs en de prijs van eendagskuikens. Bij de overige kosten zullen vooral de verwarmingskosten (aardgas en propaangas) toenemen. Het saldo zal daardoor in 2003 evenals in 2002 uitkomen op 20 eurocent per opgezet kuiken.

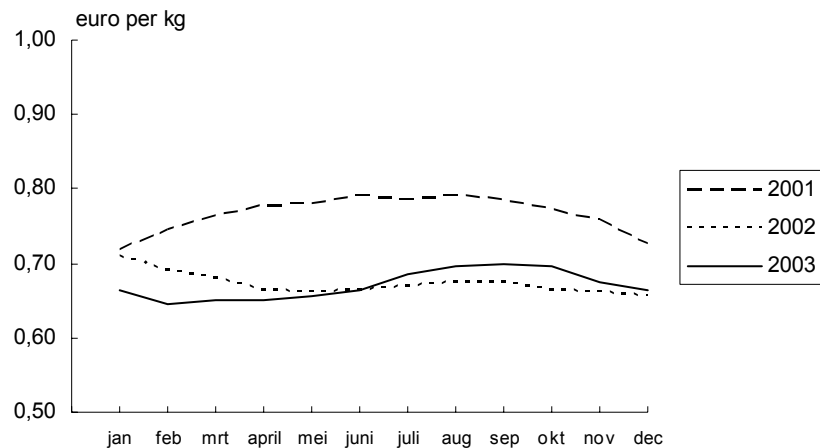
In de EU zal volgens het PVE het aanbod van vleeskuikens in 2003 ongeveer 5% lager zijn dan in 2002. Het aanbod van vleeskuikens vanuit Nederland zal in 2003 circa 20% lager uitkomen dan in 2002. Naast de vogelpest in Nederland en België, is een lagere productie in enkele andere landen, mede door de zeer warme zomer daarvan de oorzaak. Door de hitte was de groei van de dieren trager en de uitval hoger. De afname van de productie in Frankrijk en Spanje heeft ook te maken met de slechte resultaten in de afgelopen jaren. Daarentegen steeg de productie in Duitsland. De goedkope invoer van gezouten kuiken-vlees uit Thailand en Brazilië heeft ook in 2003 bijgedragen aan een laag prijsniveau in de EU. Voor de Nederlandse exporteurs zal het een grote opgave zijn om de door de vogelpest verloren markten terug te winnen. Dat zal gepaard gaan met prijsconcessies. Alleen een toename van de vraag kan een verdere verlaging van de opbrengstprijzen voorkomen. In Nederland was de consumptie van kuikenvlees in het derde kwartaal weer op het niveau van voor de vogelpest, na de daling in het tweede kwartaal.

Tabel 3.10 Resultaten van bedrijven met vleeskuikens (inclusief BTW) a)

Jaar	Euro per opgezet kuiken			Prijskrachtvoeder (euro/100 kg)	Afleveringsgewicht (kg/dier)	Voederconsumptie per kg afgelev. gewicht
	opbrengsten	toegerekende kosten	saldo			
2001 (v)	1,60	1,23	0,37	24,60	2,11	1,75
2002 (v)	1,41	1,20	0,21	23,30	2,10	1,76
2003 (r)	1,39	1,18	0,21	23,00	2,10	1,75

a) Gegevens voor 2003 gelden voor bedrijven die niet door de vogelpestmaatregelen zijn getroffen. Op de andere bedrijven moet van een duidelijk lager saldo worden uitgegaan.

Bron: Informatienet.

Figuur 3.5 Verloop van de vleeskuikenprijs (incl. BTW)
Bron: LEL.

3.2.3 Rentabiliteit en inkomen van pluimveebedrijven

Tot de pluimveedrijven behoren bedrijven die ten minste twee derde van de productie (gemeten in nge) in de pluimveehouderij hebben. In de presentatie is onderscheid gemaakt naar de twee belangrijkste groepen, namelijk de gespecialiseerde vleeskuikenbedrijven en de leghennenbedrijven.

Rentabiliteit

De bedrijfsresultaten van de vleeskuikenbedrijven zullen in 2003 opnieuw matig zijn, na de forse daling in 2002 (tabel 3.11 en 3.12). Dat was vooral het gevolg van lagere opbrengstprijzen. De gemiddelde kostendekking blijft 92%. In 2001 werden op het gemiddelde vleeskuikenbedrijf alle kosten nog gedekt door opbrengsten. Het gezinsinkomen van de vleeskuikenbedrijven zal ook in 2003 nog negatief (-2.000 euro per bedrijf). Deze cijfers gelden voor bedrijven die niet zijn geruimd of andere negatieve gevolgen ondervonden door de vogelpest.

Ook de legsector is zwaar getroffen door de uitbraak van klassieke vogelpest. Leghennenbedrijven die echter vrij bleven van vogelpest en continu produceerden, dit betreft ongeveer 40% van de bedrijven, hebben een uitzonderlijk goed jaar gehad door de recordprijzen van eieren. De opbrengsten-kostenverhouding zal daardoor in 2003 uitkomen op 121%. Door de gunstige rentabiliteit zal het gezinsinkomen per bedrijf op deze bedrijven stijgen tot bijna 180.000 euro. Dat is ruim viermaal zo hoog als in 2002. Ook hier geldt dat kleine veranderingen van de productprijzen grote gevolgen kunnen hebben voor het inkomen, gezien de smalle marges in de bedrijfstakken. Als bijvoorbeeld de eierprijs 1% hoger uitvalt heeft dat een positieve invloed van circa 6.000 euro op het gezinsinkomen per bedrijf. Een hogere voerprijs van 1% betekent een circa 2.500 euro lager gezinsinkomen per bedrijf.

Tabel 3.11 *Bedrijfsresultaten en inkomens op pluimveebedrijven (bedragen x 1.000 euro) a) (exclusief geruimde bedrijven)*

Jaar	Leghennenbedrijven			Vleeskuikenbedrijven		
	2001 (v)	2002 (v)	2003 (r)	2001 (v)	2002 (v)	2003 (r)
Aantal bedrijven	630	560	430	480	520	380
Aantal leghennen	36.000	38.000	34.000	0	0	0
Aantal vleeskuikens	0	0	0	64.000	64.000	64.000
Nge per bedrijf	132	126	107	125	132	121
Ondernemers per bedrijf	1,9	1,9	1,9	1,5	1,5	1,5
Opbrengsten	460	468	567	690	618	614
w.v. omzet en aanwas varkens	6	6	7	0	0	0
w.v. eieren	484	519	608	0	0	0
Totaal betaalde kosten en afschrijving	430	440	401	629	626	613
w.v. veevoer	293	299	265	473	470	457
betaalde mestkosten	16	16	10	19	16	11
energie	12	10	10	27	27	29
financieringskosten (incl. betaalde rente)	24	23	21	22	18	16
betaalde arbeidskosten	13	13	13	22	25	26
Bedrijfswinst normale bedrijfsvoering	30,5	35,5	169,0	60,5	-8,0	1,0
Buitengewone baten en lasten	18,0	11,0	10,0	-1,5	-5,5	-3,0
Gezinsinkomen uit bedrijf	48,5	40	176,0	59,0	-13,5	-2,0

a) Gegevens voor 2003 gelden voor bedrijven die niet door de vogelpestmaatregelen zijn getroffen. Op de andere bedrijven moet van een duidelijk lager resultaat worden uitgegaan.

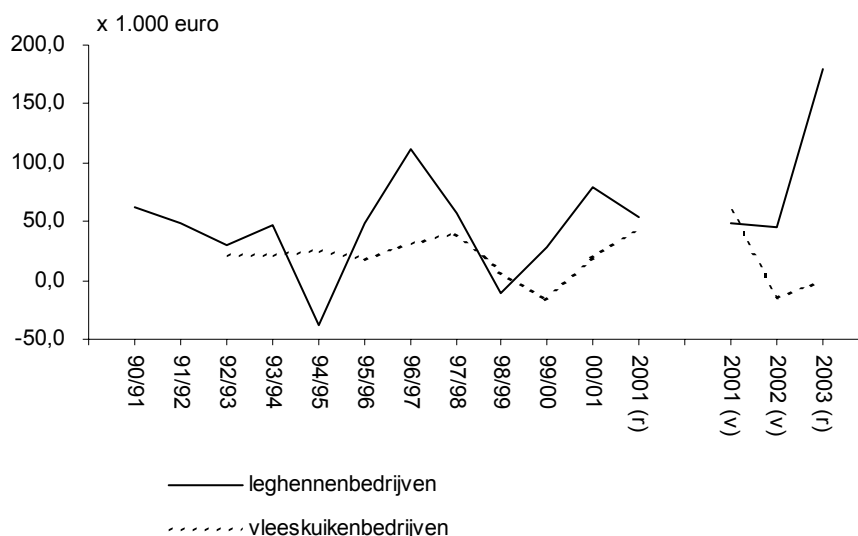
Bron: Informatienet.

Tabel 3.12 *Bedrijfseconomisch resultaat op pluimveebedrijven (x 1.000 euro) (exclusief geruimde bedrijven)*

Jaar	Leghennenbedrijven			Vleeskuikenbedrijven		
	2001 (v)	2002 (v)	2003 (r)	2001 (v)	2002 (v)	2003 (r)
Opbrengsten	460	468	567	690	618	614
Betaalde kosten en afschrijving (excl. rente)	406	417	381	607	609	598
Berekende arbeid	57	62	64	46	48	50
Rente	17	22	24	14	17	19
Totaal kosten	480	501	469	667	674	666
Opbrengsten-kostenverhouding	96	93	121	103	92	92

a) Gegevens voor 2003 gelden voor bedrijven die niet door de vogelpestmaatregelen zijn getroffen. Op de andere bedrijven moet van een duidelijk lager resultaat worden uitgegaan.

Bron: Informatienet.

Figuur 3.6 Ontwikkeling gezinsinkomen uit bedrijf van pluimveebedrijven (vanaf 2001(v) gelden nieuwe definities van de kengetallen); de uitkomsten voor 2003 zijn uitsluitend voor bedrijven die niet getroffen zijn door vogelpestmaatregelen

Bron: Informatienet.

Figuur 3.6 laat zien dat het gezinsinkomen uit bedrijf van de leghennenbedrijven in de meeste jaren hoger was dan van de vleeskuikenbedrijven. Als enige van de onderzochte bedrijven in de intensieve veehouderij behalen de leghennenbedrijven al vijf jaar op rij een positief gezinsinkomen. In 2003 geldt dat uiteraard niet automatisch voor de door vogelpest getroffen bedrijven. Dat staat in schril contrast tot de vleeskuikenbedrijven, die duiken in 2003 voor het tweede jaar achtereen fors in de min.

Inkomensvorming en -besteding

Dankzij de sterke toename van het gezinsinkomen uit het bedrijf zullen het totaal gezinsinkomen en de besparingen van de leghennenbedrijven, die niet zijn getroffen door vogelpestmaatregelen, bijna navenant toenemen. Het eigen vermogen kan worden versterkt en de grote kasstroom kan worden aangewend voor de nodige investeringen, aflossen van leningen of als 'appeltje voor de dorst' reserveren voor de toekomst. De gespaarde bedragen kunnen de bedrijven goed inzetten voor bijvoorbeeld welzijnsinvesteringen in de toekomst in verband met het verbod op legbatterijen in 2012. Na de goede tijden komen er weer slechtere tijden. Volgend jaar zullen de belastingbetalingen ongetwijfeld fors zijn, omdat dan moet worden afgerekend over het hoge inkomen van 2003. Door het EU-leghennenbesluit is de minimumoppervlakte per hen in 2003 groter geworden, met als gevolg een flinke kostenverhoging per aanwezige leghen. Als de eierproductie in 2004 weer behoorlijk op peil is, zullen de eierprijzen dalen naar een normaal niveau, evenals het inkomen.

Bij de vleeskuikenbedrijven ziet de situatie er veel slechter uit. Het gezinsinkomen uit bedrijf is ook in 2003 nog negatief, ook op de bedrijf die niet geraakt zijn door de vo-

gelppest. Na bijtelling van het inkomen van buiten bedrijven en aftrek van belastingen en gezinsbestedingen, resteren weer fors ontsparringen. In vier van de laatste zes jaren ontsparden de vleeskuikenbedrijven. Daardoor werd per saldo flink werd ingeteerd op het eigen vermogen zodat de buffer voor de mindere tijden slechter wordt. Bedrijven die te maken hebben met de vogelpestmaatregelen, kregen een extra klap te verwerken, waarvan sommigen niet zullen herstellen. Voor de komende jaren wordt ook een krimp verwacht van de sector in verband met de verslechterde concurrentiepositie.

Bedrijfsresultaten pluimvee en vogelpest

De in dit hoofdstuk gerapporteerde uitkomsten voor leghennen- en vleeskuikenbedrijven gelden alleen voor die bedrijven die niet in de vorm van ruiming en of leegstand te maken hebben gehad met vogelpest. Voor die bedrijven waarop de vogelpest wel invloed heeft gehad op het functioneren van het bedrijf zijn de inkomens in het algemeen duidelijk lager.

Voor de legpluimveebedrijven is bijvoorbeeld bij een leegstand van circa 7 maanden het gezinsinkomen uit bedrijf duidelijk negatief (ongeveer -30.000 euro), terwijl de bedrijven die wel volledig hebben kunnen functioneren dit jaar een zeer gunstig resultaat behaalden dankzij de hoge eierprijzen. Het verschil tussen beide situaties is enorm groot; het bedraagt circa 200.000 euro. Het wegvallen van de eieropbrengsten gedurende meer dan een half jaar geeft een opbrengstenderving van circa 400.000 euro. Daar staat tegenover dat de kosten ongeveer 200.000 euro lager zijn. Dit zijn vooral voerkosten. Daarnaast zijn er bij leegstand ook minder kosten voor mestafzet, energie en dergelijke. Door het negatieve inkomen lijden deze bedrijven een aanzienlijk vermogensverlies, terwijl juist de leghennenbedrijven die geen last hebben gehad van vogelpest dit jaar forse besparingen kunnen boeken.

Voor de vleeskuikenbedrijven is, ook bij een leegstand van circa 7 maanden, het verschil circa 60.000 euro. De gederfde inkomsten zijn, evenals bij de legbedrijven, ongeveer 400.000 euro. De daling van de kosten, vooral veevoer, is hier met ongeveer 350.000 euro nog groter. Door het zeer negatieve inkomen uit bedrijf (ruim -60.000 euro) lijden deze bedrijven een extra groot vermogensverlies.

4. Akkerbouw

4.1 Structuur

Sinds 1990 neemt het aantal akkerbouwbedrijven gemiddeld met bijna 2% per jaar af (tabel 4.1). In 2003 was de daling relatief gering, ruim 1%. De totale oppervlakte akkerbouwgewassen is evenwel sinds 1990, behoudens wat schommelingen, vrij constant gebleven. Voor 2003 komt het areaal uit op ongeveer 590.000 ha. De daling ten opzichte van 2002 met 1,2% wordt vooral veroorzaakt door een afname van de oppervlakten consumptieaardappelen, suikerbieten en wintertarwe. De afname van het aardappelareaal volgt op een laag aardappelprijsniveau in 2002, die van het bietenareaal is het gevolg van de toepassing van het quotastelsel.

Akkerbouw vindt plaats op gespecialiseerde akkerbouwbedrijven en op landbouwbedrijven die naast hun hoofdactiviteit in bijvoorbeeld de melkveehouderij ook akkerbouwgewassen telen. Sinds 1990 is er een continue afname van het areaal akkerbouw op gespecialiseerde akkerbouwbedrijven, van 80 naar 69% in 2003. Wel is in deze periode de gemiddelde bedrijfsoppervlakte van deze bedrijven toegenomen. Uit tabel 4.1 is voorts op te maken dat vooral pootaardappelen (81%) en zaaiuien (83%) te vinden zijn op gespecialiseerde akkerbouwbedrijven. Daarentegen worden zomergerst en consumptieaardappelen vaak geteeld door gemengde bedrijven.

Tabel 4.1 Ontwikkeling areaal akkerbouwgewassen (x 1.000 ha) en aantal akkerbouwbedrijven

	1990	1995	2000	2001	2002	2003 (v)	Waarvan op akkerbouw- bedrijven (%)
Aantal akkerbouwbedrijven	16.260	14.650	13.750	12.910	12.760	12.620	
Areaal akkerbouwgewassen a)	591,7	566,5	587,0	578,9	596,6	589,4	69
w.v. wintertarwe	135,1	125,7	120,5	95,8	113,2	105,9	76
zomergerst	30,5	32,5	43,5	63,5	54,3	51,9	68
pootaardappelen	35,6	37,8	41,8	39,4	39,0	39,3	81
consumptieaardappelen	76,9	80,2	87,4	75,9	77,2	70,6	68
zetmeelaardappelen	62,8	61,3	51,0	48,6	49,0	48,8	80
suikerbieten	125,0	116,1	111,0	109,1	108,9	102,8	71
zaaiuien	9,2	11,7	14,0	14,2	14,9	16,4	83

a) Exclusief snijmaïs.

Bron: CBS-Landbouwtelling, gegevens 2003 zijn voorlopig.

4.2 Opbrengsten en kosten

Kilogramopbrengsten

Het seizoen 2003 werd vooral gekenmerkt door een warme en droge zomer. Door de natte herfst van 2002 is het areaal wintertarwe iets lager en het areaal zomertarwe iets hoger uitgekomen dan in het voorgaande jaar. Een goede bodemstructuur en voldoende vocht tijdens de start van het seizoen zorgden vervolgens voor hoge kilogramopbrengsten van de granen. Fusarium was dit jaar duidelijk minder een probleem. Oogstjaar 2003 leverde daarmee een recordopbrengst voor graan op. Dit in tegenstelling tot de Europese graanopbrengst die met ruim 188 miljoen ton zo'n 11% lager uitkwam dan in 2002. De droogteschade was vooral in Zuid-Europa groot, maar ook in de grote graanproducenten van de EU, Duitsland en Frankrijk, waren de kilogramopbrengsten lager.

De aardappel oogst is in 2003 over het algemeen voorspoedig verlopen. De droogte heeft wel geleid tot een tweede zetting waardoor de sortering fijner uitviel dan vorig jaar. Ook moest door de droogte voorzichtiger worden gerooid om schade te voorkomen. Door de trage groei en de langzame afrijping is het onderwatergewicht dit jaar hoog. Voornamelijk door virusdruk stegen bij de pootaardappelen de klassenverlagingen en afkeur enigszins. Door de groeiomstandigheden daalde bij de consumptieaardappelen de fysieke opbrengsten maar de gunstige prijsontwikkelingen maakte dit ruimschoots goed.

Het jaar 2003 is voor de suikerbieten qua kilogramopbrengsten een zeer goed jaar geworden. De hoeveelheid gerooide bieten per hectare was hoog en daarbij zorgde de droogte ook voor een hoog suikergehalte (17%). Door vorst in april moest in 2003 wel ruim 3.500 ha worden overgezaaid. Onderlinge verschillen zijn er wel; zo wordt er op zand een lagere opbrengst gehaald dan op löss of klei. Uiteindelijk is er gemiddeld 64 ton per hectare geoogst. Dit niveau is sinds 1992 niet meer bereikt. Toen werd 65 ton bieten per hectare gehaald.

Bij de zaaiuien is de opbrengst ruim 2 ton per hectare hoger dan vorig jaar. Door de droogte stierven de planten ongeveer 3 weken eerder af dan gewenst waardoor de opbrengst niet nog hoger uitviel. Door de droogte en tijdige bespuiting gaf meeldauw dit jaar weinig problemen. In het Zuiden van Nederland had men meer last van de droogte dan in het Noorden. Dit leidde ertoe dat de opbrengsten in het Noorden duidelijk hoger uitkwamen dan in het Zuiden. Een verschil van tussen de 20 en 30 ton per hectare kwam zelfs voor. Uiteindelijk kwamen de kilogramopbrengsten gemiddeld uit op ruim 60 ton per hectare (tabel 4.2).

Opbrengstprijzen

In het afzetseizoen 2003/04 zijn de opbrengstprijzen van de belangrijkste akkerbouwproducten op aanzienlijk hoger dan vorig jaar (tabel 4.2). Bij de granen is de prijs van gerst minder gestegen dan van tarwe. De prijzen van zetmeelaardappelen en suikerbieten stijgen onder invloed van het Europese beleid niet.

De opbrengstprijzen van tarwe komen dit jaar ruim 30% hoger uit op 14,30 euro per 100 kg. Vooral het lagere aanbod uit de rest van Europa zorgde voor het eerst sinds een aantal jaren voor gunstige marktomstandigheden voor de telers. Bovendien kan Rusland

dat enige jaren een overschot kende dit jaar slechts de lokale markt bevoorraden. Omdat in Nederland ook de fysieke opbrengsten hoog zijn, stijgt is uiteindelijke geldopbrengst per hectare fors.

De Europese pootaardappelmarkt is optimistisch gestemd. De opbrengstprijzen zijn voor de verschillende rassen divers. De opbrengstprijzen van vrije rassen als Desiree en Spunta staan onder druk. Deze rassen worden veelal verkocht buiten de Europese Unie. Door een hoge eurokoers en een groter areaal is de vraag beperkt en het aanbod groter. De vraag naar pootgoed op de Europese markt is beter. De uiteindelijke pootaardappelprijs wordt, mede gezien de hogere prijzen op de beurs geraamd op 22 euro (+18%). Daarnaast worden de opbrengstprijzen voor consumptieaardappelen op 12 euro geraamd, wat een stijging van circa 70% betekent ten opzichte van vorig jaar. Hierbij is rekening gehouden met verdeling van de afzet van aardappelen voor verschillende bestemmingen (tafelaardappelen, verwerking tot frites en dergelijke), met de verschillen in de prijsbepaling (vrij, in afzetpools en onder contract) en met de verschillende rassen. Het genoemde prijsniveau is dan ook betrekkelijk laag ten opzichte van de vrije prijzen op telersbeurzen en de prijsniveaus die op de termijn markt voor levering in 2004 zijn genoteerd.

Bij de zetmeelaardappelen is het areaal vrijwel gelijk, maar zijn door de droogte de kilogramopbrengsten wat lager dan in 2002. Het onderwater gewicht is met circa 483 gram hoog. Het zetmeelquotum zal dit jaar waarschijnlijk niet volledig worden volgeleverd. De prijs zal, naar verwachting, in 2003 ongeveer op hetzelfde niveau liggen als in 2002.

Het areaal suikerbieten is tussen 2002 en 2003 gedaald met ruim 5,5% naar 102.800 ha. Het BMS quotum in 2003 is 885.000 ton suiker. Het aandeel A en B suiker in het BMS is iets hoger dan vorig jaar. Het aandeel C-suiker in het quotum mocht niet boven de 5% uitkomen en dit is met 4,85% ook gelukt. Het deel C-suiker dat buiten het BMS is geproduceerd is wel flink hoger dan vorig jaar en komt in 2003 op ruim 19%. Hierdoor gaat de gemiddelde prijs in 2003 met 3% naar beneden naar 47 euro per ton bieten.

Tabel 4.2 Fysieke opbrengsten (ton/ha), opbrengstprijzen (euro per 100 kg) van enkele akkerbouwgewassen op akkerbouwbedrijven (incl. BTW)

	Fysieke opbrengst			Opbrengstprijs		
	2001 (v)	2002 (v)	2003 (r)	2001 (v)	2002 (v)	2003 (r)
Tarwe	8,6	8,1	10,0	12,40	10,70	14,30
Gerst	6,0	5,7	5,8	13,40	12,90	13,80
Consumptieaardappelen a)	46,4	53,5	48,8	11,00	6,95	12,00
Pootaardappelen a)	36,7	35,7	36,8	26,80	19,00	22,00
Zetmeelaardappelen b)	43,7	46,5	44,0	5,30	5,30	5,30
Suikerbieten c)	59,4	61,5	64,0	57,65	48,50	47,00
Zaaiuien	54,0	52,7	55,0	12,90	9,40	18,90

a) Alle rassen, 0 mm opwaarts b) Tonnage bij 400 gram o.w.g. c) Bietenprijs per ton bij 16% suiker.
Bron: CBS-Landbouwtelling en Oogstraming; bewerking LEI en LEI-prijzen.

De prijs van de zaaiuien is sinds het begin van de oogstperiode ongekend hoog. Omdat er vroeg gezaaid was doen veel boeren hier hun voordeel mee. Uiteindelijk zal de gemiddelde prijs van de zaaiuien over 2003 uitkomen op 18,90 euro per 100 kilo. Dit is een stijging van bijna 80% ten opzichte van 2002. Hierbij wordt uitgegaan van een licht stijgende prijsontwikkeling voor de rest van het seizoen, wat overeenkomt met het normale seizoenspatroon. De uitgangspositie voor de export van Nederlandse uien is goed, hoewel de concurrentie uit andere delen van de wereld sterker wordt. Landen als Polen, China en India proberen steeds meer een graantje mee te pakken op vooral de Russische markt.

Kosten

In 2003 zijn met name de prijzen van arbeid (+3%) en materiële activa (+3%, met name door hogere pachtprizen) gestegen. De kosten voor dierlijke en plantaardige activa, waaronder zaaizaad en pootgoed, dat goedkoper werd, stegen minder (+1%). De totale kosten per bedrijf, inclusief berekende kosten en exclusief de betaalde rente, nemen dan ook gemiddeld met 4% toe (8.000 euro). Op de bedrijven met zetmeelaardappelen stijgen de kosten iets minder, gemiddeld met bijna 4% (6.000 euro).

Productiviteit en ruilvoet

Na een sterke daling van de opbrengstprijzen in het vorige jaar, zijn deze in 2003 fors gestegen (+18,5%). Samen met een prijsstijging van de kosten (+2,5%) leidt dit tot een ruilvoetverbetering van 15,5%.

De geldopbrengsten per hectare zullen per saldo stijgen (+20%). Landelijk verbetert de brutoproductiviteit met 2% door schaalvergroting en stijging van de fysieke opbrengsten van granen, suikerbieten en uien (bijlage 2). Uit tabel 4.3 blijkt dat de geldopbrengsten van alle genoemde gewasgroepen, met uitzondering van de zetmeelaardappelen, toenemen. De sterkste stijging geldt voor uien.

4.3 Rentabiliteit en inkomen

Rentabiliteit

Nadat de rentabiliteit (opbrengst-kostenverhouding) vorig jaar gemiddeld was gedaald naar krap 80, is er dit jaar een verbetering tot gemiddeld bijna 96 (tabel 4.3). Dit betekent een duidelijke verbetering, maar ook dat de totale kosten nog niet geheel worden goed gemaakt door de opbrengsten.

Op de zetmeelaardappelbedrijven daalt de rentabiliteit echter licht, van bijna 84 in 2002 tot 82 in 2003. Dit komt voornamelijk door een lagere fysieke opbrengst in vergelijking met vorig jaar bij een toename van de kosten met bijna 4%.

Tabel 4.3 Bedrijfsresultaten en inkomen op alle akkerbouwbedrijven en op zetmeelaardappelbedrijven (bedragen x 1.000 euro)

Jaar	Alle akkerbouwbedrijven			Waarvan op zetmeel- aardappelbedrijven		
	2001 (v)	2002 (v)	2003 (r)	2001 (v)	2002 (v)	2003 (r)
Aantal bedrijven	9.070	8.960	8.710	967	957	957
Oppervlakte (ha per bedrijf)	57,70	57,00	58,60	66,40	66,00	67,10
Nge per bedrijf	82,0	86,3	84,4	72,2	79,2	72,9
Ondernemers per bedrijf	1,59	1,59	1,59	1,70	1,70	1,70
Opbrengsten	197,9	173,6	211,7	148,5	144,5	146,8
w.v. Granen	19,3	15,8	20,4	14,3	12,9	17,8
Consumptieaardappelen	30,0	22,5	34,6	5,3	1,1	1,9
Pootaardappelen	42,2	34,0	44,4	0,3	0,0	0,0
Zetmeelaardappelen	7,6	7,6	7,0	49,3	50,8	44,8
Suikerbieten	27,6	25,3	25,0	33,2	30,5	30,8
Zaaiuien	10,2	9,7	21,8	0,0	0,0	0,0
Groenten	7,8	6,2	6,4	0,4	0,8	0,8
Bloembollen	1,3	1,3	1,3	0,0	0,0	0,0
Toeslagen	14,3	14,7	14,6	29,6	35,7	37,8
Overig	37,5	36,3	36,3	16,0	12,7	12,8
Totaal betaalde kosten en afschrijving	151,4	156,4	159,5	125,1	124,3	125,3
Kosten dierlijke en plantaardige activa	46,5	49,5	50,0	39,8	38,3	38,5
w.v. meststoffen	8,0	8,0	8,5	8,6	6,6	6,9
gewasbeschermingsmiddelen	16,6	17,5	18,3	20,1	21,5	22,1
zaaizaad pootgoed	12,1	14,2	13,0	6,5	6,8	6,1
Immateriële activa	0,2	0,2	0,2	0,2	0,3	0,3
Materiële activa	63,5	65,4	68,1	53,9	53,1	55,1
Energie	2,6	2,3	2,3	1,3	1,2	1,2
Financieringskosten (incl. betaalde rente)	14,1	14,0	13,0	14,5	14,8	13,3
Betaalde arbeidskosten	4,2	4,2	4,3	2,3	2,3	2,4
Werk door derden	11,3	10,8	11,1	7,2	8,4	8,7
Algemene kosten	8,9	10,0	10,3	5,9	5,9	5,8
Bedrijfswinst normale bedrijfsvoering	46,5	17,0	52,0	23,5	20,0	21,5
Buitengewone baten en lasten	7,0	-1,0	-1,0	0,5	2,5	2,5
Gezinsinkomen uit bedrijf	53,5	16,0	51,5	23,5	22,5	24,0

Bron: Informatienet.

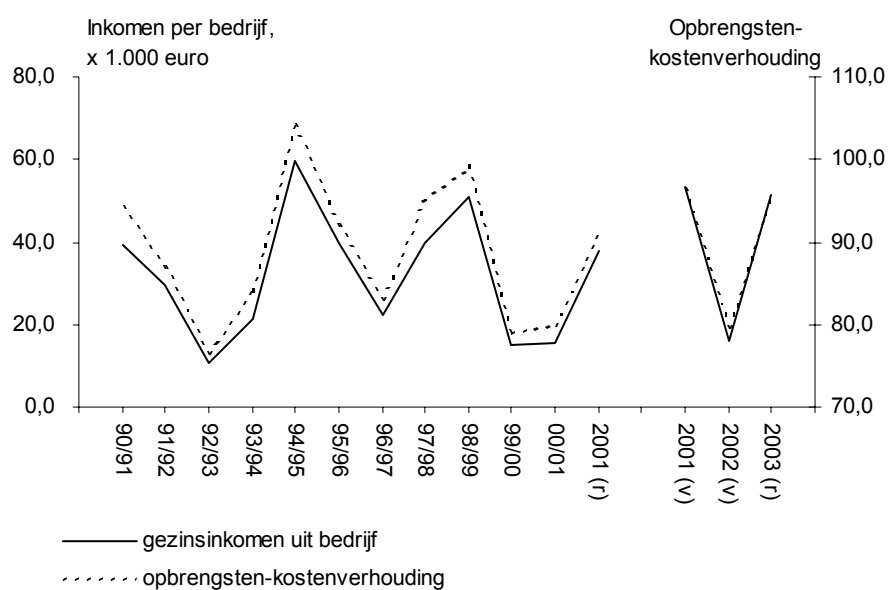
Tabel 4.4 *Bedrijfseconomisch resultaat op akkerbouwbedrijven (x 1.000 euro)*

Jaar	Alle akkerbouwbedrijven			Zetmeelaardappelbedrijven		
	2001 (v)	2002 (v)	2003 (r)	2001 (v)	2002 (v)	2003 (r)
Opbrengsten	197,9	173,6	211,7	148,5	144,5	146,8
Betaalde kosten en afschrijving (excl. rente)	137,6	142,9	146,9	111,1	110,0	112,4
Berekende arbeid	51,2	51,2	52,7	43,5	43,9	45,2
Rente	16,2	19,3	21,6	16,3	18,7	21,2
Totaal kosten	205,0	213,4	221,3	170,9	172,5	178,8
Opbrengsten-kostenverhouding	96,5	79,6	95,7	86,9	83,8	82,1

Bron: Informatienet.

Inkomensvorming en -besteding

Het gezinsinkomen uit bedrijf stijgt op het gemiddelde akkerbouwbedrijf fors, namelijk met ongeveer 35.000 euro tot ruim 50.000 euro per bedrijf. Bij dit inkomensniveau zal het gemiddelde akkerbouwbedrijf tot een redelijk hoog bedrag aan besparingen kunnen komen. In 2002 was dat bij een laag inkomen van gemiddeld 16.000 euro niet het geval; met dat inkomen en het inkomen van buiten het bedrijf konden de gezinsuitgaven en de verplichte belastingen en premies niet worden voldaan. Het nu geraamde inkomen voor 2003 is overigens ongeveer gelijk aan dat voor 2001.

Figuur 4.1 *Ontwikkeling uitkomsten akkerbouwbedrijven (vanaf 2001(v) gelden nieuwe definities van de kengetallen)*

Bron: Informatienet.

Op de bedrijven met zetmeelaardappelen heeft de ontwikkeling van de resultaten op akkerbouwbedrijven altijd een gelijkmatiger karakter. Dit komt doordat deze bedrijven naast zetmeelaardappelen ook relatief veel graan en suikerbieten verbouwen. Deze door het Europese beleid ondersteunde producten kennen een veel minder grillig prijsverloop dan de meeste andere akkerbouwgewassen. Vooral door de hogere prijzen van graan zal 2003 voor de bedrijven met zetmeelaardappelen wat beter jaar zijn dan 2002. Het gezinsinkomen uit bedrijf stijgt licht, met circa 1.000 euro en komt gemiddeld uit op 24.000 euro. Bij dit inkomen kan dit jaar gemiddeld geen besparing plaatsvinden. In 2002 was evenmin het geval.

5. Glastuinbouw

5.1 Structuur

Het aantal glastuinbouwbedrijven is, volgens voorlopige cijfers van het CBS, in 2003 verder gedaald tot onder de 7.000. De daling deed zich voor bij alle drie de subsectoren. In de pot- en perkplantensector is het aantal bedrijven licht gedaald (1%). In de glasgroenteteelt en snijbloemeteelt was de daling forser, met respectievelijk 6 en 4%. Het areaal pot- en perkplanten is weer toegenomen na de daling van het areaal tussen het jaar 2001 en 2002. De toename van de teelt van bloeiende potplanten heeft hiervoor gezorgd. Het areaal glasgroenten is niet veranderd ten opzichte van vorig jaar. De tomatenteelt is in belang toegenomen ten koste van de komkommer- en paprikateelt. Het areaal snijbloemen is gedaald tot 3.680 ha. De daling is het gevolg van behoorlijk grote dalingen van het areaal roos en chrysaant met respectievelijk zo'n 7 en 8%.

Tabel 5.1 Ontwikkeling aantal glastuinbouwbedrijven en areaal glastuinbouw(ha)

	1990	1995	2000	2001	2002	2003 (v)	Mutatie 2002- 2003 (%)
Aantal bedrijven							
Glastuinbouw	10.240	9.380	7.910	7.400	7.080	6.770	-4,4
w.v. glasgroentebedrijven	4.220	3.610	2.640	2.450	2.330	2.190	-6,0
snijbloemenbedrijven	4.420	4.150	3.610	3.390	3.270	3.130	-4,3
pot- en perkplantenbedr.	1.600	1.620	1.650	1.550	1.470	1.460	-0,7
Areaal (ha)							
Glastuinbouw	9.770	10.150	10.530	10.520	10.540	10.510	-0,3
Glasgroenten	4.450	4.410	4.200	4.270	4.290	4.290	0,0
w.v. tomaat	1.600	1.220	1.130	1.220	1.230	1.260	2,4
komkommer	750	810	660	660	660	640	-3,0
paprika	700	1.000	1.160	1.190	1.240	1.210	-2,4
Snijbloemen	3.730	3.840	3.920	3.820	3.770	3.680	-2,4
w.v. roos	890	920	930	920	910	850	-6,6
chrysaant	740	770	770	750	760	700	-7,9
gerbera	210	190	250	260	250	250	0,0
Pot- en perkplanten	1.200	1.460	1.760	1.780	1.760	1.820	3,4
w.v. bloeiende potplanten	430	560	680	700	690	740	7,2
groene potplanten	560	550	580	580	580	580	0,0
perkplanten	220	350	500	490	490	510	4,1

Bron: CBS-Landbouwtelling; gegevens voor 2003 voorlopig.

5.2 Bedrijfsresultaten en inkomens in de glasgroenteteelt

Opbrengsten en prijzen

In 2003 heeft het zonnige weer een positief effect gehad op de productie van de belangrijkste glasgroentegewassen. De globale instraling lag de eerste tien maanden van dit jaar, met uitzondering van mei ruim boven het langjarig gemiddelde. Hoewel ook 2002 een relatief lichtrijk jaar was, is de instraling dit jaar vanaf februari beduidend hoger. Mede hierdoor is de productie per m² in 2003 hoger dan in 2002. De achterstand in de gewasgroei en productie, die ontstaan was door de 'donkere' wintermaanden december en januari, is dus ruimschoots goedgehaakt. De stijging in de productie per m² is bij tomaten en komkommers groter dan bij paprika's.

Het tomatenseizoen begon dit jaar met tegenvallende prijzen voor zowel losse tomaten als tomaten. Dit voorjaar was de concurrentie uit Spanje groter dan vorig jaar, toen de Spaanse telers te kampen hadden met virusproblemen. Ook het grotere Nederlandse aanbod door areaaluitbreiding en de hogere productie per m² hadden een drukkend effect op de prijzen. Tegen de zomermaanden trokken de prijzen weer aan. Gevolgd door goede prijzen in september en de eerste helft van oktober doordat de Spaanse telers dit najaar later op de markt kwamen. Door de hete zomer waren zij namelijk genoodzaakt later te planten. Over het hele jaar gezien is de middenprijs voor tomaten iets lager dan vorig jaar (-2%). Overigens is het prijsverschil tussen losse tomaten en tomaten dit jaar kleiner geworden doordat steeds meer telers omschakelen van losse tomaat naar tomaten.

De prijsvorming van paprika's was over het algemeen goed. De gemiddelde prijs ligt ongeveer 5% hoger dan in 2002. Met name rode paprika's deden het met een prijsstijging van 10% goed. De prijzen van gele paprika's daalden met ongeveer 5%.

De gemiddelde opbrengstprijzen van komkommers waren dit jaar ongeveer 7% hoger dan vorig jaar. Over het hele jaar gezien kende de prijsvorming een grillig verloop. Telers, die juist in de weken met hoge prijzen op de markt waren, kunnen terugkijken op een goed seizoen. Voor de overige telers, die in deze periode als gevolg van teeltwisseling niet op de markt waren, is het seizoen matig verlopen.

In 2003 verliep de prijsvorming van aubergine matig tot slecht. In januari en februari waren de prijzen nog goed doordat Spanje door koude laat op de markt kwam. Vanaf begin maart tot en met augustus waren de prijzen continu laag. Oorzaken hiervan zijn de uitbreiding van het areaal in Nederland en de hogere productie per m². Gemiddeld daalden de prijzen met 18% ten opzichte van 2002. De gemiddelde prijsstijging van alle glasgroenten was ruim 2%.

Export

De export van Nederland glasgroente laat de eerste negen maanden van dit jaar een wisselend beeld zien. De export van tomaat zat door areaaluitbreiding en een hogere productie per m² flink in de lift (+7%). Daarentegen daalde de export van komkommer met 2% mede als gevolg van een daling van het areaal komkommer (paragraaf 5.1). De export van paprika lag ongeveer op hetzelfde niveau als vorig jaar. Ook in 2003 is Duitsland verreweg het belangrijkste afzetland voor glasgroenten. Dit jaar viel de export naar de Verenigde Staten,

met name voor paprika, tegen door hoge vrachttarieven (Irak-oorlog) en de koersstijging van de euro ten opzichte van de dollar. Door de vondst van de Middellandse Zeevlug begin september kwam de export van paprika's uit het Westland naar Japan voor drie maanden stil te liggen. Voor telers die zich richten op de Japanse markt en daarom een hoog kwaliteitsniveau halen, was dit een grote strop. Overigens mochten de telers uit andere delen van het land wel paprika's blijven uitvoeren naar Japan.

Kosten

De kosten zijn over het algemeen gestegen (tabel 5.2). De kosten voor energie zijn flink gestegen. Dit wordt veroorzaakt door een hoger verbruik gedurende de eerste maanden van het jaar, die kouder waren dan het jaar daarvoor. Ook de gemiddelde gasprijs was bijna 12% hoger. De spanningen in het Midden-Oosten leidden tot hoger olieprijsen, waaraan de gasprijs gekoppeld is. De overige kosten zijn over het algemeen 1 à 3% gestegen. De gemiddelde kosten per m² zijn met 3% toegenomen.

Tabel 5.2 *Opbrengsten en kosten in euro per m² glasoppervlakte van glasgroentebedrijven*

	Opbrengsten	Kosten				totaal	Netto- bedrijfs- resultaat
		rente en af- schrijving	energie	arbeid	overig		
2001 (v)	32,5	6,3	7,7	11,8	8,2	33,9	-1,4
2002 (v)	33,1	6,6	6,1	12,1	9,3	34,0	-0,9
2003 (r)	34,7	6,4	6,9	12,4	9,4	35,0	-0,3

Bron: Informatienet.

Rentabiliteit en inkomen

Het nettobedrijfsresultaat is in 2003 verbeterd, maar is nog altijd net negatief. De rentabiliteit is geraamd op 99%. Dit is een stijging van 2%-punten ten opzichte van 2002. Het gezinsinkomen uit bedrijf is geraamd op 78.000 euro (tabel 5.5). Dit zorgt voor een lichte toename van de besparingen, die naar verwachting licht positief zullen zijn.

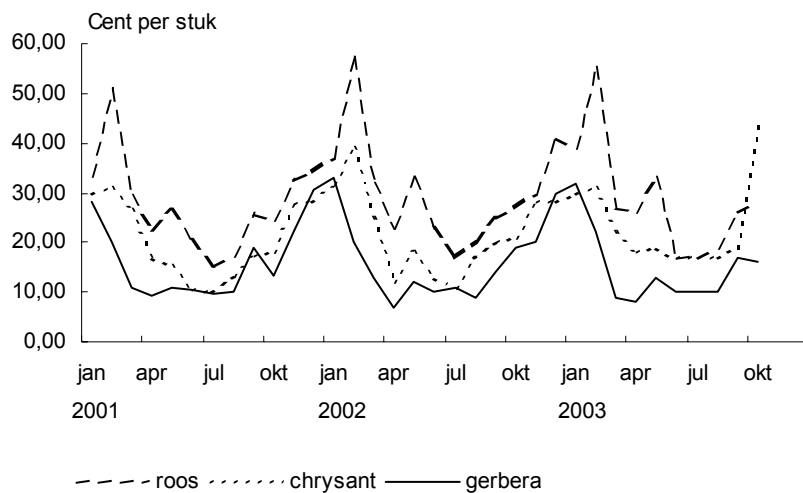
5.3 Bedrijfsresultaten en inkomens in de snijbloementeel

Opbrengsten en prijzen

De veilingomzet van Nederlandse snijbloemen is in de eerste tien maanden van 2003 ruim 1,5% lager dan in dezelfde periode vorig jaar. Deze daling is het resultaat van een dalende aanvoer van snijbloemen (-2,5%) bij min of meer gelijkblijvende opbrengstprijzen. De aanvoer van snijbloemen is lager door een afname van het areaal (paragraaf 5.1). Ook ver-

schuivingen in het assortiment is een verklarende factor voor deze daling. De productie per m² lag daarentegen op ongeveer hetzelfde niveau als vorig jaar.

De gemiddelde opbrengstprijzen voor snijbloemen zijn de eerste tien maanden van dit jaar iets hoger (0,5%) in vergelijking met dezelfde periode vorig jaar. Hoewel de prijsontwikkeling vanaf het begin van het jaar al onder druk stond, heeft de warme zomerperiode de prijsvorming ook geen goed gedaan. Tot de prijsstijgers behoorden onder andere: cymbidium (10%), tulp (9%), anthurium (7%) en troschrysan (3%). Daartegenover stond een prijsdaling van 3,5% bij roos; qua omzet de belangrijkste snijbloem. Ondanks een daling van het areaal rozen (paragraaf 5.1) stonden dit jaar zowel de opbrengstprijzen voor grootbloemige als kleinbloemige rozen onder druk. Ook de gemiddelde opbrengstprijs van gerbera is in 2003 lager dan vorig jaar (figuur 5.1).

Figuur 5.1 Opbrengstprijzen van rozen, troschrysanen, gerbera's
Bron: VBN.

Export

De totale waarde van de export is in de eerste negen maanden van dit jaar licht gestegen (2%) ten opzichte van dezelfde periode in 2002. Opvallend is dat de export naar Duitsland, het belangrijkste exportland, nagenoeg gelijk is aan vorig jaar. De export naar het Verenigd Koninkrijk (3%), Frankrijk (6%) en Italië (14%), de nummers twee t/m vier in de top-5 van afzetlanden, zat in de lift. De export naar de Verenigde Staten, de nummer 5, daalde daarentegen met 22%. Een belangrijke oorzaak hiervan is de koersstijging van de euro ten opzichte van de dollar.

Kosten

In 2003 zijn de gemiddelde kosten per m² voor een snijbloemenbedrijf met ruim 4% gestegen. Met name de kosten voor energie zijn sterk toegenomen. De stijgende gas- en

elektriciteitsprijzen tikten hard aan; gemiddeld steeg de gasprijs voor de beschermde telers met een contract met 14%. Hogere CAO-lonen waren met name debet aan de stijgende arbeidskosten. De kosten voor rente en afschrijvingen zijn licht gestegen (tabel 5.3).

Tabel 5.3 *Opbrengsten en kosten in euro per m² glasoppervlakte van snijbloemenbedrijven*

	Opbrengsten	Kosten				totaal	Netto- bedrijfs- resultaat
		rente en af- schrijving	energie	arbeid	overig		
2001 (v)	45,1	9,9	8,4	13,9	14,9	47,1	-2,0
2002 (v)	46,8	10,4	7,6	15,1	15,5	48,6	-2,2
2003 (r)	47,1	10,6	8,5	15,6	16,1	50,8	-3,7

Bron: Informatienet.

Rentabiliteit en inkomen

Voor het gemiddelde snijbloemenbedrijf namen in 2003 de kosten sterker toe dan de opbrengsten, wat resulteerde in een daling van het nettobedrijfsresultaat met 1,5 euro per m². Hierdoor is de rentabiliteit 3%-punten lager dan in 2002. Deze is voor 2003 geraamd op 93%. Het gezinsinkomen uit bedrijf is geraamd op 54.000 euro (tabel 5.5). De besparing per bedrijf bij een dergelijke rentabiliteit zijn licht negatief.

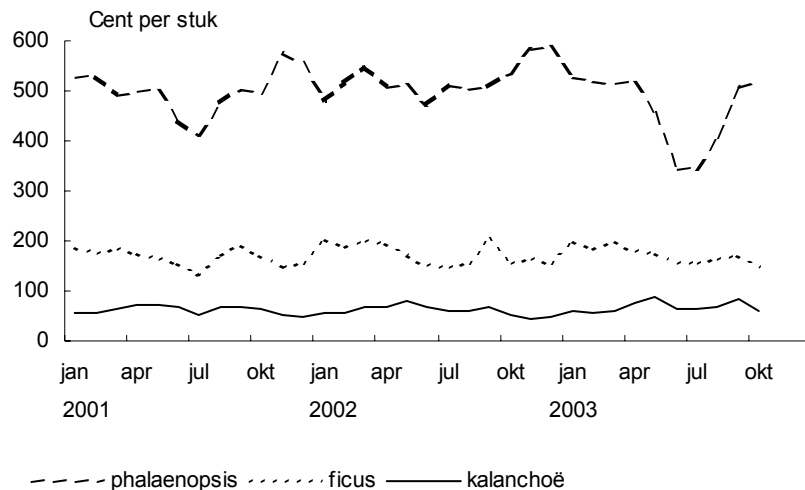
De hierboven beschreven daling van de gemiddelde rentabiliteit per bedrijf in 2003 door een sterkere toename van de kosten dan de opbrengsten is duidelijk. De weergegeven daling is gebaseerd op gegevens over de ontwikkelingen in 2003 van prijzen en kosten en mutaties qua volume. Wel kunnen er kanttekeningen geplaatst worden bij het absolute niveau van het nettobedrijfsresultaat. Bij sectordeskundigen bestaat de indruk dat de totale snijbloemensector er rooskleuriger voorstaat dan hiervoor is weergegeven. Opgemerkt zij dat het Bedrijven-Informatienet van het LEI (het Informatienet) uitgaat van een bepaalde steekproef van bedrijven. Op basis van die bedrijven wordt een gemiddeld resultaat vastgesteld per bedrijfstype. Hierbij geldt steeds een bepaalde marge van onzekerheid (Vrolijk et al., 2002). Gezien de grote spreiding van de resultaten van de individuele bedrijven in onder meer de snijbloementeel kan het als gemiddelde weergegeven resultaat tot op enige hoogte afwijken van het gemiddelde van alle bedrijven.

5.4 Bedrijfsresultaten en inkomens in de pot- en perkplantenteelt

Opbrengsten en prijzen

De eerste tien maanden van 2003 is de veilingomzet van Nederlandse potplanten 6,5% hoger dan in dezelfde periode in 2002. Dit is het resultaat van een sterke stijging van de aanvoer met (7,5%) bij iets lagere opbrengstprijzen. De sterke aanvoerstijging van potplan-

ten is gedeeltelijk toe te schrijven aan de stijging van het areaal bloeiende potplanten en het areaal perkplanten (paragraaf 5.1). Andere verklarende factoren zijn: verschuivingen in het assortiment, kleinere potmaten en een betere benutting van de kasruimte door onder andere teelt op tabletten. Ondanks deze sterke aanvoerstijging daalden de gemiddelde opbrengstprijzen slechts licht (-0,8%). De prijsontwikkeling van de drie belangrijkste plantensoorten qua omzet laten dit jaar een verschillend beeld zien (figuur 5.2). Zo daalde de prijs voor phalaenopsis met ruim 8% bij een stijging van de aanvoer met 40%. Bij ficus daalde zowel de aanvoer (-8%) als de prijs (-4,5%). Kalanchoë noteerde een prijsstijging van 6% bij een iets hogere aanvoer.

Figuur 5.2 Opbrengstprijzen van phalaenopsis, ficus en kalanchoë
Bron: VBN.

Export

In 2003 is in de eerste negen maanden opnieuw de exportwaarde van potplanten toegenomen (12%). Hiermee is de trend van de afgelopen jaren doorgezet. Opvallend is dat de stijging van de exportwaarde groter is dan de stijging van de veilingomzet. Enkele verklaringen hiervoor zijn: de export buiten de veiling om en de extra toegevoegde waarden, zoals duurdere potten (overpotten) enzovoort. De export naar alle landen in de top-10 van afzetlanden noteerden een flinke plus met uitzondering van het Verenigd Koninkrijk. Het Verenigd Koninkrijk is jarenlang een belangrijke groeimarkt geweest, maar door toeneemende concurrentie en de koersstijging van de euro ten opzichte van het Engelse pond is deze groei getemperd.

Kosten

De kosten voor het gemiddelde potplantenbedrijf zijn in 2003 licht gestegen. De kosten voor arbeid en energie, twee belangrijke kostenposten, zijn als gevolg van hogere CAO-lonen en hogere prijzen voor gas en elektriciteit behoorlijk gestegen. Gemiddeld zijn de kosten per m² met 1% gestegen (tabel 5.4).

Tabel 5.4 Opbrengsten en kosten in euro per m² glasoppervlakte van pot- en perkplantenbedrijven

	Opbrengsten	Kosten				totaal	Netto- bedrijfs- resultaat
		rente en af- schrijving	energie	arbeid	overig		
2001 (v)	53,5	10,3	5,5	16,1	20,8	52,7	+0,6
2002 (v)	55,7	9,7	4,3	16,1	24,3	54,4	+1,3
2003 (r)	56,3	9,4	4,8	16,4	24,3	54,9	+1,4

Bron: Informatienet.

Rentabiliteit en inkomen

In 2003 is het voor het gemiddelde potplantenbedrijf het nettobedrijfsresultaat gestegen. De stijging van de rentabiliteit is geraamd op 1%-punt en komt hiermee uit op 103%. Het geraamde gezinsinkomens uit bedrijf is met ruim 5.000 euro toegenomen tot 111.00 euro (tabel 5.5). Per bedrijf kunnen naar verwachting ook in 2003 ruime bedragen aan besparingen worden geboekt.

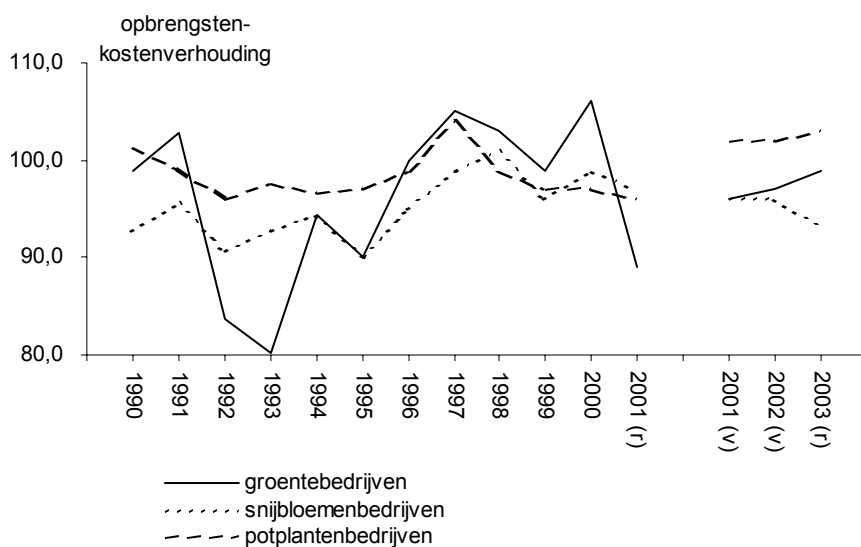
5.5 Bedrijfsresultaten en inkomens in de glastuinbouw

In 2003 hebben de glasgroentebedrijven en de potplantenbedrijven betere resultaten geboekt dan in 2002. In beide sectoren is de rentabiliteit licht gestegen. Voor de snijbloemenbedrijven daarentegen is 2003 minder gunstig verlopen. De gemiddelde rentabiliteit daalde met 3%-punten. Hierdoor zijn de verschillen de tussen de sectoren groot. Binnen de sectoren zijn deze echter ook groot, onder meer gezien de uiteenlopende ontwikkelingen van de opbrengstprijzen per gewas. In tabel 5.5 zijn de resultaten samengevat weergegeven, waarbij ook de resultaten voor het gemiddelde glastuinbouwbedrijf vermeld zijn.

Tabel 5.5 Bedrijfsresultaten en inkomens in de glastuinbouw (bedragen x 1.000 euro)

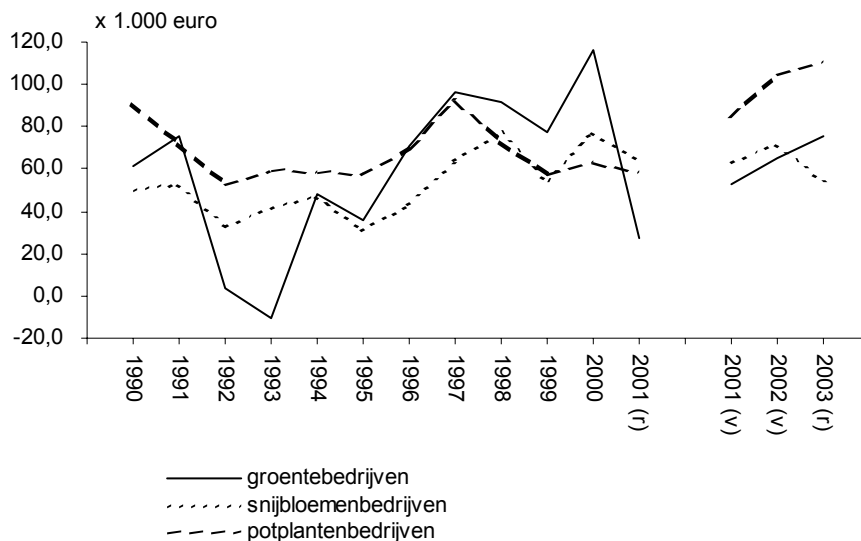
	Opbrengsten	Betaalde kosten en afschrijving	Gezinsinkomen normale bedrijfsvoering	Gezinsinkomen uit bedrijf	Opbrengsten-kostenverhouding
Totaal glastuinbouwbedrijven					
2001 (v)	530,3	469,0	61,4	62,4	97
2002 (v)	549,9	474,9	74,9	74,5	98
2003 (r)	568	492	75	75	97
Glasgroentebedrijven					
2001 (v)	459,7	407,0	52,7	52,6	96
2002 (v)	471,8	405,6	66,2	64,8	97
2003 (r)	505	426	79	78	99
Snijbloemenbedrijven					
2001 (v)	581,3	520,2	61,1	63,1	96
2002 (v)	602,8	530,4	72,4	71,6	96
2003 (r)	601	546	55	54	93
Pot-en perkplantenbedrijven					
2001 (v)	590,4	507,6	82,8	84,4	102
2002 (v)	626,8	525,2	101,6	104,4	102
2003 (r)	649	541	108	111	103

Bron: Informatienet.

Figuur 5.3 Ontwikkeling opbrengst per 100 euro kosten op glastuinbouwbedrijven (vanaf 2001(v) gelden nieuwe definities van de kengetallen)

Bron: Informatienet.

Figuur 5.4 Ontwikkeling gezinsinkomen uit bedrijf op glastuinbouwbedrijven (vanaf 2001(v) gelden nieuwe definities van de kengetallen)

Bron: Informatienet.

Ook de verschillen in het gezinsinkomen uit bedrijf zijn tussen de sectoren groot; voor snijbloemenbedrijven is dit met 54.000 euro het laagst en met 111.000 euro het hoogst voor potplantenbedrijven.

Bezien over een langere reeks van jaren zijn de resultaten van glastuinbouwbedrijven gedurende de laatste jaren redelijk in overeenstemming met die vanaf het midden van de jaren negentig (figuur 5.3 en 5.4).

6. Champignonteelt

6.1 Structuur

De structurele daling van het aantal champignonbedrijven heeft zich ook in 2003 voortgezet. Sinds 2000 vallen jaarlijks ongeveer 40 bedrijven af; de sector omvat inmiddels sinds 2000 ruim 20% minder bedrijven. Ook het totale areaal neemt de laatste jaren af, maar duidelijk minder snel dan het aantal bedrijven. De beëindigde bedrijven zijn vaak relatief klein. Het gemiddelde areaal per bedrijf neemt jaarlijks toe (tabel 6.1).

Tabel 6.1 Ontwikkelingen in de champignonteelt in Nederland

	1990	1995	2000	2001	2002	2003 (v)
Aantal champignonbedrijven	790	670	520	480	440	400
Oppervlakte champignonteelt (ha)	105	108,9	95	96,8	92,6	90,2
w.v. doorgroeide compost (%)	27	75	95	95	96	98
oppervlakte champignonteelt (m ² /bedrijf)	1.329	1.625	1.827	2.017	2.105	2.255
areaalontwikkeling per bedrijf per jaar (%)		4,5	2,5	10,5	4,5	7

Bron: CBS-Landbouwtelling, gegevens 2003 voorlopig.

Van de 400 champignonbedrijven telen ongeveer 100 bedrijven voor de industriële verwerking. Omdat deze bedrijven gemiddeld aanzienlijk groter zijn, nemen ze ongeveer 50% van het totale areaal voor hun rekening. De champignons worden machinaal gesneden en dit vraagt minder arbeid. Het is een ander bedrijfstype en overschakeling naar de teelt voor de verse afzet, en ook omgekeerd van vers naar industrie, komt vrijwel niet voor. De productie voor de industrie werd in 2003 ingedamd door afspraken tussen de grootste verwerker (Lutèce/Holco, in 2002 gefuseerd) en de aan dit bedrijf leverende champignontelers. De afspraak om in de tweede helft van 2003 minder te gaan leveren, leidde tot een verminderde afname van compost door de snijbedrijven.

6.2 Opbrengsten en kosten

Opbrengsten

De opbrengsten per m² laten in 2003 wederom een daling te zien, terwijl de kosten licht zijn toegenomen. Daardoor hebben de champignontelers in 2003 wederom een minder goed jaar. Het nettoresultaat per m² is duidelijk negatiever dan de afgelopen jaren (tabel 6.2).

Ongeveer 75% van de Nederlandse champignonbedrijven produceert vooral voor de versmarkt. Ondanks de vogelpest, die de compostbedrijven noodzaakte tot aanpassingen, is de fysieke productie in 2003 iets toegenomen. Doordat de prijzen echter zijn gedaald is de totale geldopbrengst licht gedaald.

Tabel 6.2 Opbrengsten en kosten in euro per m² teeltoppervlakte van champignonbedrijven

	Opbrengsten	Kosten					totaal	Netto- resultaat m ²
		rente en afschrijving	energie	arbeid	compost	overig		
2001	299	24	15	111	117	34	300	-1
2002	296	24	14	117	122	35	312	-16
2003	293	25	15	120	120	36	317	-23

Bron: Informatienet.

De prijzen staan voortdurend onder druk door de toenemende concurrentie vanuit Polen. De exportstromen van het verse product geven hiervoor een belangrijke indicatie. Na een jarenlange exportgroei is er voor het eerst sinds jaren sprake van een stabilisering van de Nederlandse afzet op de EU-markt. Richting het VK kon de export wel worden verruimd, maar de export naar Duitsland bevindt zich al enige tijd in een neergaande lijn. De stabilisering van de Nederlandse export kan worden toegeschreven aan de import van Poolse champignons. In de afgelopen drie jaar is de Duitse invoer van champignons uit Polen bijna verdrievoudigd. Niet alleen in Duitsland nam deze import verder toe, ook op de markten in Nederland, het Verenigd Koninkrijk en Zweden neemt de concurrentie toe.

Daarnaast gaat de prijzenoorlog tussen de supermarkten in de laatste maanden van 2003 niet ongemerkt aan de sector voorbij. De lage prijzen van de Poolse champignons worden in toenemende mate gebruikt om het prijsniveau verder onder druk te zetten. Het totale effect van de prijzenoorlog over 2003 is nog moeilijk te overzien.

Kosten

De totale kosten per m² zijn in 2003 licht gestegen, maar de stijging was minder dan in voorgaande jaren. De kosten van compost zijn mede door de daling van de vraag voor industrieproductie wat gedaald. Andere kosten, waaronder van arbeid en energie, zijn in 2003 gestegen.

6.3 Rentabiliteit en inkomen

Ondanks de dalende opbrengsten per m² blijken, doordat de betaalde oppervlakte toeneemt per bedrijf, de opbrengsten toch te stijgen. De kosten zijn echter per bedrijf nog meer ge-

stegen. Het nettobedrijfsresultaat is dientengevolge verder afgenomen, na de daling die al in 2002 werd ondervonden. Het negatieve nettobedrijfsresultaat over 2003 komt daardoor op gemiddeld 45.000 euro per bedrijf (tabel 6.3).

De rentabiliteit wordt voor 2003 geraamd op 93%. Tegenover 100 euro aan kosten staat dus slechts 93 euro aan opbrengsten. Vergeleken met het jaar 2002 is dat een daling met 2%-punten, waarbij aangetekend moet worden dat het effect van de prijzenoorlog over de laatste vier maanden van 2003 nog onvoldoende in kaart kan worden gebracht.

Tabel 6.3 *Bedrijfsresultaten op champignonbedrijven (bedragen x 1.000 euro)*

	2001 (v)	2002 (v)	2003 (r)
Opbrengsten	524	541	574
<i>Kosten:</i>			
Rente en afschrijvingen	42	45	49
Energie	25	26	30
Arbeid	194	213	235
Compost	205	222	234
Overig	59	65	71
Totale kosten	525	570	619
Resultaten per bedrijf			
Nettobedrijfsresultaat	-2	-28	-45
Opbrengsten kostenverhouding	100	95	93

Bron: Informatienet.

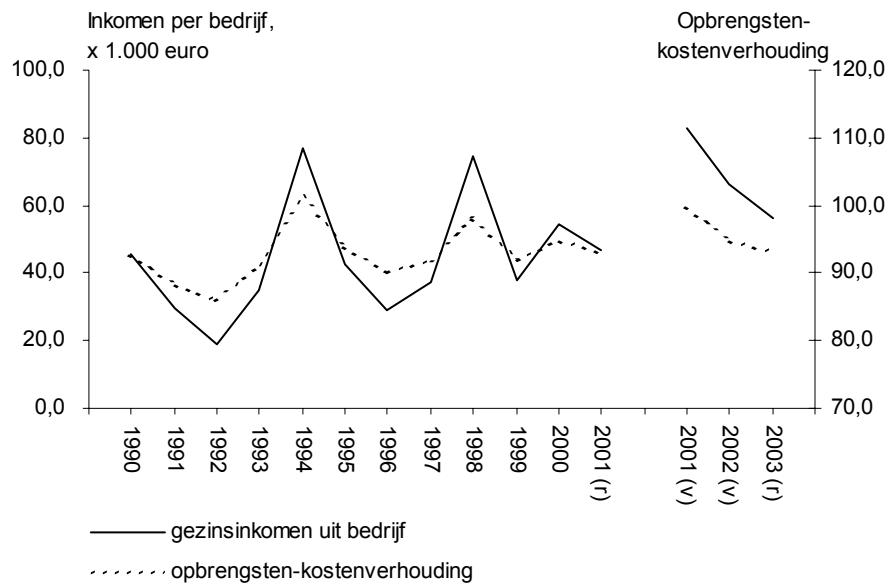
Het gezinsinkomen uit het bedrijf wordt over 2003 geraamd op gemiddeld 55.000 euro per bedrijf (tabel 6.4). Omdat op de champignonbedrijven gemiddeld 1,94 ondernemers voorkomen is dit in veel gevallen onvoldoende om de kosten van levensonderhoud en de verplichte belastingen en premies te betalen. Hierdoor zullen gemiddeld op de champignonbedrijven ontsparingen optreden.

Tabel 6.4 *Resultaten per bedrijf (x 1.000 euro)*

	2001 (v)	2002 (v)	2003 (r)
Aantal ondernemers per bedrijf	1,92	1,94	1,94
Opbrengsten per bedrijf	524	541	574
Betaalde kosten per bedrijf	439	476	517
Gezinsinkomen uit normale bedrijfsvoering	85	65	57
Buitengewone baten en lasten	-2	-2	-2
Gezinsinkomen uit bedrijf	83	63	55

Bron: Informatienet.

De ontwikkeling van de bedrijfsresultaten in de champignonteelt vanaf 1990 laat zien dat er de laatste jaren van een verslechterende situatie sprake is (figuur 6.1). Gezien de ontwikkelingen in de markt zijn er geen aanwijzingen voor verbetering.

Figuur 6.1 Ontwikkeling uitkomsten champignonbedrijven (vanaf 2001(v) gelden nieuwe definities van de kengetallen)

Bron: Informatienet.

7. Tuinbouw in de open grond

In dit hoofdstuk worden de rentabiliteits- en inkomensontwikkelingen verkend van de sectoren opengrondsgroenteteelt, bloembollenteelt, fruitteelt en boomteelt. In deze sectoren wordt de opbrengst van de oogst 2003 volledig toegerekend aan het kalenderjaar 2003. Omdat relatief weinig bekend is over de afzet van deze bedrijfstakken, die doorloopt tot in het voorjaar, is volstaan met een kwalitatieve beschrijving van de ontwikkelingen.

7.1 Structuur

Het aantal opengrondstuinbouwbedrijven is in 2003, volgens de voorlopige uitkomst van de CBS-Landbouwtelling, met 4% gedaald tot 6.790. Sterke dalingen deden zich voor in de fruitteelt en opvallend ook in de boomkwekerij (tabel 7.1).

Het areaal opengrondsgroenten laat een stijgende lijn zien ten opzichte van 2002. Het totale areaal was in 2003 ruim 20.800 ha; een toename van meer dan 4% ten opzichte van vorig jaar. Enkele grote gewassen zoals sla, bloemkool, sluitkool en spruitkool namen in oppervlakte toe. Het areaal prei is echter afgenomen ten opzichte van vorig jaar. Het areaal aardbeien nam relatief het meest toe, met 11%.

Het areaal bloembollen dat al jaren een stijgende lijn vertoont, is opnieuw toegenomen. De groei in 2003 bedroeg ongeveer 300 ha. De groei wordt vooral veroorzaakt door de stijging van het areaal tulpen tot bijna 11.000 ha. Het areaal lelies is licht gedaald ten opzichte van vorig jaar.

Bij een daling van het aantal fruitteeltbedrijven is ook het areaal fruitteelt afgenomen met ruim 4%, waardoor de oppervlakte fruit uitkomt op ruim 18.700 ha. De daling van het areaal kan op het conto van appel worden geschreven. Het perenareaal is vrijwel gelijk gebleven. De oppervlakte boomkwekerij is stabiel gebleven tussen 2002 en 2003 rond de 13.300 ha. Tussen de gewasgroepen zijn er wel duidelijke schommelingen in het areaal waarneembaar. De laan- en parkbomenteelt is in omvang gedaald evenals de sierconiferen. Een stijgende lijn vertoont het bos- en haagplantsoen. Het aantal boomkwekerijbedrijven is in geringe mate gedaald.

Tabel 7.1 Ontwikkeling areaal (ha) en aantal opengrondstuinbouwbedrijven

	1990	1995	2000	2001	2002	2003 (v)	Mutatie 2002- 2003 (%)
<i>Aantal bedrijven</i>							
Opengrondsgroentebedrijven	2.500	2.000	1.460	1.300	1.240	1.200	-3,2
Bloembollenbedrijven	1.750	1.440	1.340	1.230	1.200	1.110	-7,5
Fruitbedrijven	2.810	2.750	2.210	2.040	1.990	1.870	-6,0
Boomkwekerijbedrijven	2.930	2.810	2.810	2.710	2.650	2.610	-1,5
<i>Areaal</i>							
Opengrondsgroenten	21.320	21.640	20.050	19.730	19.910	20.840	4,7
w.v. aardbei	1.870	1.760	1.750	1.720	1.730	1.920	11,0
sla	960	1.040	1.090	1.080	1.150	1.360	18,3
bloemkool	2.370	2.430	2.160	2.170	2.270	2.330	2,6
sluitkool	2.580	2.920	2.540	2.400	2.620	2.690	2,7
prei	2.870	3.850	3.180	3.230	3.320	3.240	-2,4
spruitkool	4.800	4.390	4.830	4.390	3.890	4.230	8,7
Bloembollen	16.320	18.090	22.540	22.620	24.220	24.540	1,3
w.v. tulp	6.830	8.030	9.710	10.050	10.560	10.970	3,9
lelie	2.410	3.300	5.070	4.950	5.070	4.940	-2,6
Fruit	23.250	23.130	20.610	19.720	19.570	18.770	-4,1
w.v. appel	16.320	15.310	12.840	11.720	11.180	10.300	-7,9
peer	5.120	5.890	6.020	6.100	6.330	6.390	0,9
Boomkwekerij	8.740	9.770	12.640	12.670	13.400	13.300	-0,7
w.v. laan- en parkbomen	1.800	2.410	3.160	3.240	3.480	3.300	-5,2
bos- en haagplantsoen	2.070	2.210	2.290	2.360	2.330	2.540	9,0
sierconiferen	1.340	1.450	2.340	2.450	2.650	2.550	-3,8
overige sierheesters en klimplanten	1.200	1.270	1.790	2.020	1.950	2.040	4,6
pot- en containerteelt	420	790	980	1.040	1.040	930	-10,6

Bron: CBS-Landbouwtelling, gegevens 2003 voorlopig.

7.2 Groenteteelt in de open grond

Opbrengsten

De producties per hectare van de opengrondsgroenten zijn over het algemeen lager uitgevallen dan normaal. Dit is voornamelijk veroorzaakt door de droogte gedurende het teeltseizoen. Bij de telers waarvan de percelen voldoende water bevatte (van nature of door beregening), zal de opbrengstreductie nog meevallen. De prijzen zijn over het algemeen matig tot slecht. Een positieve uitzondering hierop vormen met name de aardbeien.

De resultaten van witlof zijn ronduit slecht te noemen. Het jaar 2002 was al geen goed jaar. Dit jaar zal het nog minder zijn. Het prijsniveau ligt fors onder dat van een jaar geleden. De productie is goed, vanwege de goede kwaliteit pennen. Ook in Europees verband is het aanbod groot. Beter gaat het met de aardbeienteelt. De prijs is over het hele

seizoen gezien behoorlijk hoog op een korte periode in de zomer na. De productie is gemiddeld genomen iets lager dan in 2002, maar vertoont duidelijke verschillen per bedrijf. Afhankelijk van de periode waarin de teler aan de markt is geweest en de productie is het seizoen wat de aardbeien betreft redelijk tot goed te noemen. Het tegenovergestelde geldt voor bloemkool. De prijzen liggen ver onder het niveau van vorig jaar. De warme zomer lijkt een negatief effect te hebben gehad op de vraag naar bloemkool. Ook de broccoli prijzen zijn dit jaar lager dan in 2002, bij een productie die vergelijkbaar is met vorig jaar.

De productie van winterpeen is hoog in vergelijking met vorig jaar. Omdat in de landen in het zuiden van Europa door het warme weer de oogst erg beperkt is, zijn de vooruitzichten voor dit gewas goed te noemen. Het begin van het koolseizoen verloopt redelijk. Door de droge omstandigheden tijdens de teelt is de productie in Europa lager dan normaal. Het prijsniveau van de Nederlandse koolgewassen is daarom goed. Het areaal spruitkool is verder gestegen, met ruim 300 ha en is weer vrijwel gelijk aan de omvang in 2000. Door de droge omstandigheden is de productie van spruitkool erg verschillend per bedrijf. De prijs van spruiten blijft achter bij de verwachting. Ook voor prei zijn de opbrengsten per hectare achtergebleven bij andere jaren. De afzet is daardoor laat op gang gekomen. De prijs voor zomerprei was niet goed, later is het wel enigszins bijgetrokken.

Kosten

De kosten voor gewasbescherming komen voor het gemiddelde bedrijf lager uit dan vorig jaar. Door de droge weersomstandigheden was de infectiedruk beperkt. Hier tegenover staat dat de kosten voor het beregenen van de gewassen weer hoger zijn dan gemiddeld. De kosten voor arbeid zijn weer verder gestegen door een toename van de loonkosten per uur. De rentekosten zijn lager dan vorig jaar. De totale kosten per bedrijf zullen daardoor gemiddeld iets hoger uitkomen dan een jaar geleden.

Rentabiliteit en inkomen

Door de hogere gemiddelde kosten per bedrijf en de over het algemeen tegenvallende prijzen zal het bedrijfsresultaat voor de opengrondsgroentebedrijven duidelijk lager uitvallen dan vorig jaar. Aardbeientelers kunnen daarentegen gemiddeld genomen terugkijken op een beter jaar dan 2002. De verwachtingen voor de langere termijn zijn ook niet rooskleurig. Op Europees niveau blijven de arealen van de opengrondsgroenten groot, waardoor het aanbod hoog blijft terwijl de vraag niet toeneemt. Door de inkomensdaling in 2003 zullen de bedrijven gemiddeld nauwelijks tot besparingen komen.

7.3 Bloembollenteelt

Opbrengsten

De oogst van voorjaarsbloeiers zoals tulp, narcis, hyacint en krokus is goed verlopen. De weersomstandigheden spelen dit jaar een grote rol bij de opbrengsten en de kosten. Er was sprake van extremen zoals late vorst, warme dagen vroeg in het voorjaar, in sommige ge-

bieden teveel droogte en hier en daar extreme (hagel)buien. Dit leidde tot een kort groei-seizoen voor tulp waardoor er vooral wat minder grote maten zijn. De problemen met de schimmelziekte zuur in tulp lijken wat minder dan afgelopen jaar maar vooral de gevoelige rassen kenden nog grote problemen.

De prijs van de voorjaarsbloeiërs was wisselend. Er was meer vraag naar tulpencultivars bestemd voor de broeierij dan naar cultivars bestemd voor de droogverkoop, waardoor de prijzen ook wat hoger lagen. Over het algemeen bewegen de prijzen zich echter op een laag niveau. De prijzen van hyacinten waren goed. De andere voorjaarsbloeiërs hadden matige prijzen.

De oogst van zomerbloeiërs, zoals lelie, gladiool, dahlia en zantedeschia is nog niet afgerond. Het zachte najaar met een traag afrijpingsproces en de huidige marktsituatie zorgen in geval van lelies niet voor haast. De opbrengsten lijken normaal. Er kunnen zich nog wat kwaliteitsproblemen voordoen in de lelies als gevolg van kou gevolgd door hogere temperaturen in de herfst. Hierdoor krijgen de bollen de neiging om te spruiten. De droogte heeft slechts beperkt invloed gehad op de groei van de zomerbloeiërs omdat veel telers beregenden.

De prijzen van de lelies liggen op een lager niveau dan 2002. Dit geldt voor alle typen maar met een dieptepunt voor de Oriëntals. Er zijn zelfs meerdere gevallen bekend waarbij afgewogen wordt om wel of niet te rooien om de kosten van rooien en verwerken te besparen. De noodzakelijk geachte krimp is slechts voorzichtig geweest. De marktsituatie van gladiolen is redelijk, vanwege de duidelijke krimp in areaal. Voor de dahlia's worden goede prijzen betaald, ook vanwege het lagere aanbod door krimp in het areaal. De prijzen die voor zantedeschia's worden betaald, liggen op een hoger niveau dan vorig jaar.

De marktsituatie van tulpen en lelies is reeds de laatste twee jaar wat slechter dan voordien. Een reden hiervoor is een achterblijvende vraag vanwege de algehele recessie in combinatie met de sterke koers van de euro ten opzichte van de dollar. Omdat meer dan 80% van de Nederlandse bloembollenproductie wordt geëxporteerd, is de vraag naar bloembollen afhankelijk van de economische situatie in andere landen. Bloembollen vervullen geen eerste levensbehoefte en zullen daarom eerder in de schappen blijven liggen bij een recessie. De kwaliteitsproblemen van tulp in eerdere jaren kunnen ook voor een negatief imago zorgen op langere termijn.

Kosten

De totale kosten voor de bloembollentelers zijn in 2003 ongeveer gelijk aan die in 2002. Naast de algemene kostenstijging van productiemiddelen zijn de arbeidskosten licht gestegen vanwege stijgende uurlonen en door de extra inzet van duurder personeel via uitzendbureaus in plaats van scholieren. Het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen was dit jaar lager vanwege het droge weer. Schimmels kunnen zich dan moeilijker ontwikkelen. Daartegenover staat dat er meer kosten zijn gemaakt voor de beregening.

Rentabiliteit en inkomen

Tulp en lelie kunnen worden beschouwd als de belangrijkste gewassen in de bloembollenteelt en hebben de meeste invloed op de inkomens. Op basis van de hierboven geschetste

ontwikkelingen wordt verwacht dat de rentabiliteit dit jaar lager zal zijn dan het geschatte niveau van 93-97 in 2002. Het gezinsinkomen komt het lager uit en de besparingen dalen ten opzichte van vorig jaar, maar blijven gemiddeld per bedrijf licht positief.

7.4 Fruitteelt

Opbrengsten

De appelproductie in Nederland is in 2003 hoger uitgevallen dan vorig jaar. In de Noord Oostpolder is een groot deel van de fruitteelt getroffen door zware hagel. De totale productie is uitgekomen op 385.000 ton, dit is 30.000 ton meer dan in 2002. Opvallend is wel dat de productie van Elstar is gedaald ten opzichte van vorig jaar. De productie van 140.000 ton is gelijk aan de productie van Jonagold inclusief Jonagored. Vorig jaar was de productie van Elstar nog beduidend hoger dan van Jonagold. Samen zorgen beide rassen voor bijna driekwart van de totale appelproductie in Nederland.

In de EU is de productie van Elstar vergelijkbaar met de productie die een jaar eerder is gerealiseerd. De verwachting is dat de prijs van vorig voor Elstar dit jaar niet betaald zal worden. Goede vruchten worden goed betaald, maar er zijn ook partijen waarvan de kwaliteit wat minder is en die dus minder op zullen brengen. De spreiding in opbrengsten zal daarom groter zijn dan in andere jaren het geval is.

De Europese productie van Jonagold is lager dan vorig jaar (-5%). Naar verwachting zal het prijsniveau van Jonagold gemiddeld over het seizoen 2003-2004 vergelijkbaar zijn met de prijs van vorig jaar. De middenprijs van appels zal naar verwachting gemiddeld iets lager uitkomen dan de prijs van vorig jaar.

De totale perenproductie in Nederland daalt met 9% ten opzicht van vorig jaar. De daling wordt niet veroorzaakt door de productie van Conference, want deze is hoger dan vorig jaar. Dit jaar is er 130.000 ton van deze peer geplukt, een toename van 18%. Conference komt zodoende in 2003 op een aandeel van ruim 80% in de Nederlandse productie. De productie van andere rassen, waaronder Doyenne du Comice, is in 2003 veel lager dan in 2002. Op Europees niveau is de perenproductie vergelijkbaar met vorig jaar. De verwachte opbrengstprijzen zal, gemiddeld over het totale seizoen gezien, iets lager zijn dan over het afgelopen seizoen.

Kosten

De kosten voor de fruittelers zijn beduidend toegenomen. Een belangrijke kostenpost zijn de gewasbeschermingsmiddelen. Door de goede weersomstandigheden is de schurftdruk beperkt gebleven. Mede hierdoor zijn er geringere hoeveelheden van gewasbeschermingsmiddelen gebruikt, maar omdat de prijs van de middelen wel aanzienlijk is toegenomen, zijn de totale kosten per bedrijf hoger dan vorig jaar. Ook de arbeidskosten zijn opnieuw gestegen. Door de goede weersomstandigheden vlotte de pluk goed, maar de hogere lonen zorgden toch voor hogere arbeidskosten. Er bleek voldoende plukpersoneel beschikbaar te zijn, ondanks dat door het mooie weer de rijping veel sneller is verlopen. Het pluktijdstip

van de verschillende rassen kwam daardoor dicht bij elkaar te liggen. Ook de tweede en derde pluk konden al snel na de eerste pluk volgen.

Rentabiliteit en inkomen

De verwachtingen wat de opbrengsten betreft lijken goed. Belangrijke factoren die een goede opbrengst nog kunnen temperen zijn de importen later in het seizoen en de kwaliteit van het bewaarfruit. Over het algemeen wordt toch een iets hogere opbrengst per bedrijf verwacht dan vorig jaar. Zeker als het prijsniveau gedurende het hele afzetseizoen op niveau blijft, zoals vorig jaar het geval was. De kosten zijn over het algemeen behoorlijk toegenomen. Hierdoor zal naar verwachting het bedrijfsresultaat iets lager zijn dan vorig jaar het geval is geweest. Bedrijven met hagelschade zullen hun bedrijfsresultaat aanzienlijk zien dalen. Door de lagere inkomens kunnen ook in 2003 gemiddeld per fruitteeltbedrijf slechts beperkte bedragen als besparing worden geboekt.

7.5 Boomteelt

Opbrengsten

De Nederlandse boomkwekerij lijkt langzaam uit het dal te klimmen. Na jaren van stagnatie is de exportwaarde voor het eerst substantieel gestegen. De export is over de eerste 9 maanden van 2003 met 4% gestegen ten opzichte van dezelfde periode vorig jaar. De voorlopige uitkomsten van de CBS-meitelling wijzen erop dat het areaal boomkwekerij licht gekrompen is na jaren van uitbreiding. De malaise in de boomkwekerij heeft ertoe geleid dat de productiecapaciteit zich aangepast heeft aan de marktomstandigheden. Met name het areaal laan- en parkboomteelt is gedaald.

Het groeiseizoen in 2003 was redelijk. De zon heeft uitbundig geschinen en de temperaturen waren hoog. Wel was er een behoorlijk neerslagtekort. In regio's met lichte grond heeft dit tot groeibelemmering geleid, wanneer er niet beregend kon worden. Wel was de ziektedruk laag. Met name in de regio Boskoop is het aan het einde van de zomer enkele weken spannend geweest toen inlaat van zeewater in de polders het zoutgehalte van het oppervlaktewater, dat ook dienst doet als gietwater tot onaanvaardbare waarden deed oplopen. Gelukkig heeft dit niet tot schade geleid. Wel hebben de betrokken bedrijven extra kosten voor het gebruik van vervangend zoet water.

De afzet in het voorjaar van 2003 heeft de vroeg afgelopen afzet in het najaar van 2002 gecompenseerd, waardoor dit handelsseizoen gemiddeld met een kleine plus kon worden afgesloten. De handel is in het najaar van 2003 goed op gang gekomen, maar opnieuw zonder aanwijsbare redenen vroeg gestopt. Daarmee zet de trend van verschuiving van de afzet in het najaar naar het voorjaar onverminderd door. De situatie in de teelt van vruchtbomen is verder verbeterd. De verbeterde prijzen in de fruitteelt heeft fruittelers de mogelijkheid gegeven te investeren in plantopstanden. De prijsvorming van de vruchtbomen is daardoor ook verbeterd. Een soortgelijke situatie is zichtbaar in de teelt van rozen. Ook daar is het areaal de afgelopen jaren structureel gedaald, en is de vraag aangetrokken. De situatie in de laan- en parkboomteelt is nog steeds slecht. De krimpende overheidsbud-

getten zorgen voor een afnemende vraag. Hoewel het areaal eveneens daalt, zijn vraag en aanbod nog niet in evenwicht. In de teelt van bos- en haagplantsoen is de situatie weinig beter. Met name de vraag naar bosplantsoen, het uitgangsmateriaal voor de bosbouw, is nog steeds slecht.

De teelten die bestemd zijn voor de consumentenmarkt hebben nog steeds de wind in de rug. De economische recessie heeft de vraag naar tuinplanten vooralsnog niet doen afnemen. Met name de containerteelt blijft hiervan profiteren. Dit geldt voor zowel coniferen, sierheesters, klimplanten als vaste planten. De teelten van deze gewassen in de open grond kunnen minder profiteren van de groeiende afzet die met name door bouwmarkten gerealiseerd worden.

Kosten

Het omstandigheden in 2003 brengen op een aantal bedrijven kosten met zich voor beregning en zoet in plaats van zout water. Daarentegen is de inflatie sterk afgenomen en is de rentestand nog onverminderd laag. De arbeidskosten zijn wel gestegen. Er is derhalve een beperkte stijging van de kosten in de orde van grootte van 1 à 2%.

Bedrijfsresultaten

Samenvattend kan gesteld worden dat de afzet in het voorjaar redelijk tot goed is verlopen, terwijl de afzet in het najaar tamelijk goed was, maar opnieuw vroeg inzakte. Telers voor de institutionele markt vormen de uitzondering op de regel. Telers voor de consumentenmarkt maken een redelijk tot goed seizoen door en telers voor de professionele markt hebben te maken met een doorgaande verbetering. De beperkt toegenomen kosten en een hogere opbrengst resulteert in een verbetering van de rentabiliteit met enkele punten ten opzichte van de 90 euro opbrengsten per 100 euro kosten geraamd voor 2002. Het licht toegenomen gezinsinkomen uit bedrijf per ondernemer ligt daarbij op een niveau waarbij besparingen van enkele tienduizenden euro mogelijk zijn.

8. Agrarische sector

8.1 Productie en inkomen

Areaal

De totale oppervlakte akkerbouwgewassen bleef in 2003 vrijwel gelijk. Dit werd vooral veroorzaakt door de groei van de oppervlakte groenvoedergewassen, vooral snijmaïs. Indien deze buiten beschouwing wordt gelaten dan daalde de oppervlakte met ruim 1%. De ontwikkeling van het areaal van diverse gewassen liep nogal uiteen (hoofdstuk 4, tabel 4.1).

Het areaal tuinbouwgewassen in de open grond bleef na de flinke stijging in 2002 eveneens vrijwel gelijk. Tegenover een stijging van de oppervlakte groenten staat een daling van het areaal in de fruitteelt (hoofdstuk 7, tabel 7.1). Ook de oppervlakte glastuinbouw bleef ongeveer op het niveau van 2002. Wel was er een verschuiving van de oppervlakte snijbloemen naar die van pot- en perkplanten (hoofdstuk 5, tabel 5.1).

Productievolume

De oogst van de verschillende akkerbouwgewassen was dit jaar nogal uiteenlopend. De graanproductie nam dit jaar toe en was bijna 9% groter dan in 2002 door hogere opbrengsten per hectare. De ge oogste oppervlakte granen daalde licht in vergelijking met een jaar eerder. De opbrengsten per hectare van tarwe waren nog nooit zo hoog als in 2003. Terwijl de graanproductie in Nederland dit jaar nagenoeg geen nadeel ondervond van de droge warme zomer, heeft deze in de aardappelteelt¹ vooral op de zandgronden voor een lagere productie per hectare gezorgd, met name waar de mogelijkheden om te beregenen beperkt waren. De suikerproductie haalde daarentegen weer voordeel uit de mooie zomer. De hoeveelheid ge oogste bieten is door een kleinere oppervlakte weliswaar slechts 2% groter. Het suikergehalte van de bieten is echter aanzienlijk hoger dan de afgelopen jaren.

In de tuinbouwsector was de oogst van appels flink hoger dan in 2002. De oogst in 2002 was echter historisch laag en het herstel bleef dan ook ver achter bij de oogsten van de voorliggende jaren. De perenoogst liep iets terug, maar bleef wel op een hoog niveau. De hoeveelheid geproduceerde groente nam in 2002 licht toe vergeleken met het voorgaande oogstjaar. De groei kwam vooral uit de glasgroenteteelt, waar de productie van tomaten toenam. Uiteindelijk was het volume van de totale plantaardige productie (akkerbouw en tuinbouw) in 2003 bijna 2% groter dan in het voorafgaande jaar.

Tegenover deze stijging stond een forse daling van het productievolume in de dierlijke sector (rundveehouderij en intensieve veehouderij). De 5% kleinere productie komt

¹ Omdat in het systeem van de landbouwrekeningen wordt gerekend met jaarafzetten, zijn de volumemutaties in de tabel niet te vergelijken met die van de oogstramingen. Dit geldt bijvoorbeeld ook bij fruit. Ook voor de prijsmutaties gelden hierdoor verschillen.

geheel voor rekening van de intensieve veehouderij en is voor het grootste deel veroorzaakt door de afname van de productie in de pluimveehouderij. De uitbraak van vogelpest heeft een groot deel van die sector gedurende het jaar stil gelegd, zie hoofdstuk 3. In de intensieve veehouderij is er ook een verdere teruggang in de varkenshouderij. Het aantal var-

Tabel 8.1 *Brutoproductiewaarde agrarische sector*

Productgroep	Waarde in mln. euro			Index 2003 in % van 2002		
	2001 (v)	2002 (v)	2003 (r)	hoeveelheid (r)	prijs (r)	waarde (r)
Landbouwproducten, totaal	2.429	2.450	2.677	103,0	106,0	109,5
Waaronder:						
granen	240	255	295	108,0	107,0	115,5
aardappelen	886	877	946	98,0	110,0	108,0
suikerbieten	328	292	318	111,0	98,0	109,0
uien	87	111	144	98,0	133,0	130,0
voedergewassen a)	596	620	669	105,0	103,0	108,0
Tuinbouw, totaal	7.580	7.821	7.970	101,5	99,5	101,0
Waaronder:						
verse groenten b)	1.840	1.913	1.900	101,5	98,0	99,5
vers fruit	375	359	398	106,5	104,0	111,0
bloemen	2.145	2.231	2.191	97,5	100,5	98,0
bloembollen	533	506	503	101,5	98,0	99,5
plant- en boomkwekerijgew.	1.827	1.933	2.067	105,5	101,5	107,0
Rundveehouderij, totaal c)	4.597	4.536	4.401	100,0	97,0	97,0
Waaronder:						
rundvee (exclusief kalveren)	455	546	494	88,0	103,0	90,5
melk d)	3.914	3.626	3.582	102,0	97,0	99,0
Intensieve veehouderij, totaal	4.284	3.518	3.125	88,0	101,0	89,0
Waaronder:						
Kalveren	539	618	731	106,0	112,0	118,5
varkens	2.588	1.897	1.676	94,0	94,0	88,5
pluimvee	775	634	404	65,0	98,0	63,5
eieren	369	358	302	65,0	130,0	84,5
Overige landbouw	1.857	1.789	1.870	102,0	102,5	104,5
Totaal generaal	20.747	20.114	20.042	99,0	100,5	99,5

NB: Voor aardappelen, appelen en peren wordt niet naar volume en prijzen van de productie gekeken, maar naar de afzet gedurende het kalenderjaar. Dit heeft vanzelfsprekend ook invloed op de totale volumemutaties bij de diverse groepen.

a) Inclusief snijmaïs; b) Inclusief champignons; c) Inclusief schapen- en geitenhouderij enzovoort; d) Zonder rekening te houden met superheffing.

Bron: 2001 en 2002: CBS; 2003: raming LEI.

kensbedrijven nam met meer dan 10% af en het totale aantal varkens daalde met ongeveer 5%. Het productievolume in de varkenshouderij nam in 2003 naar verwachting met ongeveer 6% af. De intensieve veehouderij zag zodoende haar afzet qua volume met meer dan 10% dalen.

Deze daling van de productie kon niet gecompenseerd worden door een groter volume in de rundveehouderij. De oorzaak hiervan lag met name in de productie van rundvlees. Een nog steeds dalende rundveestapel zorgde voor een verder krimpand aanbod van rundvlees op de Nederlandse markt. De aanvoer van melk bij de zuivelfabrieken was het afgelopen kalenderjaar ongeveer 2% hoger dan in 2002. De grotere aanvoer werd vooral gerealiseerd in de eerste maanden van dit jaar, toen de melkveehouders meer melk aanleverden om het quotum vol te melken. Vorig jaar was juist het omgekeerde het geval. De toename in de eerste drie maanden van dit jaar was dan ook bijna 6%.

Prijsvorming en productiewaarde

In de akkerbouwsector zijn op kalenderjaarbasis de prijsveranderingen voor de producten geringer dan op oogstjaarbasis. De prijzen van aardappelen en suikerbieten bepalen voor een belangrijk deel de ontwikkeling in de akkerbouwsector. De aardappelprijzen liggen voor de oogst 2003 op een hoog niveau. Dit als gevolg van de lagere opbrengsten. Een belangrijk deel wordt echter op contractbasis afgezet en daarnaast wordt een kalenderjaarprijs berekend, waarin ook prijs en volume van de oude oogst meegewogen wordt. Hierdoor bleef de prijsstijging in de aardappelsector beperkt tot 10%. De prijs voor suikerbieten daalt licht door een groter aandeel C-suiker vanwege de hoge suikerproductie. De prijzen voor granen zijn, ondanks een grotere oogst in Nederland, behoorlijk hoger. Dit werd vooral veroorzaakt door kleinere oogsten in de rest van Europa. Omdat ook de (gedaalde) subsidies, de EU toeslagen, in deze mutatie meewegen blijft de prijsstijging binnen de landbouwrekeningen beperkt tot ruim 7%. In werkelijkheid was de stijging van de graanprijs gemiddeld ruim 25% (zie hoofdstuk 4).

In de tuinbouw liepen de prijsontwikkelingen traditioneel uiteen. De glasgroenteteelt vertoonde behoorlijke prijsstijgingen voor paprika en komkommers. De tomatenprijs daarentegen daalde door een groter aanbod. De prijzen voor opengrondsgroenten waren, op een enkele uitzondering na, fors lager. Ook de champignon telers hadden het moeilijk door een toenemende buitenlandse concurrentie. Dit leidde tot een prijsdaling. Uiteindelijk daalden de groenteprijzen gemiddeld met ongeveer 2%. In de fruitsector waren de prijzen voor de nieuwe oogst lager dan een jaar eerder. De prijsontwikkeling in het eerste halfjaar zorgde er voor dat de gemiddelde prijs over 2003 iets hoger uit kwam. In de sierteeltsector werden de snijbloemen tegen vrijwel gelijke prijzen afgezet. Die voor potplanten waren hoger dan een jaar eerder, evenals voor de boomkwekerij. In de bloembollensector daarentegen stonden de prijzen weer flink onder druk. Gemiddeld genomen stegen de prijzen in de plantaardige sector hierdoor met bijna twee procent.

De prijzen in de veehouderij daalden met 2%. Vooral de prijzen van varkens daalden weer aanzienlijk (6%). Weliswaar lijkt de Europese varkensmarkt enigszins in evenwicht, de concurrentie vanuit andere landen zorgt er samen met een moeizame afzet naar landen buiten de Europese Unie voor dat de prijs toch onder druk staat. Ook de melkprijs daalde met 3% relatief sterk. Dit werd voor een deel gecompenseerd door hogere prijzen voor

slachtvee, vooral vleeskalveren. De Europese markt voor rundvlees noteerde goede prijzen. Het krimpende aanbod en de herstelde consumptie zijn hiervoor belangrijk geweest. Geleidelijk aan is de Europese Unie voor rundvlees van een exporterende een importerende regio geworden. De prijs van eieren nam in 2003 fors toe, gemiddeld met 30%, maar dit gold voor een duidelijk, circa 35%, geringere hoeveelheid eieren dan in 2002. De hoogste prijzen werden genoteerd in de maanden dat er vanwege de vogelpest veel minder Nederlandse eieren beschikbaar waren. De prijs van vleeskuikens bleef gemiddeld op een ongeveer gelijk niveau als in 2002 en onderging slechts korte tijd, in de zomer van 2003, een stijging door de vogelpest. De opbrengstprijzen voor de pluimveehouderij, die zwaar getroffen is door de vogelpest, ontwikkelden zich dus zeer verschillend onder deze extreme omstandigheden.

8.2 Toegevoegde waarde en inkomen

Productiemiddelen

Ook in 2003 daalde de hoeveelheid verbruikte goederen en diensten weer iets meer dan het volume van de productie. De grotere plantaardige productie zorgde voor een lichte groei van de hoeveelheid gebruikt zaaizaad en pootgoed. In tegenstelling tot voorgaande jaren nam het energieverbruik toe. De hoeveelheid gebruikte elektriciteit binnen de Nederlandse landbouw heeft een trendmatige stijging, onder andere door een groeiend areaal belichting in de tuinbouw. De kou in de eerste helft van het jaar veroorzaakte een groei van het aardgasverbruik in de tuinbouw. Per saldo nam het energieverbruik met ongeveer 3% toe. Dit hogere verbruik werd ook nog ingekocht tegen hogere prijzen. De prijzen voor aardgas op de vrije markt stegen aanzienlijk, maar een groot deel wordt afgenomen tegen contractprijzen, waardoor de prijsstijging beperkt bleef. De hogere energieprijzen vonden hun weerslag in de prijzen voor kunstmest. Deze gaven dit jaar een toename met circa 4% te zien. De ontwikkeling in de veehouderijsector had vanzelfsprekend directe invloed op het verbruik van veevoer. De droogte tijdens de zomerperiode zorgde voor een hoger verbruik van ruwvoer. Er moest worden bijgevoerd en daarvoor werden ook extra hoeveelheden van buiten het bedrijf aangekocht. In de intensieve veehouderij was de situatie duidelijk anders. De door de herstructurering in gang gezette teruggang in de varkenshouderij zette zich in 2003 sterk door. Dit leidde tot een forse daling in de afzet van varkensvoer. De problemen met de vogelpest en de daardoor ontstane leegstand in de pluimveehouderij veroorzaakten ook een flinke daling in het verbruik van mengvoeders in de pluimveesector. Uiteindelijk daalde het totale verbruik van veevoer met ongeveer 6%. De prijzen voor de verbruikte voeders daalden licht. De hoeveelheid gebruikte diensten nam iets af. De extra diensten die noodzakelijk waren bij de bestrijding van de gevolgen van de vogelpest zijn hierin niet meegenomen omdat die grotendeels voor rekening kwamen van de overheid. Door deze ontwikkeling in volume en prijzen was de waarde van de aangekochte goederen en diensten iets lager dan in 2002. De daling was ongeveer even groot van omvang als die van de productie. De brutotoegevoegde waarde bleef daardoor vrijwel op het niveau van het voorgaande jaar. Het totaalbedrag aan productgebonden subsidies dat in 2003 is opgenomen in de productiewaarde is ongeveer 360 mln. euro. Dat is een daling met ongeveer 70 mln. eu-

ro. Deze daling werd evenredig verdeeld over de plantaardige en dierlijke sector. De betaalde bedragen aan superheffing waren zeer gering.

Tabel 8.2 *Raming toegevoegde waarde agrarische sector*

	Waarde in mln. euro			Index 2003 in % van 2002		
	2001 (v)	2002 (v)	2003 (r)	hoeveelheid (r)	prijs (r)	waarde (r)
Totale brutoproductie	20.747	20.114	20.042	99,0	100,5	99,5
Aangekochte goederen en diensten a)	11.129	11.034	10.946	98,0	101,5	99,0
Waaronder:						
zaaizaad en pootgoed	1.003	1.045	1.040	101,0	98,5	99,5
veevoeder	3.426	3.283	3.023	94,0	98,0	92,0
energie	1.478	1.386	1.499	103,0	105,0	108,0
kunstmest	277	265	274	99,5	104,0	103,5
goederen en diensten	4.389	4.494	4.543	98,0	103,0	101,0
Brutotoegevoegde waarde tegen basisprijzen	9.618	9.080	9.096	100,5	99,5	100,0
Af:						
afschrijvingen	2.583	2.646	2.725			103,0
niet productgebonden heffingen	438	428	433			101,0
Bij:						
niet productgebonden subsidies	269	153	282			184,5
Nettotoegevoegde waarde	6.866	6.159	6.220			101,0

Bron: 2001 en 2002: CBS; 2003: raming LEI.

Toegevoegde waarde en resterend inkomen

Een iets hogere productiviteit en een iets verminderde ruilvoet hielden de ontwikkeling van productiewaarde en de waarde van aangekochte goederen en diensten in evenwicht. De brutotoegevoegde waarde tegen basisprijzen bleef dan ook vrijwel onveranderd. De afschrijvingen zullen naar verwachtingen met circa 3% toenemen. Dit wordt vooral veroorzaakt door een toename van de prijs. Met name de prijzen voor gebouwen en glasopstanden worden flink hoger ingeschat. Vorig jaar werd in dit bericht nog gemeld dat na de varkenspest, de waterschade en de MKZ eindelijk sprake was van een 'normaal' jaar, waardoor het bedrag aan niet productgebonden subsidies de reguliere subsidies aangaf. Dit jaar is er dus opnieuw sprake van een bijzondere omstandigheid door de uitgebroken vogelpest. Hierdoor werd er een extra bedrag aan subsidies uitgekeerd van naar schatting 90

miljoen euro. Het bedrag aan betaalde heffingen bleef op het niveau van vorig jaar. Het gaat daarbij vooral om mestheffingen en heffingen in de PBO-sector.

Tabel 8.3 Ontwikkeling nettotoegevoegde waarde en resterend inkomen (in miljoenen euro)

	1998	1999	2000	2001 (v)	2002 (v)	2003 (r)
Nettotoegevoegde waarde	6.790	6.361	6.600	6.866	6.159	6.220
Betaalde loonkosten a)	1.674	1.768	1.842	1.979	2.076	2.165
Betaalde rente en (netto)pacht b)	1.083	1.063	1.247	1.331	1.233	1.236
Resterend inkomen b)	4.033	3.530	3.511	3.556	2.850	2.819
Indexcijfers c)						
Nettotoegevoegde waarde, reëel	95	87	87	87	75	74
Idem, per arbeidskracht b)	96	88	89	92	81	81
Totaal resterend inkomen, reëel	91	77	74	72	56	54
Idem, per bedrijf	98	86	86	88	70	71

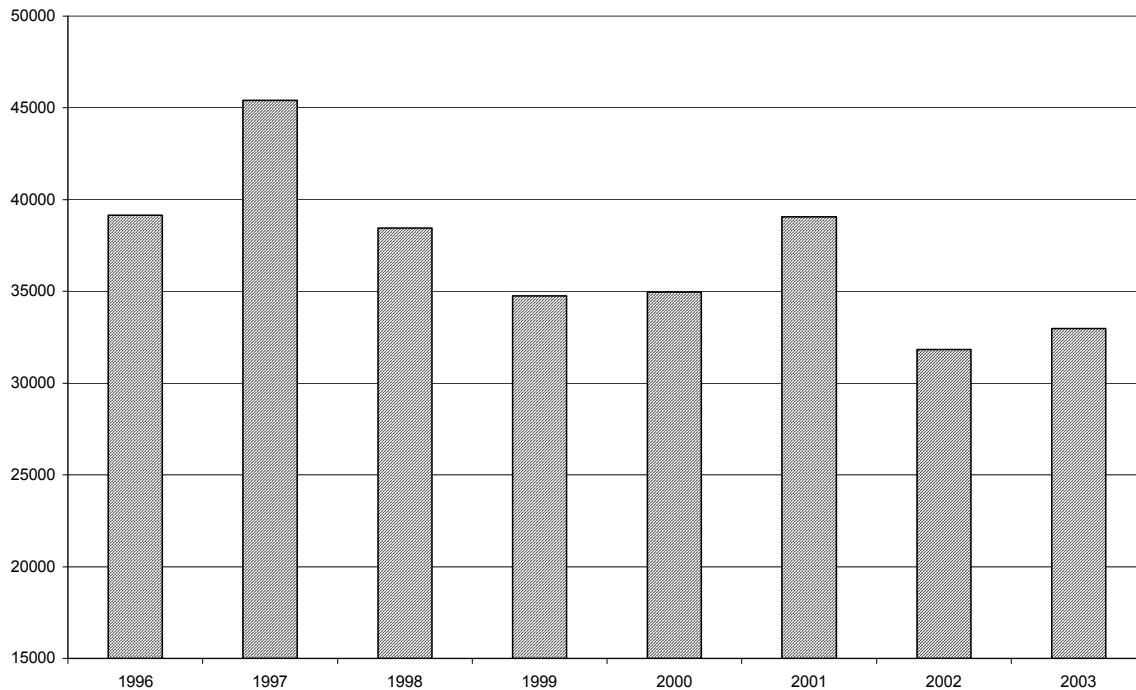
a) Bron: CBS; b) Schatting LEI; c) 1994-1996=100.

Uit de nettotoegevoegde waarde moet het loon van de werknemers, de rente voor geleend vermogen en de pacht worden betaald. De lonen in de land- en tuinbouw zijn in 2003 met ongeveer 3% gestegen. Er was sprake van een stijging van het arbeidsvolume voor betaalde arbeid van iets meer dan 1%, waardoor het totale bedrag dat aan loon moest worden betaald met ruim 4% toe nam. Het volume van de niet-betaalde arbeid daarentegen daalde met bijna 5%.

Een lichte daling van de rentevoet compenseerde het iets grotere volume van de leningen. Verreweg het grootste deel van de bestaande leningen bestaat inmiddels uit door derden beschikbaar gesteld vreemd vermogen. Het fenomeen familielening speelt, mede door het verdwijnen van veel kleinere bedrijven, in de agrarische sector nog nauwelijks meer een rol van betekenis.

De pachtnormen zijn per 31 oktober 2001 aangepast. De gemiddelde verhoging voor los bouwland is 15% en voor gebouwen 16,5%. Deze wijzigingen worden in de bestaande pachtcontracten doorgevoerd. Voor 2003 leidt dat evenals in 2002 tot een prijsverhoging van 5%. Het pachtareaal is de laatste jaren stabiel, zodat de prijstoename tevens de verandering in de waarde van de pacht bepaald.

Na aftrek van de uitbetaalde bedragen aan loon, rente en pacht blijft het resterend inkomen over. Dit inkomen bleef uiteindelijk vrijwel gelijk aan het lage niveau van 2002 (tabel 8.3). Door de daling van het aantal bedrijven met ruim 4% namen de inkomens per bedrijf met ruim 3% toe. Ook de inkomens per arbeidskracht namen iets toe. In reële termen, rekening houdend met een inflatie van bijna 3%, was er sprake van een zeer beperkte toename van de inkomens per bedrijf en arbeidskracht (figuur 8.1).

Figuur 8.1 Ontwikkeling van het reële resterende inkomen per bedrijf (in euro)

8.3 Ontwikkeling van agrarisch inkomen en inkomen in het midden- en kleinbedrijf

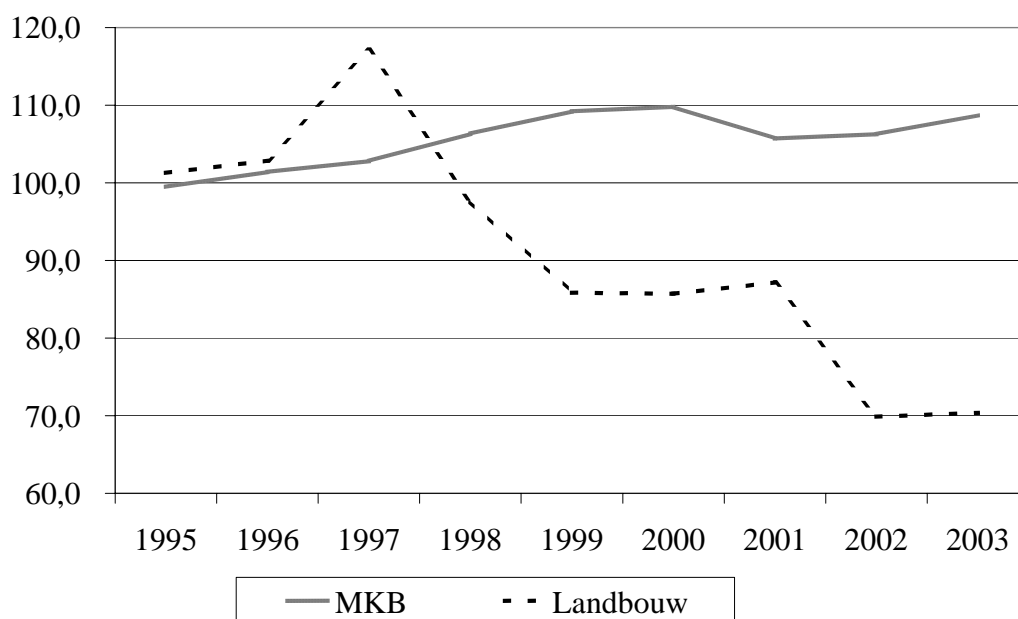
In deze paragraaf wordt evenals in voorgaande jaren een beknopte vergelijking gemaakt met het midden- en kleinbedrijf (MKB). Vergeleken wordt de ontwikkeling van het gemiddelde inkomen van een zelfstandige in het MKB en het inkomen per ondernemer in de land- en tuinbouw. Door verschillen in definities is het in de praktijk moeilijk om de hoogte van beide inkomens te vergelijken. Het gemiddeld brutototaalinkomen van zelfstandigen in het MKB wordt voor ongeveer 90% bepaald uit de winst uit de ondernemingen. Door de structuur van de MKB-sector zijn de kosten van grondstoffen en halffabrikaten relatief laag. De loonkosten bepalen voor ruim 30% de betaalde kosten van het MKB. Daarnaast bedraagt het aandeel van het gewaardeerde loon van zelfstandigen 8% van de waarde van de brutoproductie. Het MKB is dus een arbeidsintensieve bedrijfstak. De loonsom per werknemer in het MKB nam in 2003 met 4% toe. Dat is lager dan in voorgaande jaren. Voor 2004 wordt door een beperking van de stijging van het contractloon rekening gehouden met een toename van 2,5%. De stijging valt in beide jaren nog enigszins hoog uit als gevolg van hogere bijdragen voor ziektekosten en een stijging van pensioenpremies (EIM, 2003). Door het arbeidsintensieve karakter van het MKB wordt de toename van de kostprijs per eenheid product met 0,8% in 2003 voor driekwart veroorzaakt door de stijging van de loonkosten. De afzetprijs stijgt echter met 1,4% per eenheid product, zodat de winstmarge 0,6% groter was dan in 2002. Die ontwikkeling is gunstig vergeleken met die

in de landbouw, waar de kosten in ongeveer gelijke mate stijgen met de opbrengsten en het inkomen per bedrijf ongeveer gelijk blijft (zie paragraaf 8.2).

De ontwikkeling in de verschillende sectoren in het MKB in 2003 loopt nogal uiteen. Met name in de horeca (8,25%) en de bouw (7%) was de winstontwikkeling redelijk positief, hetzelfde geldt voor de detailhandel (4%). In de industrie (0,25%) en meer nog in de autosector (-0,75%) was de situatie minder rooskleurig. Beide sectoren staan onder invloed van de ontwikkelingen in de wereldeconomie en de sterke euro.

Gemiddeld genomen nam de winst in het MKB in 2003 met 4,5% toe. Omdat ook het bruto-inkomen uit arbeid, goed voor 20% van het totale bruto-inkomen, steeg nam het bruto-inkomen per zelfstandige ondernemer met ongeveer 4% toe. Reëel gezien betekent dat een lichte stijging van de inkomens, die vergelijkbaar met die in de landbouw.

De ontwikkeling van de inkomens in het midden- en kleinbedrijf blijkt in het algemeen stabiel te zijn dan die in de landbouw. Onberekenbare factoren als het weer en dierziekten (zoals dit jaar droogte en vogelpest) zijn van grote invloed op de ontwikkeling van productievolume en prijzen in de landbouw en daardoor direct op de inkomenssituatie. Op de lange termijn blijkt het reële inkomen in het MKB een licht stijgende trend aan te geven (figuur 8.2). Opgemerkt moet worden dat het reëel besteedbare inkomen van de zelfstandigen wel een dalende trend laat zien. Tussen 1990 en 1998 daalde dit inkomen met bijna 30% (EIM, 2003, blz. 55). Dit wordt verklaard door een relatief groot aantal starters, die enerzijds een lager inkomen genereren en anderzijds voor toenemende concurrentie zorgen. Voor 2003 laten de reële inkomens in zowel het MKB als de landbouw een lichte verbetering zien.

Figuur 8.2 Reële inkomensontwikkeling in de land- en tuinbouw en het MKB (index 1994-1996=100)

8.4 Agrarisch inkomen in Europees perspectief

Op basis van de eerste ramingen van EUROSTAT wordt in deze paragraaf zicht gegeven op de ontwikkeling van het agrarisch inkomen in de EU-lidstaten in 2003. EUROSTAT gaat hierbij met name uit van de reële netto toegevoegde waarde per arbeidskracht, waarbij het arbeidsvolume betrekking heeft op alle arbeid, zowel gezinsarbeid als betaald personeel.

Griekenland heeft nog geen gegevens geleverd, zodat de gegevens niet de gehele EU-15 omvatten. Gezien de relatief beperkte omvang van de Griekse agrarische productie is dit voor de vergelijking met andere lidstaten geen probleem.

Gemiddeld neemt de reële netto toegevoegde waarde per arbeidskracht in de EU met 0,9% toe (figuur 8.3). De netto toegevoegde waarde in de Europese Unie daalde met ruim een procent, maar omdat de daling in het aantal arbeidskrachten ongeveer 3% was en de inflatie afnam tot 2%, is er per arbeidskracht een lichte toename. Nederland zit met een toename van 0,7% vrijwel op het gemiddelde van de Europese Unie. Per lidstaat loopt het dit jaar uiteen van een stijging in het Verenigd Koninkrijk met ruim 20% tot een daling in Duitsland met 14%. Oorzaken hiervan liggen bij deze twee uitersten vooral in het verleden. In het Verenigd Koninkrijk daalden de inkomens na 1996 tot een laag niveau als gevolg van de BSE en MKZ-crisis en de destijds stijgende koers van het Pond Sterling. De laatste twee jaren is er een herstel, dat mede is veroorzaakt door de stijgende koers van de euro. Het inkomensniveau in het VK ligt echter nog steeds ruim onder dat van 1995. In Duitsland daarentegen waren de inkomens in 2000 en meer nog in 2001 sterk gestegen. Na een daling in 2002 van 18% en de nu verwachte daling met 14% is het reëel inkomensniveau weer op het niveau van 1995 uitgekomen. Ook in Denemarken daalt het inkomen in 2003 sterk, met ongeveer 8%, vooral door de lagere prijzen van varkens.

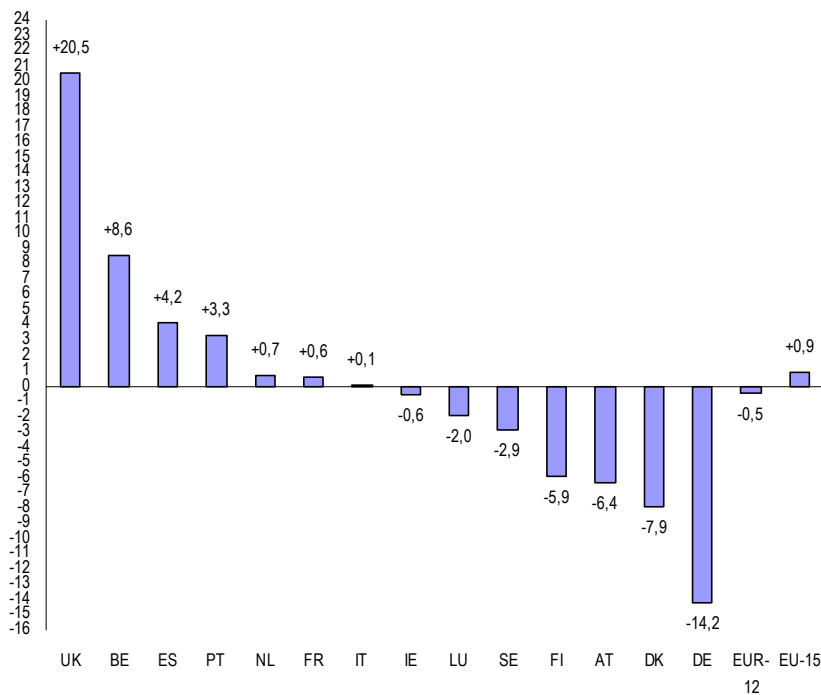
De verdeling in positieve en negatieve ontwikkeling in de Europese inkomens is dit jaar gelijk verdeeld. Zeven lidstaten tonen een toename, terwijl zeven andere landen lagere inkomens verwachten. De verschillen zijn al zichtbaar in de ontwikkeling van de bruto toegevoegde waarde. De lidstaten met een relatief sterkere daling van de inkomens blijken een forse daling van de bruto productiewaarde niet te compenseren met evenredig dalende kosten. Het verschil wordt vooral veroorzaakt door lagere opbrengstprijzen in combinatie met duurdere aangekochte goederen. In Duitsland daalde zo de bruto productiewaarde met bijna 5%, terwijl de waarde van de gebruikte goederen en diensten vrijwel gelijk bleef. Dit verschil werd overigens veroorzaakt door zowel een daling van de productiviteit als van de ruilvoet.

De brutoproductiewaarde in de EU-15 steeg nominaal met bijna 1%. Dit was het resultaat van een ruim 3% kleinere productie die tegen ruim 4% hogere prijzen werd afgezet. De daling van de productie kwam vooral door een kleinere plantaardige productie. In de EU-15 was de dierlijke productie vrijwel gelijk aan die in 2002. De prijzen in de veehouderij namen met ongeveer 1% toe. Met name in de pluimveehouderij werden er hogere prijzen genoteerd. De daling van de plantaardige productie kwam grotendeels voor rekening van de akkerbouwsector en is vooral toe te schrijven aan de droogte die grote delen teisterde. De oogst van graan (-10%), aardappelen (-9%) en suikerbieten (-9%) waren hierdoor aanzienlijk lager dan in 2002, bij een vrijwel gelijkblijvende productie in de groenten- en sierteeltsector. De lagere graanoogst kwam voor een groot deel op rekening van de

Franse oogst, die 20% lager was. Door de lagere oogstomvang zijn de prijzen van graan en aardappelen dit jaar hoger. De daling van de aardappeloogst was in alle van belang zijnde producerende landen ongeveer even groot. De daling in Nederland was relatief gezien gering. De kleinere suikerproductie kwam vooral door daling in de zuidelijke landen van de Unie, met name in Italië (-22%), Spanje (-16%) en Frankrijk (-13%). De Duitse suikerproductie zit met een daling van 10% ongeveer op het Europese gemiddelde. Daarentegen is er een grotere suikerproductie in onder meer Nederland en België.

In de Europese veehouderij bleef de omvang van de productie vrijwel op hetzelfde niveau. Alleen in de pluimveehouderij was er een relatief sterke daling. De eierproductie daalde met ruim 3%, terwijl ook het aanbod van pluimveevlees 4% kleiner was dan een jaar eerder. Dit kleinere aanbod is vooral het gevolg van de uitbraak van vogelpest die de Nederlandse pluimveehouderij trof, waar het volume in beide productietakken met ruim een derde af nam.

De hoeveelheid aangekochte goederen en diensten in de EU was iets kleiner dan vorig jaar. De prijzen van deze goederen waren circa 2,5% hoger. Vooral hogere energieprijzen droegen bij aan deze toename. De afschrijvingen stegen dit jaar opnieuw met 2%. De loonsom in de EU-15 nam met bijna 2% toe, vooral door hogere lonen per werknemer. Het aantal betaalde arbeidskrachten daalde opnieuw met ongeveer 2%. Door de landbouwers werd opnieuw een hoger pachtbedrag betaald, maar de betaalde rente daarentegen daalde vooral door lagere rentetarieven. Uiteindelijk bleef het door de Europese boer gemiddeld ontvangen inkomen vrijwel gelijk aan dat van het voorafgaande jaar.

Figuur 8.3 Ontwikkeling van de reële netto toegevoegde waarde per arbeidskracht in 2003 vergeleken met 2002 (procentuele mutatie)

Literatuur

Berkhout, P. en C. van Bruchem (red.), *Landbouw-Economisch Bericht 2003*. Periodieke Rapportage 03.01, LEI, Den Haag, 2003.

Bont, C.J.A.M. de en J.H. Jager, *Inkomensproblematiek akkerbouw en vollegrondsgroenteteelt*. Rapport 6.01.02, LEI, Den Haag, 2001.

Bont, C.J.A.M. de, J.F.M. Helming en J.H. Jager, *Hervorming Gemeenschappelijk Landbouwbeleid 2003, Gevolgen van de besluiten voor de Nederlandse landbouw*. Rapport 6.03.15, LEI, Den Haag, 2003.

Everdingen, W.H. van, K.H.M. van Bommel en G.S. Venema, *Agrarische gezinnen en hun inkomens; is er sprake van armoede*. Rapport 5.99.09, LEI, Den Haag, 1999.

Everdingen, W.H. van en J.P.P.J. Welten, *Berekening en toepassing van Nederlands grootte-eenheden en standaardbedrijfseenheden (nge 1994 en sbe 1997)*. Periodieke Rapportage 63-94, LEI, Den Haag, 1998.

EIM, *Kleinschalig ondernemen; Ontwikkelingen in het midden en kleinbedrijf*. Zoetermeer, 2003.

Eurostat, *Statistics in focus*. Diverse edities, Luxemburg, 2003.

Poppe, K.J. (red.), *LEI Informatienet A tot Z*. (verschijnt binenkort), LEI, Den Haag, 2003.

Tacken, G.M.L., M.G.A. van Leeuwen, B. Koole, P.L.M. van Horne, J.J. de Vlieger en C.J.A.M. de Bont, *Ketenconsequenties van de uitbraak van vogelpest*. Rapport 6.03.06, LEI, Den Haag, 2003.

Venema, G.S., C.J.A.M. de Bont, W.H. van Everdingen, J.T.W. Alleblas en K.H.M. van Bommel, *Inkomens in de agrarische sector en administratieve lasten door wet- en regelgeving door het Ministerie van LNV*. Rapport 6.01.08, LEI, Den Haag, 2001.

Vrolijk, H.C.J., G. Cotelleer, J.P.M. van Dijk en K. Lodder, *De steekproef voor het Bedrijven-Informatienet van het LEI; Bedrijfskeuze 2001 en selectieplan 2002*. Rapport 1.02.04, LEI, Den Haag, 2002.

Aanvullend kan naast de in deze publicatie opgenomen informatie over bedrijfsuitkomsten, informatie worden verschaft door de per hoofdstuk genoemde auteurs.

Regelmatig verschijnt er actuele informatie van het LEI over bedrijfsontwikkelingen en prijzen in land- en in tuinbouw in *Agri-Monitor* en op de website van het LEI (www.lei.wag-ur.nl).

Bijlage 1 Toelichting op indicatoren

Deze bijlage geeft een kort overzicht van de in dit rapport gehanteerde indicatoren of kengetallen. Hierbij gaat het enerzijds (1) om de indicatoren die zijn toegepast bij het weergeven van de resultaten van de bedrijven, per bedrijfstype, en anderzijds (2) om de indicatoren aangaande de resultaten van de gehele land- en tuinbouwsector, de sectorrekening.

De indicatoren voor de resultaten per bedrijf zijn in deze editie aangepast naar aanleiding van de introductie van de gewijzigde methoden en begrippen in het Bedrijven-Informatienet van het LEI (het Informatienet).

(1) Indicatoren per bedrijf

Opbrengsten

De opbrengsten betreffen de verkoop van gewassen, dieren en veehouderijproducten (melk, eieren en dergelijke) en de verandering van de balanswaarde van biologische activa (vee en producten in bewerking per balansdatum). Bij dalende prijzen kan deze balanswaarde afnemen. Daarnaast worden ook de inkomsten uit toeslagen (EU premies), werk voor derden en andere opbrengsten van het bedrijf meegerekend. Hierbij wordt uitgegaan van de werkelijke BTW situatie van het bedrijf.

Betaalde kosten en afschrijvingen

Onder de betaalde kosten worden naast de kosten voor de in de productie aangewende goederen, bijvoorbeeld brandstof en veevoer, en diensten, bijvoorbeeld voor diergezondheid, ook de betaalde lonen, rente en pacht meegenomen.

Voorts worden afschrijvingen in rekening gebracht, evenwel niet op productierechten, zoals melkquota. Er wordt degressief afgeschreven van de nieuwwaarde, zodanig dat op de helft van de verwachte economische levensduur tweederde is afgeschreven.

Bedrijfswinst uit normale bedrijfsvoering

De bedrijfswinst uit normale bedrijfsvoering wordt berekend door op de opbrengsten van het bedrijf de betaalde kosten en afschrijvingen in mindering te brengen. Het geeft een beeld van het gezinsinkomen dat vanuit de gewone bedrijfsvoering behaald is.

Buitengewone baten en lasten

Dit betreft onder meer de boekverschillen die gerealiseerd worden bij verkoop van activa, incidentele schadeuitkeringen en verrekening van terugontvangen of te betalen BTW. Deze post heeft per bedrijf per jaar een vrij incidenteel karakter en wordt daarom buiten het inkomen uit normale bedrijfsvoering gehouden.

Gezinsinkomen uit bedrijf

Het gezinsinkomen uit bedrijf resulteert uit de bedrijfswinst uit normale bedrijfsvoering en de buitengewone baten en lasten. Het geeft weer welk bedrag op jaarbasis als inkomen voor het gezin resteert vanuit de bedrijfsactiviteiten.

Berekende kosten arbeid en vermogen

Voor de ingezette arbeid van de ondernemer(s) en gezinsleden worden kosten op basis van CAO-uurlonen (inclusief werkgeverslasten) in rekening gebracht. Voor het vermogen wordt per bedrijf een vermogenskostenvoet (rentepercentage) berekend, gebaseerd op de werkelijk betaalde rente over het vreemd vermogen en het rendement van staatsobligaties vermeerderd met een risico-opslag over het eigen vermogen. Deze vermogenskostenvoet wordt rechtstreeks toegepast op de gemiddelde balanswaarde van biologische en monetaire activa. Voor de andere activa (behalve grond) wordt deze vermogenskostenvoet gecorrigeerd met de inflatie. Voor grond wordt bovendien 2-procentpunten extra in mindering gebracht, wat overeen komt met het langjarige verschil tussen inflatie en grondprijsonwikkeling. Als minimumrentepercentage is 0,5% aangehouden.

Totale kosten

De totale kosten van het bedrijf bestaan uit de betaalde kosten (exclusief betaalde rente), afschrijvingen en de berekende kosten voor arbeid en vermogen. Een beloning voor bedrijfsleiding is echter niet in de kosten opgenomen.

Opbrengsten-kostenverhouding (rentabiliteit)

Het totaal van de opbrengsten die per 100 euro kosten wordt gerealiseerd. De kosten zijn inclusief berekende kosten voor de inzet van gezinsarbeid en eigen vermogen. Wanneer de totale kosten niet volledig door de opbrengsten worden goed gemaakt resulteert een cijfer beneden 100. Zijn de opbrengsten hoger dan de kosten dan is de rentabiliteit meer dan 100.

Nettobedrijfsresultaat

Het verschil tussen de opbrengsten en de totale kosten van het bedrijf. De kosten zijn inclusief berekende kosten voor arbeid, grond en vermogen van de ondernemer(s). Het nettobedrijfsresultaat is in veel gevallen negatief. Dat betekent dat de berekende kosten niet of niet volledig worden vergoed.

Totaal gezinsinkomen

Gezinsinkomen uit bedrijf plus het inkomen van buiten het bedrijf van de ondernemer en zijn echtgenote. Tot het inkomen van buiten het bedrijf behoren vergoedingen voor arbeid, buiten het bedrijf, uitkeringen sociale verzekeringen en opbrengsten van vermogen buiten het bedrijf.

Besparingen

Het deel van het inkomen dat niet in het huishouden is besteed en aan het eigen vermogen kan worden toegevoegd. Bij negatieve bedragen: de onttrekking aan het eigen vermogen voor het doen van gezinsbestedingen en/of het dekken van tekorten in de bedrijfsexploitatie.

(2) Indicatoren sectorrekening

Brutoproductiewaarde

De opbrengstwaarde van de producten, inclusief bijproducten en de aan het product verbonden subsidies, zoals de EU premies per dier en per hectare.

Factorkosten

Kosten (beloningsaanspraken) van de productiefactoren arbeid en vermogen. In deze kosten is geen vergoeding begrepen voor bedrijfsleiding.

Non-factorkosten

Kosten van grondstoffen en diensten betrokken van andere sectoren, die in het productieproces zijn aangewend (inclusief afschrijvingen).

Nettotoegevoegde waarde (sectorinkomen)

De opbrengstwaarde van de productie minus de non-factorkosten.

Resterend inkomen

Inkomen uit de land- en tuinbouw voor de niet- betaalde ondernemers en gezinsleden, dat bestaat uit de nettotoegevoegde waarde minus de betaalde lonen, rente en pacht.

Bijlage 2 Aanvullende gegevens akkerbouw- en veehouderijbedrijven

Tabel B2.1 Prijzen (indices) van producten en productiemiddelen in 2003 en de invloed van 1 procent prijswijziging op inkomen uit bedrijf, naar bedrijfstype

	Aangehouden prijs (euro) of index	Eenheid	Invloed van 1% prijswijziging naar bedrijfstype		
			melkvee-bedrijven	akkerbouw-bedrijven	zetmeel-aardappel-bedrijven
Inkomen uit bedrijf (euro)			39,5	51,5	24,0
Producten					
Melk	34,00	100 kg	1515	2	0
Nuchtere kalveren	148	stuk	62	0	0
Slachtkoeien	1,50	kg	57	0	0
Biggen	32,90	stuk	0	0	0
Vleesvarkens	1,10	kg	70	0	0
Eieren	0,99	100 stuks	5	16	0
Vleeskuikens	0,67	kg	0	0	0
Tarwe	14,3	100 kg	3	154	70
Pootaardappelen	22,00	100 kg	1	451	0
Consumptieaardappelen	12,00	100 kg	12	332	19
Zetmeelaardappelen	5,30	100 kg	2	70	448
Suikerbieten	47,00	100 kg	9	244	308
Zaaiuien	18,90	100 kg	0	287	0
Productiemiddelen					
Arbeid (betaald)	103	index	21	43	24
Materiele activa (excl. rente)	102,9	index	497	681	551
Betaalde rente	90,0	index	172	125	129
Electriciteit	102,4	index	32	20	12
Krachtvoer rundvee	15,90	100 kg	228	1	0
Krachtvoer overig vee			45	17	0
Pootgoed	82,9	index	21	130	61
Meststoffen	103,5	index	50	85	69
Gewasbeschermingsmiddelen	101,4	index	14	183	221

Tabel B2.2 Prijzen van producten en productiemiddelen in 2003 en de invloed van 1% prijswijziging op inkomen uit bedrijf op varkens- en pluimveebedrijven

	Aangehouden prijs (euro)	Eenheid	Invloed van 1% prijswijziging naar bedrijfstype				
			fok-varkens-bedrijven	vlees-varkens-bedrijven	gesloten varkens-bedrijven	leghennen-vlees-bedrijven	kuiken-bedrijven
Inkomen uit bedrijf			-33.500	-10.500	-24.000	176.000	-2.000
<i>Producten:</i>							
Biggen	36,40	stuk	2.012		506		
Vleesvarkens	1,11	kg	464	2.476	3.004		
Eieren	6,40	100 stuks				6.077	
Vleeskuikens	0,69	kg					5.761
<i>Productiemiddelen:</i>							
Arbeid (betaald)	103	index	199	5	80	131	260
Materiële activa (excl. rente)	103,1	index	548	295	627	632	547
Betaalde rente	90,0	index	212	135	259	201	155
Electriciteit	102,4	index	69	43	90	90	82
Krachtvoer varkens	a)	100 kg	1.574	1.236	2.178		
Krachtvoer pluimvee	a)	100 kg				2.513	4.310

a) Zie hoofdstuk 3 voor de specifieke prijzen per diersoort.

Bijlage 3 Ontwikkeling van prijzen en productiviteit

Tabel B3.1 Ontwikkeling van prijzen en productiviteit in 2003 (r) ten opzichte van voorgaand jaar (%), per bedrijfstype

	Opbrengst- prijzen per eenheid product	Prijzen productie- middelen	Bruto- produc- tiviteit	Produc- tiekosten per eenheid product	Opbrengsten- kostenver- houding
Melkveebedrijven	-4,5	3,0	3,5	-0,5	-4,0
Fokvarkensbedrijven	-8,5	0,0	0,5	-0,5	-8,0
Vleesvarkensbedrijven	0,5	-0,5	2,0	-2,5	3,0
Gesloten varkensbedrijven	-5,0	-0,5	2,0	-2,5	-2,5
Leghennenbedrijven	30,0	0,5	-3,0	-3,5	25,5
Vleeskuikenbedrijven	-0,5	-0,5	1,0	-1,5	1,0
Akkerbouwbedrijven	18,5	2,5	2,0	0,5	17,5
w.v. met zetmeelaardappelen	1,5	3,0	0	3,5	-2,0
Glastuinbouwbedrijven					
w.v. glasgroentebedrijven	2,4	4,0	3,1	0,6	1,8
snijbloemenbedrijven	0,6	3,5	-1,0	4,4	-3,6
pot- en perkplantenbedrijven	-0,7	2,7	3,6	-0,9	0,2

Bijlage 4 Translation of table and figure headings

- Figure 1 Family farm income on milk production farms, arable farms, intensive livestock farms and glasshouse holdings (x 1,000 euro)
- Table 1 Profitability and family farm income on milk production farms, arable farms, intensive livestock farms, glasshouse and mushroom holdings (x 1,000 euro)
- Table 2 Development of number of specialized farms per type of farm (dairy, pigs, poultry, arable, glasshouse, mushroom and other, open field horticulture holdings)
- Table 2.1 Development of number of dairy farms and dairy cows
- Table 2.2 Development of costs of concentrates per cow and nitrogen (from fertiliser) per ha grassland, kg milk per cow, dairy cows and kg milk per ha feed crops and grassland on milk production farms
- Table 2.3 Development of prices of milk, concentrates and cattle on dairy farms
- Table 2.4 Farm results and family farm income on dairy farms (1,000 euro per farm)
- Table 2.5 Economic results of dairy farms per farm (returns, costs, returns/ costs relation)
- Table 2.6 Development of number of steers and farms with steers
- Table 2.7 Development of prices of cattle and feed, amounts of premiums on farms with steers
- Table 2.8 Development of number of sheep and farms with sheep
- Table 2.9 Returns, direct costs and margins per ewe on farms with more than 25 ewes
- Table 2.10 Development of prices of fattened calves, young calves and milk powder
- Figure 2.1 Development of milk price (incl. VAT)
- Figure 2.2 Results on dairy farms: output/costs relation, family farm income (x 1,000 euro)

- Table 3.1 Development of number of pigs and farms with pigs
- Table 3.2 Indicators of developments on farms with sows (per sow per year: returns, direct costs, margin, number of litters; price of concentrate, price per piglet)
- Table 3.3 Indicators of developments on farms with fattening pigs (per fattening pig per year: returns, direct costs, margins; kg of concentrate per kg growth, price of concentrate, output price per kg slaughtered weight)
- Table 3.4 Farm results and farm income on pig farms with sows (see table 2.4)
- Table 3.5 Economic results on pig farms with sows per farm (see table 2.5)
- Table 3.6 Farm results and farm income on pig farms with fattening pigs (see table 2.4)
- Table 3.7 Economic results on pig farms with fattening pigs per farm (see table 2.5)
- Table 3.8 Development of number of poultry farms, laying hens and broilers
- Table 3.9 Indicators of developments on farms with laying hens (per laying hen per year: returns, direct costs, margins; price of concentrates, eggs per laying hen, egg price)
- Table 3.10 Indicators of developments on farms with broilers (per 1,000 kg live weight: returns, direct costs, margins; price of concentrate, live weight (kgr.), kg concentrate per kg live weight)
- Table 3.11 Farm results and farm income on poultry farms (see table 2.4)
- Table 3.12 Economic results on poultry farms per farm (see table 2.5)
- Figure 3.1 Development of prices per kg pig meat
- Figure 3.2 Development of prices of piglets
- Figure 3.3 Development of results on pig farms: family farm income (x 1,000 euro)
- Figure 3.4 Development of prices of eggs
- Figure 3.5 Development of prices of poultry meat
- Figure 3.6 Development of results on poultry farms: family farm income (x 1,000 euro)

- Table 4.1 Development of the acreage of arable crops and the number of arable farms
- Table 4.2 Development of the yields (1,000 kg/ha) and prices (euro per 100 kg) of some important crops on arable farms (wheat, barley, ware potatoes, seed potatoes, starch potatoes, sugar beets, spring-sown onions)
- Table 4.3 Farm results and farm income on arable farms (see table 2.4)
- Table 4.4 Economic results on arable farms per farm (see table 2.5)
- Figure 4.1 Results on arable farms (see figure 2.2)
- Table 5.1 Development of the acreage of glasshouse crops and the number of glasshouse holdings
- Table 5.2 Returns and costs in euro per m² area of glass of glasshouse holdings with mainly vegetables (output, costs: interest and depreciation, fuel, labour, other costs, total costs; net result)
- Table 5.3 Returns and costs in euro per m² area of glass of glasshouse holdings with mainly cut flowers (see table 5.2)
- Table 5.4 Returns and costs in euro per m² area of glass of glasshouse holdings with mainly pot plants (see table 5.2)
- Table 5.5 Returns and costs in euro per m² area of glass of all glasshouse holdings (see table 5.2)
- Table 5.6 Farm results and farm income on glasshouse holdings, per type of production) (see table 2.4)
- Table 5.7 Economic results on glasshouse holdings (see table 2.5)
- Figure 5.1 Development of prices of some important cut flowers
- Figure 5.2 Development of prices of some important pot plants
- Figure 5.3 Returns/costs relation on glasshouse holdings with vegetables, cut flowers and pot plants
- Figure 5.4 Family farm income in glasshouse holdings

- Table 6.1 Development of acreage and the number of mushroom growers
- Table 6.2 Output and costs per m² area of mushroom growers (output, costs: interest and depreciation, fuel, labour, compost, other costs, total costs; net result)
- Table 6.3 Farm results and farm income of mushroom growers (see table 2.4)
- Table 6.4 Economic results of mushroom growers per farm (see table 2.5)
- Figure 6.1 Results on mushroom farms (see also figure 2.1)
- Table 7.1 Development of acreage of crops and the number of farms specialised on outdoor vegetable production, fruit, bulb and nursery tree production
- Table 8.1 Gross production value of the agriculture and horticulture sector (mln. euro) (arable products: cereals, potatoes, sugar beets, onions, forage; horticultural products: fresh vegetables, fresh fruit, flowers and plants, bulbs, tree nursery; cattle: meat, milk; intensive livestock: calves, pigs, broilers, eggs; other agricultural products and services)
- Table 8.2 Estimate of net value added in the agriculture and horticulture (mln. euro: gross production value; inputs as seeds, feed, energy, fertiliser; gross value added; depreciation, taxes, subsidies, net value added)
- Table 8.3 Development net value added and income (mln. euro: net value added, wages paid, interest paid, remaining income; indexes: net value added, net value added per labourer, remaining income, remaining income per holding)
- Figure 8.1 Development of remaining income per farm in constant euro per farm
- Figure 8.2 Development of income in agriculture compared with small and medium-size holdings outside agriculture
- Figure 8.3 Development of net value added per labour unit in 2003
- Table B2 Prices for some products (milk, calves, cows, piglets, pigs, eggs, broilers, wheat, plant potatoes, ware potatoes, starch potatoes and onions) and inputs (labour, machinery, rent, feed, seeds, fertiliser, pesticides) and the influence on farm incomes of 1% change in price
- Table B3 Development of prices, productivity and profitability of dairy farms, pig and poultry farms, arable farms, glasshouse holdings and mushroom farms